

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ

Παραπληροφόρηση και νέοι την εποχή της πανδημίας

Disinformation and young people during pandemic

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Όλγα Μπέρδου

Αθήνα, 2022

Περσεφόνη Ζέρη, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Μαρία Κακαβούλια, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Ελισάβετ Αρσενίου, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Όλγα Μπέρδου, 2022

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	4
Abstract	6
1.1 Η παραπληροφόρηση ως έννοια.....	8
1.2 Γιατί υπάρχει παραπληροφόρηση σήμερα;	10
1.3 Πηγές ενημέρωσης νέων.....	12
1.4 Βαθμός εμπιστοσύνης στα Μέσα Ενημέρωσης.....	17
1.5 Παραπληροφόρηση από τα Μέσα.....	21
Κεφάλαιο 2: Συναισθηματικές στάσεις- συνωμοσιολογία- εναντιωματισμός	26
2.1 Συναισθήματα και πολιτική συμπεριφορά.	26
2.2 Εναντιωματισμός.....	28
2.3 Φόβος και κοινωνική συμμόρφωση.....	29
2.4 Φόβος και στάση απέναντι στην επιστήμη.	31
2.5 Συναισθήματα και ενημέρωση των νέων.....	33
2.6 Αλγόριθμοι και παραπληροφόρηση.....	35
2.7 Παραπληροφόρηση και ανθρώπινη ψυχολογία.....	39
Κεφάλαιο 3: Εμπιστοσύνη-υπευθυνότητα-τήρηση μέτρων	45
3.1 Αξία κοινωνικοϊστορικού υποβάθρου.....	45
3.2 Στάση του κράτους και συμπεριφορά των πολιτών κατά την διάρκεια της πανδημίας.....	47
3.3 Κοινωνική συμμόρφωση.....	51
Κεφάλαιο 4: Στάση των νέων απέναντι στο εμβόλιο.....	53
4.1 Βαθμός εμπιστοσύνης στο εμβόλιο.....	53
4.2 Συνωμοσιολογία γύρω από το εμβόλιο.....	54
4.3 Λόγοι εμβολιασμού.....	56
Συμπεράσματα	59
Παράρτημα.....	63
Βιβλιογραφία	65

Περίληψη

Η πανδημία (του κορονοϊού) αποτελεί ένα παγκόσμιο και ιστορικό γεγονός που κλόνισε συθέμελα τις κοινωνίες του 21ου αιώνα, ενώ, ταυτόχρονα ανέδειξε την πολυπλοκότητα και την μη γραμμική δυναμική τους (Ζέρη & Τσέκερης, 2020). Επίσης, απέδειξε ότι ο ανθρώπινος παράγοντας διαδραματίζει κομβικό ρόλο τόσο για την δημιουργία του φαινομένου όσο και για την επίλυσή του (Ζέρη & Τσέκερης, 2020). Άλλωστε, στην σύγχρονη εποχή οι επιδημίες χρήζουν διαφορετικής αντιμετώπισης απ' ότι στο παρελθόν. Έχουν πάψει να γίνονται αντιληπτές ως φυσικά φαινόμενα πέρα και πάνω από την κοινωνία και τους ανθρώπους που την αποτελούν (Ζέρη & Τσέκερης, 2020). Αντίθετα, ο άνθρωπος στις σύγχρονες κοινωνίες καθίσταται υπεύθυνος για τις πράξεις του, ενώ, την ίδια στιγμή καλείται να πάρει σημαντικές αποφάσεις όπως είναι το ζήτημα του εμβολιασμού. Υπό αυτές τις συνθήκες συνειδητοποιεί ότι ένα ζήτημα που ο ίδιος αντιλαμβάνεται ως προσωπικό μπορεί να είναι συνάμα και συλλογικό καθώς και ότι η στάση του απέναντι σε αυτό (συμμόρφωση ή μη με τα μέτρα προστασίας) μπορεί να έχει αντίκτυπο στο κοινωνικό σύνολο από το οποίο εξαρτάται. Με αυτόν τον τρόπο, αναδεικνύεται η αλληλεπίδραση που ενυπάρχει ανάμεσα στο ατομικό "εγώ" και το συλλογικό "εμείς". Επιπλέον, η πανδημία έφερε στην επιφάνεια τις παθογένειες του εκάστοτε θεσμικού συστήματος καθώς και την κουλτούρα του κάθε λαού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του προαναφερθέντος αποτέλεσε τόσο ο τρόπος διαχείρισης της πανδημίας από κάθε χώρα όσο και η στάση των πολιτών της κάθε χώρας απέναντι στα μέτρα προστασίας.

Λαμβάνοντας υπόψιν ότι τα μαζικά και ψηφιακά μέσα έχουν την πρωτοκαθεδρία στον σύγχρονο κόσμο, δεν θα μπορούσαν να μην αποτελέσουν κεντρικό παράγοντα για την ενημέρωση και την επικοινωνία των πολιτών κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Είναι γεγονός ότι η πολυπλοκότητα και η ρευστότητα της εποχής συνεπάγεται και την πολλαπλότητα των μέσων και των πληροφοριών. Οι άνθρωποι μπορούν πλέον να ενημερωθούν από μία πληθώρα μέσων στα οποία μπορούν να συναντήσουν ποικιλία πληροφοριών, παραπλανητικών και μη που μεταδίδονται σε παγκόσμιο επίπεδο με εξαιρετικά γρήγορους ρυθμούς. Η πανδημία πυροδότησε την ήδη υπάρχουσα παραπληροφόρηση, καθώς τα μέσα μετέδιδαν μεγάλη ποσότητα πληροφοριών σχετικά

με τον κορονοϊό. Ωστόσο, το φαινόμενο της παραπληροφόρησης οφείλεται τόσο στην δομή των νέων τεχνολογιών και ιδιαίτερα των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (αλγόριθμοι) όσο και στους εγγενείς ψυχολογικούς μηχανισμούς των ανθρώπων. Παράλληλα, στη σύγχρονη εποχή έχει αλλάξει και ο τρόπος χρήσης των μέσων, αφού οι άνθρωποι τα χρησιμοποιούν και για να επικοινωνούν, γεγονός που έπαιξε καθοριστικό ρόλο κατά τη διάρκεια της πανδημίας που εξέλειπε η δια ζώσης επαφή. Τέλος, τα συναισθήματα μπορεί να επηρεάσουν σημαντικά τον τρόπο σκέψης και δράσης των πολιτών. Για τον λόγο αυτό, η ψυχολογική κατάσταση των νέων κατά τη διάρκεια της πανδημίας ενδέχεται να έχει αντίκτυπο τόσο στην συχνότητα ενημέρωσης τους όσο και στην στάση τους απέναντι στην επιστήμη και κατ'επέκταση το εμβόλιο.

Στο επίκεντρο της έρευνας, που βασίζεται σε ποιοτικές συνεντεύξεις βάθους, βρίσκεται η σχέση ανάμεσα στην χρήση των μαζικών και ψηφιακών μέσων επικοινωνίας και η πρόσληψη παραπληροφόρησης σχετικά με βασικά γεγονότα για τον COVID-19 από νέους μεταξύ 18 και 32 ετών. Ερευνάται το πώς οι συναισθηματικές στάσεις διαμορφώνουν τις απόψεις για την επιστήμη και την ιατρική, κατά πόσο οι πληροφορίες των ερωτώμενων σχετικά με τον κορονοϊό και την ασθένεια που προκαλεί ήταν σκόπιμα παραπλανητικές (παραπληροφόρηση) και εάν και κατά πόσο αποφεύγουν τις ειδήσεις και την τήρηση των δημόσιων συστάσεων (αποστάσεις, πλύσιμο χεριών, μάσκα). Κρίθηκε σημαντικό να πραγματοποιηθεί ποιοτική έρευνα μέσω συνεντεύξεων σε 12 ερωτώμενους για να δοθεί η δυνατότητα να εκφραστούν ελεύθερα και ανοιχτά προκειμένου να κατανοήσει ο ερευνητής τις βαθύτερες σκέψεις και τα συναισθήματά τους. Καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας διατηρήθηκε η ανωνυμία, ενώ οι ερωτώμενοι γνώριζαν πλήρως τους σκοπούς της έρευνας. Εξαιτίας του χαμηλού αριθμού συμμετεχόντων, τα αποτελέσματα είναι ενδεικτικά και δεν ανταποκρίνονται σε αντιπροσωπευτικά αποτελέσματα του πληθυσμού.

Λέξεις κλειδιά

κορονοϊός, παραπληροφόρηση, νέοι, ΜΜΕ, ΜΚΔ

Abstract

The pandemic (of the coronavirus) is a global and historical event that systematically shook the societies of the 21st century, while at the same time highlighting their complexity and non-linear dynamics (hot-check). The pandemic also proved that the human factor plays a key role both in creating the phenomenon and in resolving it (Zeri-checker, Leggewie, 2020). After all, in modern times epidemics need to be treated differently than in the past. They have ceased to be perceived as natural phenomena beyond and above society and the people who make it up (Zeri-checker, Baecker, 2020b). On the contrary, man in modern societies becomes responsible for his actions while at the same time being called upon to make important decisions such as the issue of vaccination. Under these circumstances, he realizes that an issue that he perceives as personal can be both collective and that his behavior (compliance or not with protection measures) can have an impact on the society on which he depends. In this way, the interaction between the individual "I" and the collective "we" is highlighted. In addition, the pandemic brought to the surface the pathogenesis of the respective institutional system as well as the culture of each people. A typical example of the above was both the way the pandemic was managed by each country and the attitude of the citizens of each country towards the protection measures.

Given that the mass and digital media are at the forefront of the modern world, they could not but be a central factor in information and communication during the pandemic. It is a fact that the complexity and fluidity of the time implies the multiplicity of media and information. People can now be informed by a variety of media in which they can encounter a variety of information, misleading and non-global that is transmitted at an extremely fast pace. The pandemic triggered the already existing misinformation, as the media transmitted a large amount of information about the coronavirus. However, the phenomenon of misinformation is due both to the structure of new technologies and especially to social media (algorithms) and to the inherent psychological mechanisms of people. At the same time, in the modern era, the way of using the media has changed, since people also use them to communicate, a fact that played a decisive

role during the pandemic that lost contact with life. Finally, emotions can significantly affect the way citizens think and act. For this reason, the psychological state of young people during the pandemic may have an impact on both their frequency of information and their attitude towards science and, consequently, the vaccine.

At the heart of the research, which is based on quality in-depth interviews, is the relationship between the use of mass and digital media and the perception of misinformation about key facts about COVID-19 by young people between the ages of 18 and 32. It investigates how emotional attitudes shape opinions about science and medicine, whether respondents' information about coronavirus and the disease it causes was deliberately misleading (misinformation), and whether and to what extent they avoid news and public observance. recommendations (distances, hand washing, mask). It was considered important to conduct qualitative research through interviews with 12 respondents (5to enable them to express themselves freely and openly in order for the researcher to understand their deepest thoughts and feelings. Anonymity was maintained throughout the survey, and respondents were fully aware of the purpose of the survey. Due to the low number of participants, the results are indicative and do not correspond to representative results of the population.

Keywords

Covid, disinformation, young people, media, social media

Κεφάλαιο 1: Παραπληροφόρηση, Νέοι και Ενημέρωση

1.1 Η παραπληροφόρηση ως έννοια.

Στην σύγχρονη εποχή με την πληθώρα των ψηφιακών μέσων η πληροφόρηση γίνεται μία ολοένα και πιο διαμεσολαβημένη διαδικασία, ενώ ταυτόχρονα το άτομο απομακρύνεται από τον εμπειρικό κόσμο. Λογικό επόμενο είναι, λοιπόν, να έχει αλλάξει άρδην τόσο ο τρόπος με τον οποίο ενημερώνονται πλέον οι πολίτες όσο και ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιούν τα εκάστοτε μέσα ενημέρωσης.

Η πολυπλοκότητα του σύγχρονου ψηφιακού κόσμου μπορεί να λειτουργήσει με διττό τρόπο, αφενός παρέχοντας στο άτομο ένα ευρύ πεδίο πληροφοριών, αφετέρου καθιστώντας το έρμαιο των κινδύνων που εγκυμονεί αυτή η ανεξάντλητη δεξαμενή πληροφοριών. Ένας από τους μεγαλύτερους κινδύνους για την δημοκρατία και την ελεύθερη ενημέρωση των πολιτών που ευνοεί η εποχή των ψηφιακών δικτύων είναι το φαινόμενο της παραπληροφόρησης.

Καταρχάς, κρίνεται σκόπιμο να αποσαφηνιστεί η έννοια της παραπληροφόρησης για την αποφυγή τυχόν ασαφειών. Ο όρος «παραπληροφόρηση» συγγενεύει με τον όρο «προπαγάνδα» αλλά καθίσταται αναγκαία η διαφοροποίησή του από τους όρους «Fake news» και λανθασμένη ή παραπλανητική πληροφόρηση (misinformation). Παραπληροφόρηση, λοιπόν, όπως και προπαγάνδα σημαίνουν την χειραγώγηση και εσκεμμένη παραπλάνηση του κόσμου με στόχο τον επηρεασμό των πεποιθήσεών του, των διαθέσεών ή των προτιμήσεών του με απώτερο σκοπό την επίτευξη συμπεριφορών που θα ευνοήσουν τις πολιτικές επιδιώξεις του προπαγανδιστή (Benkler, Faris, & Roberts, 2018). Αντίθετα, παραπλανητική πληροφόρηση σημαίνει η δημοσίευση μιας λανθασμένης πληροφορίας χωρίς να ελλοχεύει κάποια πολιτική σκοπιμότητα πίσω από αυτήν την πράξη (Benkler, Faris, & Roberts, 2018). Στη σύγχρονη ψηφιακή εποχή, επικρατεί ένας ρητορικός πόλεμος εναντίον όλων, μία δίνη από viral hashtags που ανταγωνίζονται να τραβήξουν την προσοχή των χρηστών.

Η έννοια της προπαγάνδας υπήρχε από το παρελθόν, από τα αρχαία ακόμα χρόνια με την έννοια της δημαγωγίας (δήμος = λαός + άγω = οδηγώ, κατευθύνω) που

ασκούσαν διάφοροι πολιτικοί στον λαό. Τα τελευταία χρόνια (20^{ος} - 21^{ος} αιώνας) με την ανάπτυξη της τεχνολογίας και την ευρεία διάδοση των πληροφοριών κάνει την εμφάνισή της η έννοια της παραπληροφόρησης. Η τελευταία αν και όμορη της έννοιας "προπαγάνδα", διαφοροποιείται από αυτή ως προς το γεγονός ότι εμπεριέχει τον όρο "πληροφορία" που είναι άλλωστε και δηλωτικός της σύγχρονης εποχής. Η έννοια, λοιπόν, της παραπληροφόρησης γεννήθηκε σε αυτόν τον αυξανόμενα πολύπλοκο και διασυνδεδεμένο κόσμο, ο οποίος με τη σειρά του την υποθάλλει και την τροφοδοτεί. Επομένως, ενώ ανέκαθεν υπήρχε η διάθεση για χειραγώγηση του κοινού από την πλευρά των πολιτικών παραγόντων με τη χρήση εργαλείων όπως η φήμη και το ψεύδος, σήμερα ο ψηφιακός κόσμος τους δίνει τα εφόδια για να απογειώσουν την τεχνική της παραπλάνησης μέσω της τεχνολογίας (Wooley and Joseff, 2020).

Στη σύγχρονη ψηφιακή εποχή, επικρατεί ένας ρητορικός πόλεμος εναντίον όλων, μία δίνη από viral hashtags που ανταγωνίζονται να τραβήξουν την προσοχή των χρηστών. Οι τελευταίοι θυμίζουν αληθινούς πιστούς για τους οποίους η κοινή χρήση μίας πληροφορίας μοιάζει με θρησκευτικό κάλεσμα. Κάθε μεμονωμένη πράξη, κλικ ή αναδημοσίευση μπορεί να μην μοιάζει με προπαγανδιστική πράξη, αλλά συνολικά, αυτές οι πράξεις διαμορφώνουν συνομιλίες, πεποιθήσεις, πραγματικότητες (DiResta, 2020). Η Jennifer Mercieca, καθηγήτρια ρητορικής στο Texas A&M δήλωσε ότι "είμαστε όλοι προπαγανδιστές τώρα", η παλιά μορφή προπαγάνδας από πάνω προς τα κάτω έχει αρχίσει να διαβρώνεται αλλά η σημερινή μορφή της από κάτω προς τα πάνω μπορεί να είναι ακόμη πιο καταστροφική (Mercieca, 2021). Η νέα προπαγάνδα μπορεί να προκύψει από οποιονδήποτε, οπουδήποτε – και έχει σχεδιαστεί για να δημιουργήσει χάος, ώστε κανείς να μην ξέρει ποιον να εμπιστευτεί ή τι είναι αλήθεια, γεγονός που αποτελεί μία νέα κρίση στη δημοκρατία (Mercieca, 2021). Οι πλατφόρμες μέσω κοινωνικής δικτύωσης εκπαιδεύουν τους χρήστες να επικοινωνούν ως προπαγανδιστές: Πρόσφατη έρευνα δείχνει ότι οι χρήστες της πλατφόρμας μαθαίνουν να εκφράζουν πολωτικά συναισθήματα όπως οργή μέσω της «κοινωνικής μάθησης». Οι χρήστες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης διδάσκονται μέσω των σχολίων εφαρμογών - θετική ενίσχυση μέσω ειδοποιήσεων - και μέσω της μάθησης από ομότιμους - αυτό που βλέπουν τους άλλους να κάνουν - να δημοσιεύουν αγανάκτηση ακόμα κι αν δεν αισθάνονται αγανακτισμένοι και δεν θέλουν να σκορπίσουν οργή. Όσο περισσότερη αγανάκτηση βλέπουμε, τόσο περισσότερη αγανάκτηση δημοσιεύουμε.

1.2 Γιατί υπάρχει παραπληροφόρηση σήμερα;

Η παραπληροφόρηση έχοντας τις ρίζες της στο φαινόμενο της προπαγάνδας, αλλά και λόγω της ψυχολογικής ροπής που παρουσιάζουν οι άνθρωποι απέναντι σε τέτοιου είδους φαινόμενα, κατά μία έννοια υπήρχε πάντα. Ωστόσο, δεν είναι αναιτιολόγητο το γιατί τα τελευταία χρόνια έχει λάβει σοβαρές διαστάσεις. Εντούτοις, δεν θα γίνει απόπειρα να ειπωθεί ότι υπήρχαν συγκεκριμένοι λόγοι που οδήγησαν σε αυτό το φαινόμενο, γιατί αυτή η πορεία της σκέψης μας παραπέμπει σε μία γραμμική πρόσληψη του κόσμου. Πλέον, έχει αναδυθεί μία νέα συνείδηση που απορρίπτει τον ατομικισμό, τον διαχωρισμό, την "λογική σκέψη" και την "γραμμική συλλογιστική" και στηρίζεται σε μία λογική ολιστικής ψυχολογίας που αντιμετωπίζει τον εαυτό ως μέρος ενός αέναου συνολικού σχεδίου (Lasch, 2006, σελ.213). Γι'αυτόν τον λόγο, θα αναφερθούν εν συντομία τάσεις που παρατηρούνται στην σύγχρονη εποχή και αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους προλειαίνοντας το έδαφος για την έξαρση του φαινομένου της παραπληροφόρησης.

Με την κυριαρχία του ατομικισμού και της ψηφιακής εποχής, κλονίστηκαν οι βεβαιότητες που διατηρούσαν τον κόσμο σε μία αίσθηση "ασφάλειας". Αυτή η μετάβαση στη νεωτερικότητα επέφερε και μία γενικευμένη αβεβαιότητα που είχε σημαντικές επιδράσεις στην ψυχρύνθεση του ατόμου. Ο ταυτόχρονος κατακερματισμός των συλλογικοτήτων (π.χ. συνδικάτα, κόμματα) οδήγησε σε μία προσπάθεια από την πλευρά των ατόμων να επικεντρωθούν στην κατασκευή ισχυρών ταυτοτήτων προκειμένου να ανταπεξέλθουν σε αυτόν τον ολοένα και μεταβαλλόμενο κόσμο. Ωστόσο, ο ψηφιακός κόσμος συνέβαλε στην διαμόρφωση ταλαντευόμενων υποκειμένων που αισθάνονται ότι βαδίζουν στο κενό, καθώς σταδιακά απομακρύνονται από τον κόσμο των εμπειριών. Εξάλλου, σε μία εποχή εικόνων και ιδεολογίας η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην πραγματικότητα και στην φαντασία γίνεται όλο και πιο δυσδιάκριτη (Lasch, 2006, σελ.29). Το γεγονός αυτό συνιστά τον θεμελιώδη κοινωνικό μετασχηματισμό που έχει επέλθει και έχει οδηγήσει σε μία "ελάχιστη εαυτότητα" των υποκειμένων. Ο ελάχιστος ή ναρκισσιστικός εαυτός επιθυμεί είτε να δημιουργήσει τον κόσμο κατ' εικόνα του είτε να ενωθεί με το περιβάλλον του και να καταστραφεί μέσα σε αυτό. Η διάθεση του Νάρκισσου, σύμφωνα με τον μύθο, ορίζεται από την σύγχυση μεταξύ εαυτότητας και μη

εαυτότητας. Η σημερινή, λοιπόν, ανησυχία για την ταυτότητα καταδεικνύει με έναν τρόπο τη δυσκολία να διακρίνουμε τον εαυτό από τον μη εαυτό (Lasch, 2006, σελ 15).

Η σύγχρονη κοινωνία της μαζικής παραγωγής και της κατανάλωσης υπερτονίζει τις επιφανειακές εντυπώσεις και τις εικόνες. Το γεγονός αυτό έχει ως συνέπεια ο εαυτός του υποκειμένου να ταυτίζεται με την επιφάνειά του, δηλαδή την προσωπική του ταυτότητα. Το άτομο έχει εσωτερικεύσει κατά έναν τρόπο το "βλέμμα" της κοινωνίας, η οποία το αντιμετωπίζει ως άλλο ένα εμπόρευμα που διατίθεται για κατανάλωση στην αγορά. Ο καταναλωτής, λοιπόν, ζει σε έναν κόσμο που υπάρχει μόνο για να ικανοποιεί ή να ματαιώνει τις φαντασιωσικές επιθυμίες του (Lasch, 2006 σελ.22). Με άλλα λόγια, η μαζική κουλτούρα ενισχύει την ναρκισσιστική προδιάθεση των ατόμων να βλέπουν τον κόσμο σαν ένα καθρέπτισμα των επιθυμιών και των φόβων τους (Lasch , 2006 σελ 25).

Η μοντέρνα εποχή έχει αναδείξει νέες μορφές που διαρρηγνύουν την «φαινομενική» συνεκτικότητα αλλά και τον προγενέστερα σαφή διαχωρισμό εννοιών όπως οικουμενικό-ιδιαιτέρο, εντός-εκτός κ.α. (Ζέρη & Τσέκερης, 2020). Σε αυτή τη νέα πραγματικότητα τα δίπολα τείνουν ολοένα και περισσότερο να καταργούνται, και τα όρια να ρευστοποιούνται. Η κατάργηση της δημόσιας ζωής έχει συνέπειες και στην ιδιωτική ζωή του ατόμου, γιατί μπορεί μεν να έχει ελευθερώσει την φαντασία του από εξωγενείς πιέσεις αλλά την έχει κάνει δέσμια των εσωτερικών καταναγκασμών του (Lasch, 2006 σελ. 24). Επίσης, οι διαδικασίες επικοινωνίας στο Διαδίκτυο οδηγούν σε θόλωση της διάκρισης μεταξύ της σφαίρας της ατομικής και της μαζικής επικοινωνίας, της ιδιωτικής και της δημόσιας, οπότε αναδύονται νέα φόρουμ δημόσιας και ιδιωτικής επικοινωνίας (Zeri, 2021). Παράλληλα, κυριαρχεί η πολλαπλότητα σε έναν κόσμο που όλες οι απόψεις έχουν θέση και βρίσκουν υποστηρικτές, οι οποίοι με τη σειρά τους συσπειρώνονται σε ομάδες του διαδικτύου ("echo-chambers"/ομοϊδεάτες). Αυτό οδηγεί στην αντίληψη ότι όλα είναι υποκειμενικά και άρα αποδεκτά, γεγονός που δίνει βήμα σε όλες τις απόψεις και πληροφορίες νομιμοποιώντας έτσι την παραπληροφόρηση. Βάσει αυτού κάθε άποψη είναι επιτρεπτή και δεν επιδέχεται κριτικής. Οποιαδήποτε προσπάθεια αμφισβήτησης της άποψης κάποιου μεταφράζεται ως μία ανυπόφορη παρέμβαση στην ελευθερία επιλογής του (Lasch, 2006, σελ. 27).

Σήμερα φαίνεται να μην υπάρχει μία αλήθεια αλλά ο καθένας έχει μία γνώμη την οποία και βαφτίζει αλήθεια. Επικρατεί, επομένως, σύγχυση μεταξύ αλήθειας από

τη μία πλευρά που προκύπτει από τον διάλογο και έναν στέρεο συλλογισμό και της γνώμης από την άλλη που συνιστά ρητορική πλάνη κυριευμένη από τα πάθη. Στην πραγματικότητα, σύμφωνα με τον Καστοριάδη, η αλήθεια αποτελεί μία κοινωνική φαντασιακή σημασία, «ατελείωτη κίνηση της σκέψης» γιατί θέτουμε κάτι στο προσκήνιο, σε προβληματισμό και στοχαζόμαστε πάνω σε αυτό. Αλήθεια σημαίνει, επίσης, πράττειν, συζήτηση και συν απόφαση για τα κοινά. Για να υπάρχει, όμως, κοινωνία και Δημοκρατία πρέπει να υπάρχει συμφωνία για το τί είναι αλήθεια. Σήμερα, λοιπόν, όχι μόνο δεν υπάρχει κοινός τόπος για το τί είναι πραγματικότητα, αλλά επικρατεί η μετα-αλήθεια κατά την οποία την πρωτοκαθεδρία έχουν τα συναισθήματα, η συγκίνηση που μειώνουν την ικανότητα αντίληψης των πραγματικών δεδομένων και όχι η σκέψη και ο στοχασμός.

Ο επιμελής και στοχαστικός χειρισμός της γλώσσας όπως τη γνωρίζουμε από τα παραδοσιακά μέσα έχει μειωθεί (Zeri, 2021). Σημειώνεται μια ανατροπή κανόνων και κανονικοτήτων που αλλάζει την κοινωνική επικοινωνία στα σύνορα ιδιωτικού και δημόσιου. Αυτό αποτελεί ένα ακόμα γεγονός που θρέφει το φαινόμενο της παραπληροφόρησης. Στο σημείο αυτό, θα μπορούσε κανείς εύλογα να πει ότι οι άνθρωποι επιθυμούν να εξαπατώνται λαμβάνοντας υπόψη ότι έχουν μέσα τους μία πληθώρα εσωτερικών ψυχολογικών μηχανισμών που δημιουργούν μια ενδογενή ετοιμότητα για ψευδαίσθηση. Την ίδια στιγμή, παρατηρείται βαθιά διαίρεση των κοινωνιών σε σχέση με βασικά γεγονότα όπως είναι η σύγκρουση της γεγονικής αλήθειας και της πολιτικής (Ζέρη & Τσέκερης, 2020).

Τέλος, με την άνοδο ενός αυταρχικού, αντιφιλελεύθερου πλειοψηφισμού καθίσταται φανερό η κρίση που έχει επέλθει σε όλους τους τομείς με αποτέλεσμα την έλλειψη εμπιστοσύνης των πολιτών απέναντι στους θεσμούς (πολιτική, ΜΜΕ κ.α.) γεγονός που τους απομακρύνει ακόμα περισσότερο από την πραγμάτωση του δημοκρατικού ιδεώδους. Όλα αυτά, λοιπόν, σε συνδυασμό με την αποχή των πολιτών από τα κοινά συνεπικουρούν στη δημιουργία μίας πραγματικότητας δεκτικής στην ανάπτυξη του φαινομένου της παραπληροφόρησης.

1.3 Πηγές ενημέρωσης νέων.

Το φαινόμενο της παραπληροφόρησης που παρατηρήθηκε έντονα τον 21ο αιώνα ως απόρροια της εκτεταμένης χρήσης του διαδικτύου, έχει λάβει σημαντικές διαστάσεις μετά το ξέσπασμα της πανδημίας. Ο κορονοϊός έφερε στο προσκήνιο την πολυπλοκότητα και την μη γραμμική δυναμική της σύγχρονης παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας των δικτύων (Ζέρη, Τσέκερης, 2020). Το γεγονός αυτό είναι μείζονος σημασίας καθώς η ποικιλία των πηγών ενημέρωσης αλλά και η ποιότητα της πρόσβασης μπορεί να επηρεάσουν σημαντικά την αντίληψη των πολιτών απέναντι στην υγεία και τον τρόπο δράσης τους (Π.Ζέρη, Χ.Τσέκερης).

Κάνοντας λόγο για πηγές ενημέρωσης κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι λαμβάνεται υπόψιν όλο το φάσμα των μέσων, από τα παραδοσιακά Μ.Μ.Ε μέχρι και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τα οποία μάλιστα έχουν κερδίσει την πρωτοκαθεδρία της ενημέρωσης ιδιαίτερα του νεανικού κοινού. Λαμβάνοντας υπόψιν ότι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης έχουν αντικαταστήσει σήμερα τον ρόλο της πολιτικής, της θρησκείας και της οικονομίας διαδραματίζουν αποφασιστικό ρόλο στον τρόπο διαμόρφωσης των στάσεων των πολιτών. Η διάδοση, λοιπόν, ψευδών ή παραπλανητικών πληροφοριών από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μπορεί να επηρεάσει τα πρότυπα μετάδοσης και κατ'επέκταση την κλίμακα και την θνησιμότητα της πανδημίας (Bridgman, et al. 2020).

Σύμφωνα με μία έρευνα του Χάρβαρντ για τις αιτίες και τις συνέπειες των εσφαλμένων αντιλήψεων για τον κορονοϊό, διαπιστώνεται ότι περισσότερη παραπληροφόρηση παρατηρείται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Bridgman, et al. 2020). Συγκεκριμένα, στο στόχαστρο τίθενται το facebook και το twitter γιατί αυτές οι πλατφόρμες αποτελούν τις πρωταρχικές πηγές ενημέρωσης των πολιτών στην Αμερική. Άλλωστε, εννέα στους δέκα θεωρούν ότι το διαδίκτυο αποτελούσε ουσιαστικό ή βασικό εργαλείο την περίοδο της πανδημίας (Pew Research Center, 30. 04. 2020). Επίσης, σε όλα τα ερευνητικά προγράμματα που αφορούν τη χρήση των μέσων ενημέρωσης στην ψηφιακή εποχή, διαπιστώθηκε ότι οι νέοι απομακρύνονται από τα παραδοσιακά μέσα ενημέρωσης και το ενδιαφέρον τους για τις ειδήσεις έχει πέσει (Zeri, 2021). Αντίθετα, σημειώνεται έντονη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης από νέους ως πηγές ειδήσεων (Pew Research Center 2021, Reuters Institute Digital News Report 2021).

Οι ερευνητές εντόπισαν στις προαναφερθείσες πλατφόρμες παραπλανητικές πληροφορίες σχετικά με ζητήματα ιατρικής και υγείας, όπως για παράδειγμα αυτών που αφορούν τα εμβόλια για τον ιό του έμπολα. Από την έρευνα του Χάρβαρντ διαπιστώθηκε ότι η παραπληροφόρηση σχετικά με τον κορονοϊό κυκλοφορεί περισσότερο στο Twitter σε σχέση με τα παραδοσιακά μέσα ενημέρωσης (Bridgman, et al. 2020). Επίσης, παρατηρούνται μεγάλες διαφορές σχετικά με την ποιότητα των πληροφοριών που μεταδίδονται για τον κορονοϊό ανάμεσα στα παραδοσιακά μέσα ενημέρωσης και στο twitter.

Ένα εξίσου σημαντικό εύρημα της έρευνας είναι ότι όσοι χρησιμοποιούν αρκετά τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης τείνουν να έχουν περισσότερο εσφαλμένες αντιλήψεις σχετικά με τον κορονοϊό, ενώ το αντίστροφο ισχύει για όσους εκτίθεται στα παραδοσιακά μέσα ενημέρωσης. Επομένως, φαίνεται να υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της χρήσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και των λανθασμένων αντιλήψεων σχετικά με τον κορονοϊό, υποδηλώνοντας ότι αυτές οι εσφαλμένες αντιλήψεις είναι αποτέλεσμα παραπληροφόρησης στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

Επίσης, σύμφωνα με το τρίτο εύρημα της έρευνας Χάρβαρντ, οι χρήστες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης αναφέρουν λιγότερη συμμόρφωση με την κοινωνική απόσταση (Bridgman, et al. 2020). Το γεγονός αυτό οφείλεται στο ότι η έκθεση σε εσφαλμένες αντιλήψεις σχετικά με τον κορονοϊό συχνά συνεπάγεται και μη συνειδητοποίηση του κινδύνου της ασθένειας από τον ιό.

Ωστόσο, η αποδοχή ή μη πληροφοριών εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από τις στάσεις και τις ιδεολογίες των ανθρώπων (Zeri, 2021). Συγκεκριμένα, η κομματική προκατάληψη φαίνεται να έχει αντίκτυπο στην κατανάλωση παραπληροφόρησης. Ενδιαφέρουσα είναι ακόμα η διαπίστωση ότι υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της κομματικής κατανάλωσης ειδήσεων και των εσφαλμένων αντιλήψεων. Οι καταναλωτές ειδήσεων που ακολουθούν μια συγκεκριμένη πολιτική αφήγηση τείνουν να δέχονται πληροφορίες από μέσα ενημέρωσης που μοιράζονται τη συνεργασία και την ιδεολογία τους (Zeri, 2021). Το ίδιο ισχύει και για την στάση που θα έχει κανείς απέναντι στους ελέγχους δεδομένων για την καταπολέμηση της παραπληροφόρησης. Για παράδειγμα, οι φιλελεύθεροι που κατηγοριοποιούνται ως φιλελεύθεροι έχουν μεγαλύτερη επίγνωση των θετικών επιπτώσεων της δραστηριότητας ελέγχου γεγονότων και ως εκ τούτου τη θεωρούν ως χρήσιμη για την πολιτική συζήτηση.

Αντίθετα, οι χρήστες με μια πιο συντηρητική πολιτική ιδεολογία βλέπουν αυτές τις ιστοσελίδες ως άχρηστες (Siwakoti et al. 2021). Μάλιστα, η ιδεολογία (και δη η συντηρητική) είναι τόσο σημαντική σε σημείο που μπορεί να αποδυναμώσει κάθε προσπάθεια αντιμετώπισης της παραπληροφόρησης (Siwakoti et al. 2021). Λαμβάνοντας υπόψιν το γεγονός αυτό, αξίζει να αναφερθεί ότι για την στάση που θα διαμορφώσει κανείς σχετικά με την πανδημία και το εμβόλιο σημαντικό ρόλο παίζει η δεξιά ή αριστερή ιδεολογία, η έκθεση σε ψευδοεπιστημονικές πληροφορίες ή συνωμοσιολογικές θεωρίες κλπ.

Στην παρούσα έρευνα που επικεντρώνεται στον τρόπο ενημέρωσης των νέων στην Ελλάδα, διαπιστώνεται ότι από τους 12 νέους ερωτώμενους και οι 12 χρησιμοποιούν το διαδίκτυο ως βασική πηγή ενημέρωσης. Αυτό συμβαίνει κυρίως διότι στα ψηφιακά μέσα οι πληροφορίες μπορούν να αντληθούν εύκολα και άμεσα από αυτούς. Τουλάχιστον 6 ερωτώμενοι δήλωσαν ότι επιλέγουν το διαδίκτυο λόγω της άμεσης και γρήγορης πρόσβασης σε αυτό: *"Περισσότερο ενημερώνομαι από ιστοσελίδες στο διαδίκτυο γιατί μπορώ να πάσα στιγμή να έχω πρόσβαση σε αυτές, δηλαδή όταν ας πούμε είμαι στο μετρό για να τσεκάρω τί γίνεται στον κόσμο ανά πάσα στιγμή μέσω του κινητού κυρίως, γιατί ξέρεις όλη την ώρα με το κινητό στο χέρι έχει γίνει προέκταση του χεριού μας"* ή *"ακόμα και τις ειδήσεις μπορώ να τις βρω κάλλιστα στο YouTube και να μη δω από τηλεόραση, δηλαδή έχω κάνει συνδρομή για παράδειγμα στο ΣΚΑΙ ή το open οπότε και τα βλέπω εκεί...γιατί να κάτσω να δω τηλεόραση;"*. Εξίσου σημαντικός ήταν και ο αριθμός των ερωτώμενων (5/12) που δήλωσαν ότι επιλέγουν το διαδίκτυο λόγω του μεγαλύτερου αριθμού πληροφοριών που παρέχει και της ελευθερίας στην έκφραση απόψεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της επιλογής του διαδικτύου λόγω της "ανοικτότητάς" του αποτελούν οι εξής φράσεις: *"στο ίντερνετ ο καθένας μπορεί να έχει άποψη και γνώμη - αυτό είναι και καλό και κακό βέβαια - είναι λίγο πιο ελεύθερα τα πράγματα θεωρώ ότι είναι λίγο πιο αντικειμενικά ή τουλάχιστον μπορείς να βρεις τις αλήθειες από πολλές πλευρές"* ή *"στο διαδίκτυο έχεις ένα ευρύ πεδίο θεμάτων, πληροφοριών"*.

Επίσης, 3 ερωτώμενοι κάνουν λόγο για την δυνατότητα που έχει κανείς στο διαδίκτυο να επιλέξει κατά βούληση και κατά έναν τρόπο να ελέγξει την πηγή των πληροφοριών που θα λάβει: *"Στην δική μου περίπτωση κατά κύριο λόγο επιλέγω το facebook γιατί ακολουθώ περισσότερες ενημερωτικές σελίδες, ειδησεογραφικά*

πρακτορεία, ομάδες. Επομένως έχω μια μεγαλύτερη γκάμα ενημερωτικών μέσων, τα οποία έχω επιλέξει να ακολουθώ λόγω κάποιας μορφής εμπιστοσύνης." ή "στο διαδίκτυο έχω επιλογές να διαβάσω εγώ αυτό που θέλω." ή "ελέγχω από ποιες εφημερίδες θα μου στείλει ειδοποιήσεις για να είναι λίγο πιο σωστές οι πηγές". Αυτό δεν σημαίνει, βέβαια, ότι εμπιστεύονται απόλυτα το διαδίκτυο αλλά δίνουν μεγάλη έμφαση στις πηγές της ενημέρωσής τους "Ούτε όμως το ίντερνετ μπορείς να πεις ότι το εμπιστεύεσαι απόλυτα...μόνο αν είναι κάποιο σαιτ που ξέρεις τι βάζει", "πολλά μπορεί να ανεβάσουν twitter, facebook μπορεί να μην είναι αξιόπιστα οπότε τσεκάρω τις πηγές...Η εμπιστοσύνη που έχω εξαρτάται από την πηγή...ποιός είναι, τί έχει ανεβάσει κλπ". Επομένως, από τα παραπάνω γίνεται ευκόλως αντιληπτό ότι στο διαδίκτυο αρκετοί νέοι αισθάνονται κύριοι των πληροφοριών που θα λάβουν εν αντιθέσει με την ενημέρωση από την τηλεόραση που φαίνεται να έχει έναν πιο επιβλητικό χαρακτήρα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του προαναφερθέντος αποτελεί η φράση ενός ερωτώμενου: "Αποφεύγω την τηλεόραση...επιλέγω το διαδίκτυο κυρίως...γιατί είναι πιο ανοιχτό, δεν είναι κάτι το οποίο θέλει να σου περάσουνε κάτι σώνει και καλά".

Ενώ η τηλεόραση πράγματι έχει παραγκωνιστεί ως μέσο ενημέρωσης των νέων, αξίζει να αναφερθεί ότι κατά τη διάρκεια ιδιαίτερα του πρώτου διαστήματος της πανδημίας αποτέλεσε ένα εξίσου σημαντικό με το διαδίκτυο μέσο ενημέρωσης ενός αξιοσημείωτου αριθμού ερωτώμενων της παρούσας έρευνας (6 στους 12) αφενός λόγω της ευρείας χρήσης του από τα μεγαλύτερα μέλη των οικογενειών των ερωτώμενων και αφετέρου λόγω της καθημερινής ενημέρωσης που προσέφερε αλλά και της ασφάλειας που παρείχε στο κοινό αυτό το παραδοσιακό μέσο όπως προκύπτει από τις απαντήσεις 3 ερωτώμενων: "επειδή υπήρχε μία αβεβαιότητα είχα στραφεί στην τηλεόραση περισσότερο για να νιώσω ασφάλεια" ή "η αλήθεια είναι ότι με την πανδημία που υπήρχε όλη αυτή η ασάφεια μπορεί να άκουγα και την τηλεόραση...επειδή ήταν κάτι πιο αβέβαιο ήθελα κάτι πιο αξιόπιστο...θα έλεγαν ας πούμε ότι αυτό το είπε ο τάδε καθηγητής" ή "Στην αρχή ήμουν φοβισμένος και όταν είδα ότι η κυβέρνηση έβαλε τα μέσα να ενημερώνουν τον κόσμο, ένιωθα ότι με προστατεύει, ότι με προσέχει και με ενδιέφερε να ακούσω τι γίνεται" . Άλλωστε, εκείνη την περίοδο η τηλεόραση αποτελούσε μία συντροφιά και μία συνήθεια για τις περισσότερες οικογένειες στην Ελλάδα από την οποία δεν μπορούσαν να ξεφύγουν όσα από τα νεαρότερα μέλη ζούσαν μαζί με τους γονείς τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η απάντηση ερωτώμενου "Μέσα στην πανδημία που έβγαινε ο Τσιόδρας και μιλούσε και ο κόσμος

άνοιγε την τηλεόραση για να ακούσει ένιωθα ότι το χρειαζόταν ο Έλληνας ακόμα και εγώ που είμαι νέος, στις 18:00 ανοίγαμε όλοι την τηλεόραση για να ακούσουμε Τσιόδρα."

Όσον αφορά στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, οι νέοι Έλληνες σύμφωνα με τις τελευταίες ετήσιες Digital News Reports του Ινστιτούτου Reuters της Οξφόρδης, τείνουν να τα προτιμούν ως πηγή ενημέρωσης από τα παραδοσιακά μέσα. Πάνω από το 69% των νέων Ελλήνων λαμβάνει τα νέα του διαδικτυακά, κυρίως ανά smartphone, μέσω των social media. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται από την παρούσα έρευνα αφού ένας σημαντικός αριθμός ερωτώμενων (7/12) δηλώνει ότι επιλέγει διάφορες πλατφόρμες (facebook, instagram) ως κύρια πηγή πληροφόρησής του παράλληλα με διάφορα διαδικτυακά σάιτ και online εφημερίδες. Ωστόσο, ένας σημαντικός αριθμός (5/12) ερωτώμενων της συγκεκριμένης έρευνας επιλέγει να ενημερώνεται κυρίως από το διαδίκτυο και όχι από τα social media. Μάλιστα, μία ερωτώμενη δηλώνει την έλλειψη εμπιστοσύνης της σε αυτά: *"Δεν θεωρώ ότι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης είναι φτιαγμένα για να μας ενημερώνουν. Ο καθένας μπορεί να ανεβάσει ότι θέλει και να μη σημαίνει ότι είναι και αλήθεια αυτό και υπάρχουν ας πούμε κάποιες ιστοσελίδες συγκεκριμένες που ανεβάζουν ψευδείς ειδήσεις και ειδήσεις για να κάνουν εντύπωση, να αναπαραχθούν για να πάρουνε κοινοποιήσεις και like."*. Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί και το γεγονός ότι, δύο ερωτώμενοι έχοντας επίγνωση της παγίδας που θέτουν στους χρήστες τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης λόγω των αλγορίθμων, δηλώνουν ότι δεν μπορούν να ξεφύγουν απ'αυτά: *"Δυστυχώς είμαι παιδί του αλγορίθμου και δεν μπαίνω τόσο πολύ συχνά στην επίσημη σελίδα της εκάστοτε εφημερίδας να διαβάσω αλλά σε αυτά που μου βγάζει. Αλλά αν δω κάτι που με προβληματίζει μπορεί ενδεχομένως να μπω στην σελίδα. Γενικά από την αρχική σελίδα..."* ή *"Μπορεί να πέσει το μάτι μου σε νέα που βρίσκω στην αρχική σελίδα ή και να πατήσω κάτι που είναι κλικμπειτ...είναι πολύ λογικό όταν βλέπεις έναν τίτλο ο οποίος σου τραβάει το ενδιαφέρον και αυτός είναι και ο σκοπός."*

1.4 Βαθμός εμπιστοσύνης στα Μέσα Ενημέρωσης.

Σύμφωνα με μία πρόσφατη έρευνα του πανεπιστημίου του Σικάγου, οι Αμερικανοί δεν βλέπουν την πανδημία από τη σκοπιά της υγείας και των οικονομικών, αλλά μέσα από τις πολιτικές τους πεποιθήσεις, τη γνώμη τους για το ρόλο της κυβέρνησης και την εμπιστοσύνη τους στα μέσα σε συνθήκες μιας πολιτικά διαιρεμένης κοινωνίας (Ζέρη

& Τσέκερης, 2020). Η εμπιστοσύνη στα μέσα έχει μεγάλη σημασία για την αποτίμηση της πανδημίας. Αντίθετα, στην Ελλάδα σε έρευνα της Διανέοσις του Απριλίου 2020 για την κρίση του κορωνοϊού φάνηκε ότι στο υψηλότερο σημείο της κλίμακας βρίσκεται η εμπιστοσύνη των πολιτών στην (ιατρική) επιστήμη. Σύμφωνα με την έρευνα για τον κορωνοϊό του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών το 50% των ερωτώμενων έχουν εμπιστοσύνη στους γιατρούς, το 88% στο νοσηλευτικό προσωπικό και 57% στο κράτος (Ζέρη & Τσέκερης, 2020). Ωστόσο, σύμφωνα με τον ερευνητικό οργανισμό Διανέοσις σε μελέτη του Οκτωβρίου 2020 η εμπιστοσύνη του κοινού στους επιστήμονες ειδικούς έχει υποχωρήσει από το 85% τον Απρίλιο στο 65, 6 % τον Οκτώβριο του 2020 (Διανέοσις, 2020). Σε μία έρευνα του Μαρτίου 2021 της Διανέοσις πλέον το 68% των ερωτηθέντων δηλώνουν ότι θα κάνουν το εμβόλιο και μόνον το 60% των νέων δηλώνει ότι έχει εμβολιασθεί (Διανέοσις, 2021).

Επίσης, στις δημόσιες συζητήσεις για την αποτελεσματικότητα του εμβολίου, παρατηρείται μεγάλη δυσπιστία στην πληροφόρηση που εμποδίζει την αποδοχή της εμπειρικής μαρτυρίας και της επιστημονικής γνώσης (Ζέρη & Τσέκερης, 2020). Επομένως, η έλλειψη εμπιστοσύνης των νέων στα μέσα ή η ένδειξη εμπιστοσύνης σε μέσα που έχει αποδειχθεί από προηγούμενες έρευνες ότι συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο αριθμό λανθασμένων ή παραπλανητικών πληροφοριών (ΜΚΔ) μπορεί να έχει καθοριστική επίδραση στον τρόπο που αντιμετωπίζουν οι νέοι την επιστήμη και κατ'επέκταση στον τρόπο σκέψης και δράσης τους αναφορικά με το εμβόλιο και την προστασία των συμπολιτών τους (δημόσια υγεία).

Σε έρευνες που πραγματοποιήθηκαν από τον ερευνητικό οργανισμό Διανέοσις σχετικά με το πρώτο και το δεύτερο κύμα της πανδημίας, σημειώνεται χαμηλός βαθμός εμπιστοσύνης στα Μέσα Ενημέρωσης (Διανέοσις, 2020). Πιο αναλυτικά, από την έρευνα του Απριλίου του 2020 διαπιστώθηκε ότι οι νέοι δεν εμπιστεύονται αρκετά το ίντερνετ (7,2% στις ηλικίες 17-24 και 6,7% στις ηλικίες 25-39) αλλά ούτε και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ως μέσα ενημέρωσης (3% στις ηλικίες 17-24 και 2,6% στις ηλικίες 25-39). Από τις προηγούμενες έρευνες προκύπτει ότι ενώ οι νέοι επιλέγουν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ως την κύρια πηγή ενημέρωσης, δείχνουν χαμηλό βαθμό εμπιστοσύνης σε αυτά (αντίφαση). Ωστόσο, το πρόβλημα εμπιστοσύνης δεν εντοπίζεται μόνο στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης καθώς παρατηρείται μία γενικότερη έλλειψη εμπιστοσύνης στα μέσα ενημέρωσης. Άλλωστε, σύμφωνα με την παραπάνω

έρευνα χαμηλός βαθμός εμπιστοσύνης των νέων εντοπίζεται τόσο για την τηλεόραση (1,6% και 2,4 %) όσο και για την εφημερίδα (3,1-2%).

Στην δική μας έρευνα δεν μπορεί να οριστεί με ακρίβεια ο βαθμός εμπιστοσύνης των νέων στα Μέσα ενημέρωσης, γιατί παρατηρήθηκαν πολλές διαφορετικές και αντικρουόμενες απόψεις των ερωτώμενων. Ωστόσο, αυτό που συνάγεται απ' όλες τις απαντήσεις στην ερώτηση σχετικά με το αν εμπιστεύονται τις πληροφορίες που λαμβάνουν από τα Μέσα, είναι ότι οι νέοι διατηρούν μία πιο καχύποπτη και επιφυλακτική στάση απέναντι σε αυτά. Το γεγονός αυτό γίνεται αντιληπτό αφενός από την αίσθηση που έχουν κυρίως δύο ερωτώμενοι για την τηλεόραση ότι υπερβάλλει στην παρουσίαση των γεγονότων και κατευθύνει το κοινό *"στην Ελλάδα έχουμε δει διάφορα στην τηλεόραση που τα φουσκώνουν"*, *"Δεν προτιμάω την τηλεόραση λόγω της προπαγάνδας που υπάρχει"*, αφετέρου από την εντύπωση που έχουν δύο άλλοι ερωτώμενοι για το διαδίκτυο ότι παρουσιάζει την περισσότερη παραπληροφόρηση: *"Στο ίντερνετ υπάρχουν πολλές αντικρουόμενες πληροφορίες και τα fake news πάνε σύννεφο, ο καθένας είναι εύκολο να γράψει ό,τι θέλει χωρίς ελέγχους οπότε είναι πιο εύκολο να σε παραπληροφορήσει. Η παραπληροφόρηση στο διαδίκτυο είναι περισσότερη σε σχέση με τα άλλα μέσα"* ή *"έχω παρατηρήσει πολλές φορές ότι μία άρνηση μπορεί να το παρουσιάζουν σαν κατάφαση ή πολλά μπορεί να είναι clickbait στο διαδίκτυο και εν τέλει να είναι τελείως διαφορετικό το νόημα του άρθρου από τον τίτλο"*.

Εντούτοις, το σχετικό έλλειμμα εμπιστοσύνης των νέων απέναντι στα Μέσα δεν φαίνεται να επηρέασε σημαντικά την συχνότητα με την οποία επιλέγουν να ενημερώνονται τόσο για την εξέλιξη της πανδημίας όσο και γενικά. Στην ερώτηση, λοιπόν, που τέθηκε για να διερευνηθεί αν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της έλλειψης εμπιστοσύνης των νέων στα Μέσα και της συχνότητας ενημέρωσής τους, εντύπωση προκαλεί η απάντηση ενός ερωτώμενου: *"Αν είχα ακόμα μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στα συγκεκριμένα μέσα που λάμβανα την πληροφορία να ενδεχομένως να πληροφορούμουν πιο πολύ, πιο έντονα. Αλλά μπορεί αυτό να μου προκαλούσε άγχος επειδή θα ήξερα ότι αυτό που λέγεται είναι αλήθεια οπότε έτσι να απέφευγα να ενημερώνομαι"*. Μ' αυτόν τον τρόπο φαίνεται πως η εμπιστοσύνη μπορεί να επηρεάσει την ψυχολογική κατάσταση ενός ατόμου και κατ'επέκταση την συχνότητα της ενημέρωσής του καθώς, επίσης, εγείρονται προβληματισμοί σχετικά με την κοινώς αποδεκτή θέση ότι υψηλός βαθμός εμπιστοσύνης μπορεί να συνεπάγεται και συχνότερη ενημέρωση.

Όσον αφορά στον βαθμό εμπιστοσύνης των νέων στα Μέσα ενημέρωσης σχετικά με την πληροφόρησή τους για την εξέλιξη της πανδημίας, μπορεί κανείς να συμπεράνει εύκολα από τις απαντήσεις των ερωτώμενων στην παρούσα έρευνα ότι είναι χαμηλός. Το γεγονός αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι η πλειοψηφία των ερωτώμενων (9/12) ισχυρίζεται ότι τα μέσα δεν παρουσιάζουν με ακρίβεια τα γεγονότα σχετικά με την πανδημία. *"Αρκετή κινδυνολογία, υπερβάλουν σε κάποια πράγματα, παραλείπουν κάποια άλλα τα οποία είναι αντίθετες απόψεις οι οποίες πρέπει να ακούγονται και αυτές και τις εκμηδενίζουν...οπότε είναι ένα πράγμα το οποίο με ενοχλεί πάρα πολύ και με κάνει να απομακρύνομαι από την εν λόγω πληροφόρηση..."*, *"υπάρχει γενικά ενός είδους προπαγάνδα σίγουρα και ότι προσπαθούν να επηρεάσουν συναισθηματικά το κοινό. Καλά σε όλη την περίοδο της πανδημίας υπήρχε τρομοκρατία από συγκεκριμένα μέσα, κανάλια..."*. Επίσης, θεωρούν ότι μεροληπτούν και στερούνται αντικειμενικότητας προβάλλοντας μονομερώς την στάση της επιστημονικής κοινότητας απέναντι στα εμβόλια και την πανδημία γενικότερα *"συνήθως τα κανάλια φέρνανε αυτούς που είναι υπέρ των εμβολίων"* ή *"κάθε επιστημονικός κλάδος είχε διαφορετική άποψη. Οπότε επέλεξαν κάτι συγκεκριμένο να προμοτάρουν"*, *"Και τα ΜΜΕ με την προπαγάνδα έπαιζαν ρόλο, δηλαδή στοχοποίησαν γιατρούς που έλεγαν ότι τα παιδιά κάτω των 12 ετών δεν κάνει να κάνουν το εμβόλιο..."*. Από τις απαντήσεις προκύπτει ότι η πλειονότητα των ερωτώμενων αναφερόταν στην τηλεόραση ως μέσο που παρουσιάζει προπαγάνδα, κινδυνολογία και επιδεικνύει μεροληπτική στάση τόσο σε σχέση με την πανδημία όσο και σε σχέση με άλλες εκφάνσεις της επικαιρότητας του δημόσιου βίου.

Ωστόσο, ο βαθμός εμπιστοσύνης των πολιτών απέναντι στα μέσα μπορεί να γίνει αντιληπτή και από το κατά πόσο επιτρέπουν να τους επηρεάσουν. Όταν η επιδραστικότητα των Μέσων είναι ισχυρή ενδέχεται να υποδηλώνει ότι οι πολίτες έχουν αποδώσει μεγάλη αξία σε αυτά, γεγονός που συνεπάγεται και την ένδειξη εμπιστοσύνης σε αυτά. Στην παρούσα έρευνα, τέσσερις ερωτώμενοι αναφέρουν ότι έπειτα από την ενημέρωσή τους από τα Μέσα φάνηκε να μετακινήθηκαν ως προς τη θέση που είχαν αρχικά τόσο σχετικά με το εμβόλιο όσο και με τις διαστάσεις του φαινομένου της πανδημίας. Οι δύο εξ αυτών δηλώνουν ότι τα Μέσα τους έκαναν να αντιληφθούν την επιτακτικότητα του εμβολιασμού και τους ώθησαν προς αυτή την κατεύθυνση *"Ίσως στην αρχή να ήμουν κάπως επιφυλακτική με το εμβόλιο και στη συνέχεια να θορυβήθηκα κάπως."*, *"Ίσως με έκαναν να κάνω πιο γρήγορα το εμβόλιο"*

από την άποψη ότι ήταν θανατηφόρα η ασθένεια οπότε ήθελα να προστατεύσω τους δικούς μου". Οι άλλοι δύο αναφέρουν ότι ενώ στην αρχή είχαν υποτιμήσει το φαινόμενο της πανδημίας, έπειτα από την ενημέρωσή τους από τα Μέσα κλονίστηκαν και συνειδητοποίησαν την σοβαρότητα της κατάστασης "Ναι. Στην αρχή ξεκίνησα πολύ δυναμικά και μετά μετρίασα τις θέσεις μου, θορυβήθηκα με έναν τρόπο.", "Προφανώς στην αρχή δεν πίστευα ότι είναι κάτι σοβαρό και θυμάμαι ότι οι γονείς μου έλεγαν ότι πρέπει να προσέχουν και αυτά αλλά εγώ θεωρούσα ότι υπερβάλλον. Μετά όμως που αυτό επεκτάθηκε σε πολλές χώρες προφανώς και αισθάνθηκα ταραχή, ανησυχία και φόβο και γενικά υπήρχε μία ταραχή και μία αβεβαιότητα στην καθημερινότητα.". Παρά την έλλειψη εμπιστοσύνης φαίνεται ότι σε καιρούς κρίσης, ο πολίτης δεν μπορεί να μείνει ανεπηρέαστος και αμέτοχος, αλλά καλείται να πάρει θέση όπως είναι στην προκειμένη περίπτωση το ζήτημα του εμβολιασμού.

1.5 Παραπληροφόρηση από τα Μέσα.

Όπως προαναφέρθηκε παραπληροφόρηση και προπαγάνδα σημαίνουν την χειραγώγηση και την εσκεμμένη παραπλάνηση του κόσμου με στόχο τον επηρεασμό των πεποιθήσεών του, των διαθέσεων ή των προτιμήσεών του με απώτερο σκοπό την επίτευξη συμπεριφορών που θα ευνοήσουν τις πολιτικές επιδιώξεις του προπαγανδιστή (Y.Benkler, R.Faris, and H.Roberts, 2018). Στην παρούσα έρευνα μας ενδιαφέρει ο όρος παραπληροφόρηση γιατί επιδιώκουμε να ερευνήσουμε κατά πόσο οι πληροφορίες των ερωτώμενων σχετικά με τον κορονοϊό και την ασθένεια που προκαλεί ήταν σκόπιμα παραπλανητικές. Ωστόσο, στην δεδομένη φάση αυτό μπορεί να διερευνηθεί μόνο μέσα από την το πρίσμα των ερωτηθέντων για τα Μέσα, δηλαδή ανάλογα με το πώς θεωρούν οι ίδιοι ότι παρουσιάζουν τα μέσα την κατάσταση με την πανδημία.

Σύμφωνα με μία πρόσφατη έρευνα η Ελλάδα είναι η δεύτερη λιγότερο ανθεκτική χώρα σε κακόβουλη παραπληροφόρηση μετά τις ΗΠΑ σε δείγμα 18 χωρών (Καλογερόπουλος, 2020). Ταυτόχρονα, είναι από τις πιο ευάλωτες χώρες στην Ευρώπη στην παραπληροφόρηση και στα fake news, σύμφωνα με τον δείκτη Media Literacy Index 2021. Συγκεκριμένα, βρίσκεται στην 27η θέση ανάμεσα στις 35 χώρες και συμπεριλαμβάνεται στην 4η χειρότερη από τις 5 ομάδες ταξινόμησης, μαζί με την Τουρκία και άλλες βαλκανικές χώρες (Λακασάς, 2021). Λαμβάνοντας υπόψιν ότι την περίοδο της κοινωνίας των δικτύων, οι ειδήσεις μεταδίδονται με ταχείς ρυθμούς, τα

Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και οι δημοσιογράφοι, καλούνται μέσα από μια πληθώρα πληροφοριών να επιλέξουν ποιές θα προβάλλουν (Ζέρη & Τσέκερης, 2020). Βασικό κριτήριο για την επιλογή αυτή αποτελεί η προσέλκυση του ενδιαφέροντος του δέκτη. Ωστόσο, η χρήση του όρου δέκτη είναι παραπλανητική έως και λανθασμένη γιατί παραπέμπει σε μία παθητική στάση, ενώ στην ουσία συμμετέχει και ο ίδιος στην ανακατασκευή της πραγματικότητας μέσα από τον τρόπο που θα ερμηνεύσει την είδηση. Επειδή όμως το συναίσθημα, όπως άλλωστε θα αναλυθεί παρακάτω, παίζει πρωταρχικό ρόλο για το τρόπο που θα εκλειφθεί μία είδηση, η επιλογή των πληροφοριών από τους δημοσιογράφους γίνεται με γνώμονα τα στοιχεία που μπορεί να προσελκύσουν την προσοχή του κοινού (συγκρούσεις, πόλεμοι, σκάνδαλα). Οι «κακές» ειδήσεις, όπως κάποιο πολιτικό σκάνδαλο επιλέγονται να προβάλλονται περισσότερο (Ζέρη & Τσέκερης, 2020). Ταυτόχρονα, σε έρευνα της Διανέοσις αναφέρεται ότι η συζήτηση για την παραπληροφόρηση στο διαδίκτυο είναι συνυφασμένη τόσο με τις «ψευδείς ειδήσεις» όσο και με τον ρόλο των πολιτικών διαφημίσεων στις πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης (Καλογερόπουλος, 2020).

Η μεροληψία που προκύπτει από την αρνητικότητα και η αρνητική πληροφορία αποτελούν τις πιο βασικές ψυχολογικές αρχές και αποτελούν ένα γεγονός κλειδί για το πώς λειτουργεί ο νους (Ζέρη & Τσέκερης, 2020). Ο ανθρώπινος νους έχει μια τάση να αιχμαλωτίζεται από πράγματα που πηγαίνουν σε λάθος κατεύθυνση από το να δίνει έμφαση σε πράγματα που ακολουθούν ένα σωστό δρόμο και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό που αρκεί μόνον ένα αρνητικό συμβάν για να του τραβήξει την προσοχή. Η αρνητική πληροφορία σφραγίζει με έναν μοναδικό τρόπο το ανθρώπινο μυαλό και δεν είναι εύκολο να διαγραφεί. Έτσι εξηγείται και το γιατί τείνουμε να δίνουμε προσοχή στις αρνητικές ειδήσεις (Ζέρη & Τσέκερης, 2020).

Στην παρούσα έρευνα, σε ερώτηση που τέθηκε για να μελετηθεί η γνώμη των ερωτώμενων για τα μέσα ενημέρωσης, η πλειονότητα αναφέρει ότι σκοπός των μέσων είναι να αποπροσανατολίσουν την κοινή γνώμη *"επικεντρώνονται σε συγκεκριμένα γεγονότα προκειμένου να στρέψουν την προσοχή του πληθυσμού αλλού"*. Μάλιστα, συγκεκριμένα για την πανδημία θεωρούν ότι προσπαθούν να εκφοβίσουν το κοινό κάνοντας επίκληση στο συναίσθημα *"Πιστεύω ότι προσπαθούν να τρομάξουν τον κόσμο για να κάτσει σπίτι του."*, *"Απλά καταλήγουν να εξάγουν το συναίσθημα όποιο και αν είναι αυτό προς οποιαδήποτε πλευρά και δεν καταλήγουν να ενημερώσουν που είναι*

αυτός ο σκοπός.". Όσον αφορά στην ενημέρωση σχετικά με την πανδημία, όλοι οι ερωτηθέντες της έρευνας θεωρούν ότι τα Μέσα εστιάζουν σε ορισμένα μόνο γεγονότα, όπως στον αριθμό των κρουσμάτων. "Γινόντουσαν τόσα πράγματα διεθνώς και απλά συνέχεια ακούγαμε για τον κορονοϊό. Παρουσίαζαν κιόλας μόνο τον αριθμό των κρουσμάτων αλλά όχι με έρευνα που να λέει την πραγματική διακύμανση των κρουσμάτων. Δηλαδή δεν ήταν συνολική η έρευνα και την παρουσίαζαν ως συνολική.", "Τα mainstream media δηλαδή η μεγάλη πλειοψηφία των μέσων δεν είναι αντικειμενικά στην πληροφόρησή τους για τον κοβιντ. Αλδ θεωρώ ότι ανά περιόδους που θέλουν να αυξήσουν την προσοχή του κόσμου προβάλλουν πολύ πιο έντονα τις ειδήσεις για τον κόβιντ, υπερθεματίζουν τα κρούσματα κλπ και για πολιτικούς ή άλλους λόγους δεν θέλουν να δώσουν έμφαση επιλέγουν ή να αποκρύψουν κάποια είδηση ή να δώσουν λιγότερη σημασία.". Για ακόμα μία φορά γίνεται αντιληπτή η άποψη των ερωτώμενων σχετικά με την τηλεόραση ως ένα μέσο συγκεντρώνει τον μεγαλύτερο βαθμό αναξιπιστίας, ανακρίβειας και παραπληροφόρησης σχετικά με την πανδημία. "Πιστεύω η τηλεόραση, τα κανάλια που είναι κομματικοποιημένα πόσο μάλλον όταν υπάρχει η κυβέρνηση που σε οδηγεί να πας προς τα κάπου οπότε και η τηλεόραση θα κάνει είτε προπαγάνδα, είτε οτιδήποτε είναι αυτό ώστε να είναι με την κυβέρνηση."

Ακόμη, για να διερευνηθεί αν υπήρχε σκόπιμη παραπλανητική πληροφόρηση από τα μέσα τέθηκε ερώτηση σχετικά με το αν οι ερωτώμενοι είχαν εντοπίσει κάποια διαφορά, αντίφαση ή σύγκρουση μεταξύ των πληροφοριών που λάμβαναν από τα μέσα σχετικά με την πανδημία και αυτών δημοσιεύονταν σε επιστημονικά άρθρα, περιοδικά κλπ. Στην ερώτηση αυτή, 7 στους 12 ερωτώμενους δήλωσαν ότι έχουν παρατηρήσει διαφορά με τους 3 μάλιστα να αναφέρουν ότι τα μέσα έσπευδαν να παρουσιάσουν κάτι ως δεδομένο, ενώ στην επιστημονική κοινότητα ήταν υπό διερεύνηση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι φράσεις "κάποια πράγματα τα κύρια μέσα πχ η τηλεόραση τα παρουσίαζαν ως δεδομένα ενώ στις έρευνες με βάση την επιστημονική κοινότητα δεν ήταν κάτι δεδομένο πχ για το πόσο θανατηφόρα είναι μία μορφή παραλλαγής, για το κατά πόσο τα εμβόλια μπορούν να πιάσουν όλες τις μορφές κόβιντ κλπ", "προσπαθούν να παρουσιάσουν και στα κανάλια γενικά και στις συνεντεύξεις προσπαθούν να πουν μέσω της γνώμης ειδικών για κάτι σίγουρα ενώ και οι ίδιοι οι ειδικοί δεν είναι σίγουροι για κάτι γιατί είναι κάτι τελείως καινούργιο."

Μετά το ξέσπασμα της πανδημίας οι άνθρωποι γνωρίζουν από πληθώρα πληροφοριών για τις οδηγίες που γνωστοποίησε το Ελληνικό κράτος μέσω της τηλεόρασης, των έντυπων μέσων και του ραδιοφώνου ότι είναι υπεύθυνοι για την προστασία του συνόλου. Σε αυτό συνέβαλε τόσο η εφαρμογή των κρατικών κανόνων για πλήρη περιορισμό όσο και το περιβόητο "Μένουμε σπίτι" (Ζέρη & Τσέκερης, 2020). Λαμβάνοντας υπόψιν ότι τα Μέσα μπορούν να παίζουν σημαντικό ρόλο στην ευαισθητοποίηση του κοινού σχετικά με την πανδημία λόγω της επιρροής τους, κρίθηκε σκόπιμο να ερευνηθεί το αν κατά τη γνώμη των ερωτώμενων τα Μέσα συνέβαλαν στο να συνειδητοποιήσουν την αξία του (αυτο)περιορισμού για (χάρη) της προστασίας του συνόλου. Σε ερώτηση, λοιπόν, που τέθηκε για το αν τα Μέσα βοήθησαν τους ερωτώμενους να αντιληφθούν ότι με τον περιορισμό ορισμένων ελευθεριών βοηθούν στη μείωση της εξάπλωσης του κορονοϊού, φάνηκε ότι οι απόψεις δίστανται.

Από την μία πλευρά, πέντε ερωτώμενοι θεωρούν ότι τα Μέσα τους βοήθησαν να κατανοήσουν τη σημασία του αυτοπεριορισμού κυρίως μέσω της επαναλαμβανόμενης προβολής της φράσης "μένουμε σπίτι" που φάνηκε να εντυπώνεται στο συλλογικό ασυνείδητο *"Με βοήθησε γιατί μου έδειξε ότι όλο αυτό το βιώνουμε όλοι μαζί σαν κοινωνία και ότι δεν θα είμαι μόνη μου κλεισμένη μέσα στο σπίτι θα είμαστε όλοι μας κλεισμένοι μέσα στο σπίτι", "Ναι αφού έλεγαν συνέχεια μένουμε σπίτι κλπ."* αλλά και με την έμφαση που δόθηκε στην τήρηση των κανόνων υγιεινής *"Ναι ακόμα και στην περίπτωσή μου που έχω ούτως ή άλλως αυτή τη νοοτροπία θεωρώ ότι τα Μέσα το ενίσχυσαν με τα αντισηπτικά, το πλύσιμο των χεριών, τις μάσκες"*.

Από την άλλη πλευρά, φάνηκε ότι η πλειοψηφία των ερωτώμενων (7/12) είχε αντίθετη άποψη *"Στην αρχή κάπως ναι...μετά όχι τόσο...δεν θα έλεγα ότι με έπεισαν για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα ότι άμα στερηθώ κάποιες από τις καθημερινές μου δραστηριότητες θα βοηθήσω να μην εξαπλωθεί άλλο ο κορωνοϊός."* κυρίως λόγω του εκφοβισμού που άσκησαν τα Μέσα σύμφωνα με τα λεγόμενά τους *"Όχι...δεν με βοήθησαν τα μέσα κάπου σε αυτό...πιο πολύ τρομοκρατία ήταν παρά ευαισθητοποίηση νομίζω. Εγώ καθόμουν μέσα επειδή εγώ το ένιωθα "*, *"Αν αναφέρεις σαν περιορισμό ορισμένων ελευθεριών σαν κάτι το οποίο πρέπει να γίνει, βάζεις την σκέψη σε κάποιον άνθρωπο, ο οποίος δεν καταλαβαίνει γιατί πρέπει να γίνει ότι αυτό είναι φασισμός, είναι η εύκολη ερμηνεία και ειδικά για έναν άνθρωπο που δεν έχει γνώσεις ούτε επί του*

θέματος αλλά γενικά. Και επειδή ο μέσος Έλληνας δεν έχει γνώση για πάρα πολλά θέματα, υπάρχει ελλιπής παιδεία αυτό ήταν πάρα πολύ εύκολο να παρερμηνευτούν πάρα πολλά πράγματα. Επίσης, υπήρξε εργαλειοποίηση κάποιων λαμπρών μυαλών και επιστημόνων για να προωθήσουν κάποιους σκοπούς όπως εμβολιασμός που δεν ήταν κακοί αλλά ήταν κατασπατάληση πόρων.", "Δεν με βοήθησαν τα Μέσα να αντιληφθώ τη σημασία των μέτρων γιατί ασκούσαν περισσότερο εκφοβισμό". Ένας ερωτώμενος, μάλιστα, κάνει λόγο για τα τηλεοπτικά σποτ της κυβέρνησης εκτιμώντας ότι δεν βοήθησαν στην ευαισθητοποίησή του σχετικά με την πανδημία και το εμβόλιο, ενώ, ταυτόχρονα θίγει τον σεξιστικό χαρακτήρα μίας διαφήμισης που προβλήθηκε κατά την πρώτη περίοδο της πανδημίας. Αντίθετα, λοιπόν, με την τηλεόραση, το διαδίκτυο κατά τη γνώμη του τον βοήθησε περισσότερο να αντιληφθεί τη σημασία του περιορισμού ορισμένων ελευθεριών. Ωστόσο, θεωρεί ότι υπήρχαν και κάποιες αξιόλογες εκπομπές που συνέβαλαν στην ευαισθητοποίησή του.

Κεφάλαιο 2: Συναισθηματικές στάσεις- συνωμοσιολογία- εναντιωματισμός

2.1 Συναισθήματα και πολιτική συμπεριφορά.

Τα συναισθήματα όχι μόνον είναι εγγενή στην πολιτική διαδικασία, στην μοντέρνα πολιτική διαδικασία, αλλά και ευεργετικά πολλές φορές, άλλοτε είναι καλοδεχούμενα και άλλοτε όχι, φιλικά ή όχι στην πολιτική διαδικασία. Έρευνα του νευροφυσιολόγου Antonio Damasio που έδειξε ότι η διαβουλευτική ορθολογικότητα, η βασική ορθολογικότητα που εμπλέκεται στη λήψη αποφάσεων για να είναι λειτουργική, πρέπει να πληροφορείται από συναισθήματα, διότι μόνον μέσω των συναισθημάτων μπορούμε να σχηματίσουμε στάσεις, μια συναισθηματική στάση προς τα αντικείμενα (Illouz, 2015). Σύμφωνα με την Ιλουζ μόνον μέσω συναισθημάτων μπορούν οι άνθρωποι να ιεραρχήσουν τις προτιμήσεις τους και να βρουν τί είναι πιο σημαντικό για εκείνους, γεγονός που είναι καθοριστικό για την διαδικασία του ψηφίζουσιν ή τον σχηματισμό πολιτικών στάσεων. Οι άνθρωποι ψηφίζουν με ένα είδος χοντροκομμένου συναισθηματικού συμπλέγματος που προσανατολίζει τις πολιτικές τους στάσεις, πράγμα που από την μία πλευρά είναι θετικό, διότι χωρίς αυτό δεν θα μπορούσε να σχηματιστεί η έννοια της ορθολογικότητας. Από την άλλη πλευρά, υπάρχει και μία αρνητική διάσταση. Καθώς τα πολιτικά συναισθήματα είναι εγγενή στη δομή της φιλελεύθερης πολιτικής και ανήκουν στη δομή κινήτρων των ατόμων, το συναίσθημα θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως μηχανισμός συλλογισμού με κατευθυντικά κίνητρα και ως εκ τούτου να τροφοδοτήσει εσφαλμένες αντιλήψεις (Zeri, 2021)

Για το γεγονός ότι τα συναισθήματα είναι η κινητήριος δύναμη για την πολιτική και κοινωνική συγκρότηση, ευνοώντας το κοινωνικό σύνολο μίλησε ο Hobbes τον 17ο αιώνα. Συγκεκριμένα, στο βιβλίο του *De Cive* αναφέρει ότι ο φόβος είναι συστατικό στοιχείο της φύσης και είναι το συναίσθημα που οδηγεί τους ανθρώπους στο κοινωνικό συμβόλαιο και όχι αλτρουιστικά κίνητρα όπως η αγάπη για τους άλλους και η τάση να βοηθήσουμε ο ένας τον άλλο. Συγκεκριμένα, ο φόβος ότι κάποιος θα μας σκοτώσει, ο φόβος του θανάτου για τον Hobbes κατέστησε επιτακτική την ανάγκη για σχηματισμό του κοινωνικού συμβολαίου.

Η εμφάνιση μιας πανδημίας, σε ατομικό επίπεδο, μπορεί να προκαλέσει στο άτομο αρνητικά συναισθήματα, όπως φόβο, λύπη, άγχος, εξαιτίας της ευαλωτότητας του εαυτού. (Γεωργακόπουλος et al, 2021). Ωστόσο, τα συναισθήματα δεν περιορίζονται στον εσωτερικό κόσμο των ανθρώπων. Όταν ο άνθρωπος κατακλύζεται από κάποια συναισθήματα, αυτό θα έχει αντίκτυπο και στις πράξεις του και κατ' επέκταση στο κοινωνικό σύνολο. Επίσης, μπορεί το ίδιο συναίσθημα να οδηγήσει κάποιους προς μία κατεύθυνση ενεργειών (υπακοή-συμμόρφωση με τα μέτρα) και άλλους προς την αντίθετη (ανυπακοή-εναντιωματισμός). Χαρακτηριστικό παράδειγμα, αποτελεί το συναίσθημα το φόβου, το οποίο αφενός μπορεί να ενεργοποιήσει την ικανότητα των ανθρώπων να δρουν ως πολίτες αναλογιζόμενοι το κοινωνικό και ηθικό τους χρέος (Ζέρη & Τσέκερης, 2020), αφετέρου ενδέχεται να τους οδηγήσει σε μία αντιδραστική συμπεριφορά (Γεωργιάδου, 2021). Από τη μία πλευρά, λοιπόν, το αίσθημα του φόβου μπορεί να οδηγήσει στην τήρηση των μέτρων και στην ανάληψη ευθύνης από μέρους των πολιτών για την προστασία του κοινωνικού συνόλου. Από την άλλη πλευρά, έχει παρατηρηθεί ότι ο φόβος που εδράζεται σε προκαταλήψεις και στερεότυπα για την ύπαρξη ενός "ισχυρού Άλλου" και ταυτοχρόνως ενός "αδύναμου εγώ", μπορεί να οδηγήσει στην άρνηση της πανδημίας και κατ' επέκταση στην άρνηση των εμβολίων (Γεωργιάδου, 2021).

Λαμβάνοντας υπόψιν την θέση του Hobbes ότι το συναίσθημα του φόβου για τον θάνατο οδήγησε τους ανθρώπους στην δημιουργία του κοινωνικού συμβολαίου, θα μπορούσε εύλογα να θεωρηθεί ότι και ο φόβος για τον κορονοϊό οδήγησε τους ανθρώπους στην κοινωνική συμμόρφωση. Κατά τη διάρκεια της πανδημίας ήταν έκδηλη σε πολλούς ανθρώπους η αίσθηση ενός "αδύναμου εγώ" που είχε ανάγκη από κρατική προστασία. Επίσης, για να αντιμετωπιστεί ο φόβος της ασθένειας του κορονοϊού και του θανάτου από αυτήν, σε όλη τη διάρκεια του εγκλεισμού αναδύθηκε η ιδέα ενός νέου "αποτελεσματικού εμείς", βασικό συστατικό για την πραγμάτωση της συνοχής μιας κοινωνίας. Συνεπώς, αρκετοί πολίτες παρουσίασαν μία πειθαρχία ως προς την τήρηση των μέτρων προστασίας αποδεικνύοντας μ' αυτόν τον τρόπο ότι ο φόβος μπορεί να αποτελέσει κινητήριο δύναμη για την κοινωνική συμμόρφωση.

2.2 Εναντιωματισμός.

Ο φόβος εκτός από ωφέλιμο για την κοινωνία συναίσθημα, μπορεί να αποβεί και επικίνδυνο, αφού είναι ικανό να εκθρέψει τον εναντιωματισμό και την παραπληροφόρηση. Ως εναντιωματισμός εννοείται "η πρόταξη μιας θέσης έντονης άρνησης απέναντι σε κάτι που όμως δεν συνοδεύεται από τεκμηριωμένη αιτιολόγηση όσον αφορά τους λόγους μιας τέτοιας τοποθέτησης" που έχει προκύψει από την συμπίεση της κοινωνικής και πολιτικής εμπιστοσύνης, συχνά οδηγεί στην έλλειψη εμπιστοσύνης ακόμα και στην επιστήμη (Γεωργιάδου, 2021). Εναντιωματιστές μπορούν να χαρακτηριστούν γενικότερα όσοι αρνούνται να συμβαδίσουν με τις εξελίξεις της Ευρώπης σε πολιτισμικό και αξιακό επίπεδο. Οι αρνητές της πανδημίας, λοιπόν, αποτελούν κατά μία έννοια συνέχεια των αρνητών της παγκοσμιοποίησης και όσων θέλουν να αναχαιτίσουν την μετανάστευση. Ταυτόχρονα, είναι έκδηλη σε εκείνους και η διάθεση για επιστροφή σε κλειστά εθνικοκρατικά πρότυπα (Γεωργιάδου, 2021).

Οι αρνητές έχουν έντονο το αίσθημα της εγγενούς αδυναμίας απέναντι στις εξελίξεις και νιώθουν ότι οι καταστάσεις λόγω της πολυπλοκότητάς τους διαφεύγουν του ελέγχου τους. Αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως θύματα πολιτικών, της γραφειοκρατίας, της κυβέρνησης, αλλά και των απρόβλεπτων τεχνολογιών (Lasch, 2006, σελ 25). Η πεποίθηση αυτή που φαίνεται να κυριαρχεί στη σύγχρονη κοινωνία και έχει κάνει το θύμα να κατέχει μία ηθική ανωτερότητα, δεν βασίζεται μόνο στην αίσθηση ότι ζούμε σε έναν κόσμο που κυβερνάται από μεγάλους οργανισμούς αλλά και στην ανάμνηση συγκεκριμένων συμβάντων της ιστορίας του 20ού αιώνα (Lasch, 2006, σελ 53-54). Σύμφωνα με την Χάνα Άρεντ υπάρχει η γνώση του "ριζικού κακού" που προκαλεί στους ανθρώπους φόβο για τη νοσταλγία αυτών των τραγικών συμβάντων. Οι άνθρωποι αδυνατώντας να διαχειριστούν ψυχολογικά το μέγεθος του κακού που έχει προκληθεί στο παρελθόν και προσπαθώντας να απαλλαγούν από τις ενοχές που τους βαραίνουν, αρνούνται το αίσθημα της νοσταλγίας ώστε να μπορέσουν να το καταστείλουν και να το καταγγείλουν (Lasch, 2006, σελ. 53).

Δεν είναι τυχαίο ότι σε περιόδους κρίσεων οι συνωμοσιολογίες θεωρίες βρίσκουν έδαφος σε αυτό ακριβώς το αίσθημα της ευαλωτότητας των ανθρώπων για να αναπτυχθούν. Συγκεκριμένα, διαμορφώνεται μια λαϊκή μυθολογία που βλέπει την

κυβέρνηση ως συνωμοσία ενάντια στον λαό της (Lasch, 2006, σελ.34). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αντίληψη ότι η κρίση του χρέους δεν είναι παρά ένα κατασκεύασμα των ανωτέρων και τα μνημόνια επίσης κατασκεύασμα των εγχώριων και διεθνών συμπαραστατών του νεοφιλελευθερισμού. Όσον αφορά στην πανδημία, επικρατεί η αντίληψη ότι τα εμβόλια είναι αναποτελεσματικά με επιχειρήματα που αρνούνται την επιστήμη και συμβαδίζουν με την καταστροφολογία, τον ολισμό και τον αποκρυφισμό (Γεωργιάδου, 2021). Μ'αυτόν τον τρόπο, γίνεται ευκόλως αντιληπτό ότι το συναίσθημα του φόβου και της ευαλωτότητας μπορεί να οδηγήσει τους ανθρώπους σε μία αντιδραστική συμπεριφορά, η οποία σε συνθήκες πανδημίας μεταφράζεται και ως άρνηση στην τήρηση των μέτρων και στο εμβόλιο.

Η εμπειρία της θυματοποίησης που δικαιολογεί την αντίσταση, μπορεί να αποδυναμώσει σημαντικά την ικανότητα για αντίσταση, εξαλείφοντας την αίσθηση της προσωπικής ευθύνης. Ο άνθρωπος παύει έτσι να αντιμετωπίζει τη ζωή ως ηθικών δρών και καταλήγει να συμπεριφέρεται ως παθητικό θύμα, με αποτέλεσμα αντί να υιοθετεί μία ενεργό πολιτική δράση, να αυτοοικτίρεται (Lasch, 2006, σελ.63). Κατ' αντιστοιχία, οι άνθρωποι που αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως θύμα κατά τη διάρκεια της πανδημίας είναι πολύ πιθανό να θεωρεί ότι ο ιός είναι αποτέλεσμα αποκλειστικά εξωτερικών παραγόντων αποποιούμενος κάθε ευθύνης. Το γεγονός αυτό συχνά συνεπάγεται την παραίτησή του από κάθε προσπάθεια ανατροπής ή βελτίωσης της κατάστασης, πράγμα που μεταφράζεται για άλλη μία φορά σε άρνηση απέναντι στην τήρηση των μέτρων και το εμβόλιο.

2.3 Φόβος και κοινωνική συμμόρφωση.

Στην παρούσα έρευνα, παρατηρείται ότι το κυρίαρχο συναίσθημα των ερωτηθέντων κατά τη διάρκεια της πανδημίας ήταν αυτό του φόβου (9/12). *"όταν ξέσπασε όλα αυτό με τον κορονοιο προφανώς και είχα μεγάλο φόβο και ανησυχία γιατί όπως σου είπα κανείς δεν ήξερε τι είναι όλο αυτό", "Φοβάμαι και για την δική μου υγεία και για την υγεία των γονιών μου, των φίλων μου γύρω μου γενικά γιατί δεν ξέρεις τι μπορεί να σου αφήσει αυτό ή αν θα ζήσεις ή ακόμα κι αν ζήσεις και το περάσεις μία χαρά μπορεί να σου μείνει κάτι για πάντα..."*. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι οι περισσότεροι ερωτώμενοι αισθάνονταν φόβο κυρίως για τους γονείς τους και για τους ηλικιωμένους

συγγενείς τους. Κάποιοι μάλιστα δηλώνουν ότι αν ζούσαν μόνοι τους η στάση τους θα ήταν διαφορετική *"η κοινωνική μου ζωή έχει αλλάξει από τότε. Αν ας πούμε εμένα μόνη μου πιθανότατα δεν θα είχε αλλάξει καθόλου γιατί δεν θα είχα τον φόβο μην κολλήσω κάποιον."*

Όπως προαναφέρθηκε το αίσθημα του φόβου μπορεί να λειτουργήσει με διττό τρόπο. Λαμβάνοντας υπόψιν ότι ο κορονοϊός ήταν ένας καινούριος ιός και η επιστημονική κοινότητα ήρθε αντιμέτωπη με καινούριες προκλήσεις, κλήθηκε να αντιμετωπίσει κάτι πρωτόγνωρο με αποτέλεσμα το εμβόλιο να είναι η πιο άμεση λύση που μπορούσε να δώσει *"επειδή ήταν επιταχυνόμενες οι μελέτες δεν μπορούσαμε να έχουμε ένα απόλυτο αποτέλεσμα, δεν ήτανε όπως ένα άλλο εμβόλιο που μπορεί να αναπτυσσόταν για 10-15 χρόνια και να έβγαине τώρα στην αγορά, δεν είναι το ίδιο...είχαμε επιταχυνόμενες μελέτες μέσα σε πάρα πολύ λίγους μήνες, πήραμε μία τεχνολογία που δεν είχε εφαρμοστεί πουθενά, pfizer και μοντέρνα και έβαλαν λητούς και δεμένους για να μπορέσουν να τη βγάλουν στην αγορά"*. Οπότε είναι λογικό επόμενο το ζήτημα του εμβολιασμού να εγείρει προβληματισμούς στους πολίτες, οι οποίοι κρίθηκε αναγκαίο να σταθμίσουν τα υπέρ και τα κατά και να αποφανθούν για το αν υπερτερεί ο φόβος τους για τον ιό ή ο φόβος τους για το εμβόλιο και τις τυχόν παρενέργειές του. Στην παρούσα έρευνα διαπιστώθηκε ότι η πλειονότητα των ερωτώμενων έκρινε σημαντικό να εμβολιαστεί, καθώς ο φόβος τους για τον ιό υπερίσχυε του φόβου τους για το εμβόλιο. *"Στάθμισα περισσότερο το φόβο για τον ιό και τι μπορεί να προκαλέσει σε μένα δεδομένου όλων αυτών που γνώριζα είχα διαβάσει σε σχέση με το τι μπορεί να μου κάνει το εμβόλιο διότι εντάξει υπήρχε ένας μικρός φόβος γιατί είναι κάτι καινούριο αλλά προφανώς υπερτερούν τα οφέλη του εμβολίου", " η λογική μου λέει από το να φοβάμαι και να είμαι ανεμβολίαστη προτιμώ να φοβάμαι και να είμαι εμβολιασμένη...θεωρώ έτσι ότι θα το περάσω πιο ήπια και δεν νομίζω ότι θα μου αφήσει κάτι το εμβόλιο, ενώ ο κορονοϊός είναι πολύ πιθανό ότι θα μου αφήσει..."*

Από τα λεγόμενα των ερωτώμενων προκύπτει ότι ο φόβος στην προκειμένη περίπτωση τους οδήγησε προς την κοινωνική συμμόρφωση και όχι τον εναντιωματισμό. Ενδιαφέρον προκαλούν οι απαντήσεις δύο ερωτώμενων των οποίων η κοινωνική ευαισθησία φάνηκε να αποτελεί πιο σημαντικό κίνητρο για τον εμβολιασμό απ'ότι ο φόβος της νόσησης από τον ιό *"ακόμα και αν έχεις προβληματισμούς σχετικά με το εμβόλιο, υπάρχει μία κοινωνική ευθύνη. Δηλαδή, αν δεν*

κάνεις το εμβόλιο είναι μία εν μέρει αντικοινωνική συμπεριφορά, γιατί ακόμα κι αν εσύ δεν πιστεύεις ότι αν κολλήσεις θα πάθεις κάτι αν δεν το κάνεις, μπορεί να γίνεις φορέας και να τον μεταδώσεις σε κάποιον άλλο που μπορεί να πάθει κάτι.". Μάλιστα, ο ένας εκ των δύο αναφέρει ότι παρ'ότι δεν είχε το αίσθημα του φόβου προέβη στην διαδικασία του εμβολιασμού επειδή τηρεί μία υπεύθυνη στάση. *"εγώ δεν ένιωσα αυτό τον φόβο στην καθημερινότητά μου...πήρα όμως όλα τα αναγκαία μέτρα ώστε να συνεχίσω να μην νιώθω φόβο και να είμαι καλυμμένος για τον εαυτό μου ότι έκανα ό,τι περνούσε από το χέρι μου. Δηλαδή οδηγώ στο αμάξι, δεν φοβάμαι ότι θα τρακάρω αλλά φοράω ζώνη. Όλο αυτό πηγάζει από μία εσωτερική στάση ευθύνης".*

2.4 Φόβος και στάση απέναντι στην επιστήμη.

Η περίοδος από την έναρξη της Γαλλικής Επανάστασης έως τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα είναι στενά συνιφασμένη με την ανάπτυξη του ορθού λόγου. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Νίτσε η νεωτερικότητα αποτελούσε την περίοδο που "οι θεοί πεθαίνουν" και δίνουν τη θέση τους στην κυριαρχία του (υπερ)ανθρώπου (Τζανάκη, 2016, σελ 18). Ο άνθρωπος καλούνταν να γίνει υπεράνθρωπος παίρνοντας τη θέση του θεού και ξεπερνώντας το πεπερασμένο της φύσης του. Η αναγωγή της νεωτερικότητας στον Διαφωτισμό συνεπαγόταν την τυφλή πίστη στον ορθό λόγο και την ανθρώπινη λογική ως τα μόνα εργαλεία ερμηνείας της αντικειμενικής πραγματικότητας και αλήθειας (Τζανάκη, 2016 σελ 20). Με άλλα λόγια, επικράτησε ο θρίαμβος της επιστημονικής κοσμοαντίληψης. Επομένως, θα μπορούσε εύλογα να ειπωθεί ότι η επιστήμη αποτελεί πλέον τον νέο θεό. Σύμφωνα με τον Λας, η ψυχιατρική γίνεται η "ιατρική ιεροσύνη" και ο γιατρός υποκατάστατος ιερέας (Lasch, 2006, σελ 97). Εντούτοις, επειδή τον 21ο αιώνα η δομή των κοινωνιών είναι πιο πολύπλοκη από ποτέ, δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για απεριόριστη πίστη των ατόμων στη δύναμη του ορθού λόγου. Η συνθετότητα των ψηφιακών συστημάτων και η μη γραμμική δυναμική του σύγχρονου κόσμου μπορεί να αποτελέσει τροχοπέδη στην εμπιστοσύνη των ατόμων ως προς την επιστήμη. Το γεγονός αυτό οφείλεται στο συναίσθημα του φόβου που μπορεί να κυριεύει τα σημερινά υποκείμενα που φαντάζουν αδύναμα μπροστά στον χαώδη κόσμο και τα καθιστά δύσπιστα ακόμα και απέναντι στην επιστήμη.

Όπως προαναφέρθηκε το συναίσθημα του φόβου μπορεί να έχει σοβαρό αντίκτυπο στον τρόπο που προσλαμβάνουν οι άνθρωποι ακόμα και την επιστήμη, γεγονός που μπορεί να έπαιξε σημαντικό ρόλο στην σχέση ατόμου και επιστήμης κατά την περίοδο της πανδημίας. Ωστόσο, στην παρούσα έρευνα παρά το γεγονός ότι το αίσθημα του φόβου είναι κυρίαρχο, δεν φαίνεται να επηρεάζει την εμπιστοσύνη τους στην επιστήμη. Απεναντίας, από τις απαντήσεις κάποιων ερωτώμενων προκύπτει ότι έχουν σε τέτοιο βαθμό εμπιστοσύνη στην επιστήμη που μπορεί να τους εμπούσει τον φόβο αν τους ειδοποιήσει ότι η κατάσταση είναι ανησυχητική *"Είναι ανάλογα τι θα σου πει η επιστήμη. Δηλαδή άμα σου πουν ότι δεν βλέπουν φως στο τούνελ, αγχώνεσαι. Προφανώς αν βγει ένας επιστήμονας και σου πει μην αγχώνεσαι είναι κάτι αντιμετωπίσιμο σε κάποια χρόνια θα τελειώσει προφανώς ξεαγχώνεσαι..."* ή σύμφωνα με δύο ερωτώμενους αν δεν υπάρχει μία σταθερή και ομόφωνη γνώμη μεταξύ των επιστημόνων για τον ιό. *"γενικά έχω εμπιστοσύνη στους επιστήμονες παρά στον καθένα για την πανδημία αλλά νιώθω ότι δεν είναι πολύ επαρκής η εξήγηση του δίνουν ας πούμε και κυρίως γιατί οι απόψεις διίστανται. Αυτό δεν με καθησυχάζει δηλαδή όταν ένας γιατρός λέει το ένα και ο άλλος γιατρός λέει το άλλο, και οι δύο επιστήμονες και ξέρουν αλλά έχουν διαφορετικές απόψεις μετά εγώ αναρωτιέμαι τί πρέπει να κάνω...Δηλαδή αυτό κάπως με τσαντίζει και με φοβίζει γιατί δεν ξέρω τί είναι καλό για τη ζωή μου και για το εμβόλιο."*, *"Γενικότερα έχω μία Α εμπιστοσύνη στην επιστήμη αλλά αυτό που με προβληματίζει κυρίως είναι ότι δεν υπάρχει κάπου ομοφωνία στο 100% της επιστημονικής κοινότητας ότι ο εμβολιασμός θα αποτρέψει την περαιτέρω εξάπλωση του κορονοϊού, θα μας βοηθήσει να μην πεθάνουμε, να μην νοσήσουμε βαριά κλπ. Οπότε αφού υπάρχουν αντίθετες απόψεις από ανθρώπους που επίσης έχουν σπουδάσει και έχουν κάνει κάποιες έρευνες πάνω στο αντικείμενο δεν μπορώ να πεισθώ ότι θα μου κάνει καλό το εμβόλιο επειδή το λέει το 80% της επιστημονικής κοινότητας."*

Επίσης, δύο ερωτώμενοι κάνουν λόγο για τον τρόπο που παρουσιάζονται τα γεγονότα σχετικά με την πανδημία, θίγοντας το γεγονός ότι η επιστήμη δεν συνέβαλε στον κατευνασμό του φόβου. *"Πιστεύω ότι στη δική μου περίπτωση ίσως ενίσχυσε τον φόβο...επειδή ήταν και κάτι πρωτόγνωρο το παρουσίαζαν κάπως τρομερό που όντως είναι και πολλοί έχουν πεθάνει...δεν το αγνοώ εννοείται, απλώς θεωρώ ότι αντί να βοηθήσει ξέρεις να βρούνε κάτι πιο αποτελεσματικό να νιώθει καλύτερα ο κόσμος να τους καθησυχάσουν κλπ με όλα αυτά και τις διαφωνίες θεωρώ ότι τον ενίσχυσαν."*. Αντιθέτως, θεωρούν ότι σε πολλές περιπτώσεις η επιστήμη δεν παρέμεινε ανεξάρτητη

υπηρετώντας τον σκοπό της αλλά ενεπλάκη ηθελημένα και μη σε όλη αυτή την τρομοκρατία που ασκούσαν τα μέσα σχετικά με την πανδημία. "θεωρώ ότι η επιστήμη χρησιμοποιήθηκε από την πολιτική και εκούσια και ακούσια. Έχω εμπιστοσύνη στην επιστήμη, δεν έχω εμπιστοσύνη σε όλους τους επιστήμονες, οι οποίοι είναι άτομα με προτιμήσεις, απόψεις, συμφέροντα και χρησιμοποιούν την επιστημονική τους γνώση κατά το δοκούν ποντάροντας στο ότι εμείς δεν έχουμε γνώση άρα δεν μπορούμε να κρίνουμε αν αυτό που μας λένε είναι λάθος ή σωστό.". Μάλιστα, ένας ερωτώμενος κάνει μνεία στη δυσλειτουργία που υπάρχει κατά τη μεταφορά της επιστημονικής γνώσης στο κοινό από τον εκάστοτε φορέα "δεν υπάρχει πλατφόρμα, σωστός τρόπος έτσι ώστε οι επιστήμονες να επικοινωνήσουν τις γνώσεις τους ή δεν υπάρχει σωστή εκπαίδευση κάποιων επιστημόνων ή σωστή επιλογή επιστημόνων που θα μπορούσαν ενδεχομένως να επικοινωνήσουν σωστά τις πληροφορίες. Οπότε είναι τριπλό το πρόβλημα: 1) δεν υπάρχει πλατφόρμα γιατί σε αυτά υπεισέρχονται τα συμφέροντα του εκάστοτε φορέα καναλιού, σαιτ κλπ 2) είναι το ότι κάποιοι επιστήμονες δεν έχουν μάθει ή δεν μπορούν να επικοινωνήσουν 3)είναι επιλογή των σωστών ανθρώπων έτσι ώστε να επικοινωνήσουν την πληροφορία σωστά, μεστά για να το καταλάβει ο κόσμος και να πάρει κάποια μηνύματα και να μη χαθεί μέσα σε μία ατελείωτη γνώση.". Παρά τους προβληματισμούς των ερωτηθέντων σχετικά με την στάση ορισμένων μελών της επιστημονικής κοινότητας στην Ελλάδα, δεν φαίνεται να κλονίζεται σε σημαντικό βαθμό η εμπιστοσύνη τους σε αυτήν. Η διαπίστωση αυτή προκύπτει από τη συνολική εικόνα των ερωτώμενων στις συνεντεύξεις αλλά και από την στάση τους απέναντι στα μέτρα και το εμβόλιο που θα αναλυθούν στα επόμενα κεφάλαια.

2.5 Συναισθήματα και ενημέρωση των νέων.

Εκτός από το συναίσθημα του φόβου που κατατρέχει τους ερωτώμενους σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια της πανδημίας, υπάρχουν και άλλα κυρίως αρνητικά συναισθήματα που τους κυριεύουν. Από τις απαντήσεις γίνεται αντιληπτό ότι οι ερωτώμενοι είχαν επίσης έντονο το αίσθημα του άγχους, της ανησυχίας, της αβεβαιότητας και της αγανάκτησης "όταν έβλεπες ότι ανανεωνόταν συνέχεια καραντίνα υπήρχε πολλή αγανάκτηση", "Μετά όμως που αυτό επεκτάθηκε σε πολλές χώρες προφανώς και αισθάνθηκα ταραχή, ανησυχία και λίγο αγανάκτηση γιατί δεν υπήρχε μία κατεύθυνση,

ένας σωστός δρόμος που αν τον ακολουθήσεις αυτό θα ξεπεραστεί.", "αγανάκτηση γιατί δεν ξέρεις πότε θα τελειώσει όλο αυτό αυτό". Εξίσου έντονο ήταν και το αίσθημα της κούρασης "Μετά από ένα σημείο αυτό που ας πούμε κυριαρχεί πλέον σαν συναίσθημα είναι μία κούραση με όλη αυτή την κατάσταση" ή "μετά άρχισε να σε κουράζει αυτό, μία απελπισία..." και της βεβαρυμένης ψυχολογίας "Πεσμένη διάθεση, ψυχολογία να μην έχω διάθεση να κάνω σχεδόν τίποτα, να μη θέλω να κάνω κάτι καινούριο" ή "γενικά έχω βαρύνει ψυχολογικά θα έλεγα από τότε που ξεκίνησε η πανδημία".

Σύμφωνα με τον George Marcus τα μέτρια επίπεδα φόβου διευκολύνουν την αναζήτηση και επεξεργασία πολιτικών πληροφοριών ανάμεσα στους ψηφοφόρους, συμβάντα που προκαλούν φόβο θα κάνουν ανθρώπους που αδιαφορούν για ειδήσεις να ψάξουν νέες πληροφορίες και αυτούς που διαβάζουν ειδήσεις να διαβάσουν περισσότερες εφημερίδες και ένα πιο εκλεπτυσμένο επίπεδο πληροφορίας. Εδώ ο φόβος είναι ευεργετικός για μια πιο πλήρη διαδικασία σχηματισμού γνώμης, δεν ισχύει η παραδοσιακή άποψη διαχωρισμού συναισθημάτων και ορθολογικής λήψης αποφάσεων. Το ίδιο ισχύει για τον φόβο που εκφράζεται στο αίσθημα αδικίας, συμβιβάζεται με την καλή πολιτική τάξη, συναισθήματα ως θετικά και αποφασιστικά για την πολιτική διαδικασία και συναισθήματα αρνητικά (Illouz, 2015). Ωστόσο, το αίσθημα της απογοήτευσης-κόπωσης με τις ειδήσεις οδηγεί πολλές φορές στην αποφυγή της ενημέρωσης (Καλογερόπουλος, 2020). Έτσι, κρίθηκε σημαντικό στην παρούσα έρευνα να ερευνηθεί αν τα συναισθήματα των ερωτώμενων κατά τη διάρκεια της πανδημίας είχαν κάποια επίδραση στη συχνότητα της ενημέρωσής τους.

Σε σχετική ερώτηση που τέθηκε, λοιπόν, οι περισσότεροι ερωτώμενοι (7/12) απάντησαν πως η (ψυχολογική) κούραση που αισθάνονταν εξ' αιτίας πανδημίας και της καθημερινής ενημέρωσης σχετικά με την εξέλιξή της, οδήγησε μετά από ένα διάστημα στην απομάκρυνσή τους από την εν λόγω πληροφόρηση "πλέον υπάρχει μία κούραση και μία αγανάκτηση οπότε υπάρχει και μία αποστροφή σχετικά με τον κορονοϊό και την ενημέρωση για αυτόν." ή "Μετά που ένιωσα λίγο ότι ήταν μία πλύση εγκεφάλου του ματς ας πούμε υπερβολή με έπιασε μία κούραση και είπα δεν μπορώ άλλο να διαβάζω για κόβιντ...". Παράλληλα με την κούραση υπάρχουν και άλλα αρνητικά συναισθήματα που συμβάλλουν στην μειωμένη συχνότητα ενημέρωσης των ερωτώμενων σχετικά με την πανδημία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το συναίσθημα του άγχους "Τις περιόδους του πιο έντονου άγχους απέφευγα την ενημέρωση...τις πρώτες μέρες της

καραντίνας δηλαδή γιατί μου ενέτεινε το συναίσθημα." και γενικά η αρνητική ψυχολογία "στην αρχή της πανδημίας δεν ήθελα να ενημερώνομαι σαν αντίδραση επειδή ήταν βεβαρημένη ψυχολογία μου λόγω lockdown", "γενικά όταν ξέρω ότι μία περίοδος είναι πολύ άσχημη, στην αρχή μπαίνω κι εγώ να διαβάσω τι γίνεται αλλά μετά από λίγες μέρες δεν ασχολούμαι πλέον γιατί αυτό με στεναχωρεί."

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι κάποια (από τα) αρνητικά συναισθήματα των ερωτώμενων είχαν ως αποτέλεσμα μία πιο αραιή ενημέρωση, άλλα αρνητικά συναισθήματα όπως ο φόβος και η ανησυχία για το τί συμβαίνει οδήγησαν αρκετούς από αυτούς (5/12) σε μία πιο συχνή ενημέρωση ιδιαίτερα την πρώτη περίοδο της πανδημίας. *"Στην αρχή που φοβόμουνά όντως ήθελα να μάθω κι άλλα...δεν ήξερα και τι γίνεται με τις παρενέργειες, τα συμπτώματα, να καταλάβεις αν έχεις κόβιντ, τι είναι όλα αυτά"* ή *"Παρατήρησα ότι είχα μία ενημέρωση σε καθημερινή βάση λόγω της ανόδου των κρουσμάτων"*. Επομένως, σύμφωνα με τα στοιχεία της παρούσας έρευνας επιβεβαιώνεται ότι τα συνήθη αρνητικά αισθήματα όπως ο φόβος και το άγχος μπορεί να αποβούν ωφέλιμα και ευεργετικά για το κοινωνικό σύνολο.

2.6 Αλγόριθμοι και παραπληροφόρηση.

Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης είναι μία τεχνολογία που εξαρτάται και διαμορφώνεται τεχνολογικά από τα μοτίβα ανθρώπινης συμπεριφοράς (Θεοχάρης, 2021). Πιο συγκεκριμένα, οι πληροφορίες στις οποίες εκτίθεται ο χρήστης των ΜΚΔ δεν είναι τυχαίες. Είναι ευρέως γνωστό ότι στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης υπάρχουν αλγόριθμοι (filter bubbles) που "προσαρμόζονται" στα δεδομένα του χρήστη προκειμένου να βρίσκει κάθε φορά τις πληροφορίες που θέλει με βάση προηγούμενες αναζητήσεις. Η αλγοριθμική οικονομία αλλάζει ριζικά τις πραγματικές και κοινωνικές συνθήκες της σχέσης μεταξύ της ιδιωτικής και της δημόσιας σφαίρας και υπονομεύει τους μέχρι τώρα καθιερωμένους κοινωνικούς κανόνες επικοινωνίας. Οι αλγόριθμοι που χρησιμοποιούνται στις πλατφόρμες επικοινωνίας, που αποφασίζουν ποιος χρήστης βλέπει τι, έχουν σημαντικό αντίκτυπο στο περιεχόμενο και στην αντίληψή του. Το γεγονός ότι οι μεγάλες πλατφόρμες μέσων κοινωνικής δικτύωσης, το Facebook, το Twitter και το YouTube, που συνδέουν τους ανθρώπους με τους ανθρώπους και το περιεχόμενο έχουν αξιοποιήσει την κοινωνική δικτύωση (συνδέοντας τους ανθρώπους

με τους ανθρώπους) και το περιεχόμενο ταυτόχρονα με βάση μια αλγοριθμική υποδομή που κυριαρχεί στις παγκόσμιες αγορές, επισημαίνει ότι «μια μικρή ομάδα παραγόντων με υψηλά κίνητρα και συνδεδεμένους παράγοντες μπορεί να χειραγωγήσει τη δημόσια κατανόηση οποιουδήποτε ζητήματος απλά χρησιμοποιώντας αυτά τα προϊόντα που έχουν σχεδιαστεί» (Zeri, 2021).

Οι αλγόριθμοι μπορεί να ευνοούν τον χρήστη όταν πρόκειται για την αναζήτηση ευχάριστων και δημιουργικών ασχολιών αλλά μπορεί ταυτόχρονα να τον οδηγήσουν στην περίφημη 'rabbit hole' από την οποία δεν είναι εύκολο να ξεφύγει όταν πρόκειται για αμφιλεγόμενο περιεχόμενο. Υπάρχουν τέσσερις πτυχές του σχεδιασμού των μέσων κοινωνικής δικτύωσης που οδηγούν τον χρήστη στην λεγόμενη "τρύπα του κουνελιού": 1) η επανάληψη σχετίζεται με το να βλέπεις το ίδιο πράγμα ξανά και ξανά σε ένα μόνο προϊόν, 2) ο πλεονασμός είναι να βλέπουμε το ίδιο πράγμα σε διαφορετικά προϊόντα, 3) η ανταπόκριση είναι ο τρόπος με τον οποίο τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και οι μηχανές αναζήτησης παρέχουν πάντα κάποια απάντηση σε αντίθεση με άλλες μορφές μέσων 4) η ενίσχυση είναι οι τρόποι με τους οποίους λειτουργούν οι αλγόριθμοι για τη σύνδεση ατόμων και περιεχομένου, έτσι ώστε αφού αναζητήσει κανείς ένα σλόγκαν ή μια λέξη-κλειδί, οι αλγόριθμοι θα ενισχύσουν αυτά τα ενδιαφέροντα (Donovan, 2021).

Ωστόσο, η κάθε πλατφόρμα ανάλογα με την δομή της ασκεί διαφορετικά είδη επιρροής. Η δυνατότητα δημιουργίας ομάδων και η υποχρέωση για αμοιβαία σύνδεση, για παράδειγμα, καθιστά το Facebook ένα πιο γόνιμο μέρος για την ανάπτυξη και διατήρηση κοινωνικού κεφαλαίου απ' ό,τι το Twitter. Ευνοεί, επίσης, την της κατασκευή και την ισχυροποίηση της ταυτότητας μιας ομάδας και, συχνά, την περιθωριοποίηση αυτών που δεν ανήκουν σε αυτό (echo-chambers). Η ασύμμετρη δομή δικτύωσης με άλλους στο Twitter, από την άλλη πλευρά, προωθεί άλλες μορφές επικοινωνίας αλλά και δημογραφίας. Διευκολύνει την ευρεία διάδοση πληροφοριών κατά μήκος πολύ διαφορετικών μεταξύ τους δικτύων, επιτρέποντας την έκθεση σε απόψεις και προσελκύοντας στην πλατφόρμα άτομα με ενδιαφέρον και ενημέρωση για την πολιτική που αποσκοπούν να συνδεθούν με δίκτυα γνώσης (π.χ. δημοσιογράφους). Ως αποτέλεσμα, ενώ η παραπληροφόρηση διαχέεται και στις δύο πλατφόρμες, όταν εμφανίζεται στο Twitter, το κοινό του είναι λιγότερο δεκτικό και έχει ισχυρότερους μηχανισμούς κοινωνικής διόρθωσης (Θεοχάρης, 2021).

Σε αντίθεση με το twitter, σύμφωνα με μία νέα έρευνα τριών ειδικών το facebook είναι περισσότερο επικίνδυνο για την πληροφόρησή μας απ'όσο νομίζουμε (Hidman et al., 2022). Περίπου το 47% των Αμερικανών συνολικά αναφέρει ότι λαμβάνει ψευδείς ειδήσεις από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης συχνά ή μερικές φορές, με το Facebook ως, μακράν, την κυρίαρχη πηγή. Ταυτόχρονα, σύμφωνα με μία νέα έκθεση του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, το facebook παρά τις προσπάθειές του να καταπολεμήσει τις ψεύτικες ειδήσεις, εξακολουθεί να είναι η παγκόσμια πλατφόρμα επιλογής για τα πολιτικά κόμματα και τις κυβερνήσεις για τη διάδοση παραπληροφόρησης και τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης. Από την έρευνα προέκυψε ότι οι χρήστες που είναι υπερβολικά δραστήριοι στην εν λόγω εφαρμογή (superusers) λειτουργούν εν αγνοία τους καθοριστικά στην πληροφόρηση των άλλων χρηστών. Συγκεκριμένα, ο αλγόριθμος του facebook είναι φτιαγμένος έτσι ώστε να ανταμείβει την αλληλεπίδραση και την ανταπόκριση στις διάφορες δημοσιεύσεις με αποτέλεσμα να τις προωθεί κιόλας. Με άλλα λόγια, τα ποστ που συγκεντρώνουν τις περισσότερες αντιδράσεις και κοινοποιήσεις από τους χρήστες καταλήγουν να προβάλλονται περισσότερο από το facebook και να εμφανίζονται πάνω πάνω στη ροή (feed) όσων βλέπουν και διαβάζουν οι υπόλοιποι χρήστες. Αυτό όμως που προκαλεί εντύπωση είναι το γεγονός ότι οι αναρτήσεις που κυριαρχούν έχουν ρατσιστικό, σεξιστικό, συνωμοσιολογικό ή ομοφοβικό περιεχόμενο. Το γεγονός αυτό σημαίνει είτε ότι οι περισσότεροι χρήστες έλκονται από τέτοιου είδους περιεχόμενο - πράγμα που μπορεί να διερευνηθεί μόνο αν ληφθούν υπόψη ψυχολογικοί παράμετροι - είτε ότι η πληροφόρηση από τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης ενδέχεται να είναι σκόπιμα παραπλανητική εφόσον οι διαχειριστές περιεχομένου δεν έχουν λάβει δραστικά μέτρα για να περιοριστεί το φαινόμενο των "τοξικών" αναρτήσεων. Ακόμα, υπάρχουν τα echo chambers (διαδικτυακή δημόσια συζήτηση) όπου οι χρήστες αλληλεπιδρούν με ομοϊδεάτες τους. Έχει παρατηρηθεί, επίσης, πως όσοι συμμετέχουν σε ομάδες με ακραίες ιδεολογικές τάσεις, θεωρούν ότι οι απόψεις τους είναι ανώτερες από των άλλων. (Bright et al, 2020). Τόσο τα "filter bubbles" όσο και οι "echo chambers" ενισχύουν τις προϋπάρχουσες αντιλήψεις των ατόμων γεγονός που μπορεί να αποβεί επικίνδυνο για την έγκυρη πληροφόρηση τους.

Είναι γεγονός πως όσο περισσότερο χρόνο αφιερώνει κανείς στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και όσο πιο ενεργός χρήστης είναι τόσο πιο πιθανό είναι να παγιδεύεται στο φαινόμενο των "filter bubbles" και των "echo chambers". Στην

παρούσα έρευνα εξετάζεται το κατά πόσο οι νέοι στην Ελλάδα πέφτουν "θύματα" των αλγορίθμων και κατ' επέκταση του φαινομένου της παραπληροφόρησης. Σε ερώτηση, λοιπόν, που τέθηκε για το αν οι ερωτώμενοι στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης συνδέονται σε σελίδες εφημερίδων ή σαιτ ή αν διαβάζεις περισσότερο τα νέα που βρίσκουν στην "άρχική σελίδα" ή τα νέα που κοινοποιούν οι φίλοι τους σε διάφορες πλατφόρμες. Οκτώ από τους δώδεκα ερωτώμενους δηλώνουν πως χρησιμοποιούν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για την ενημέρωσή τους για την πανδημία αλλά και γενικά. Οι τρεις από τους αυτούς αναφέρουν ότι ακολουθούν συγκεκριμένες σελίδες εφημερίδων και διαβάζουν τα νέα/ ειδήσεις που τους εμφανίζονται από αυτές "δεν θα μπω να διαβάσω οτιδήποτε ανεβάζει ο καθένας...ας πούμε ακολουθώ συγκεκριμένες σελίδες...στο ινσταγκραμ ας πουμε έχω BBC, CNN κλπ", "Στην καθημερινότητα μου θα ανοίξω το facebook, το instagram και ακολουθώ κάποιες σελίδες που ανεβάζουν άρθρα ή από εφημερίδες", "δεν μπαίνω τόσο πολύ συχνά στην επίσημη σελίδα της εκάστοτε εφημερίδας να διαβάσω αλλά σε αυτά που μου βγάζει.". Ωστόσο, ακόμα και οι ίδιοι παρ'ότι αναγνωρίζουν ότι η λειτουργία τως αλγορίθμων ευδοκιμεί στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, παραδέχονται ότι δεν μπορούν να ξεφύγουν από αυτά "Δυστυχώς είμαι παιδί του αλγορίθμου.", "Μπορεί να πέσει το μάτι μου σε νέα που βρίσκω στην αρχική σελίδα ή και να πατήσω κάτι που είναι κλικμπει...είναι πολύ λογικό όταν βλέπεις έναν τίτλο ο οποίος σου τραβάει το ενδιαφέρον και αυτός είναι και ο σκοπός". Σε αντίθεση με προϋπάρχουσες έρευνες, παρατηρείται ότι ένας αξιόλογος αριθμός ερωτώμενων της παρούσας έρευνας (4/12) δεν χρησιμοποιεί τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για να ενημερωθεί για τα τεκτενόμενα έχοντας συνείδηση του ψυχαγωγικού τους χαρακτήρα αλλά και της παραπληροφόρησης που ενυπάρχει σε αυτά. "Δεν θεωρώ ότι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης είναι φτιαγμένα για να μας ενημερώνουν. Ο καθένας μπορεί να ανεβάσει ότι θέλει και να μη σημαίνει ότι είναι και αλήθεια αυτό και υπάρχουν ας πούμε κάποιες ιστοσελίδες συγκεκριμένες που ανεβάζουν ψευδείς ειδήσεις και ειδήσεις για να κάνουν εντύπωση, να αναπαραχθούν για να πάρουνε κοινοποιήσεις και like".

2.7 Παραπληροφόρηση και ανθρώπινη ψυχολογία.

Η παραπληροφόρηση οφείλεται σε σημαντικό βαθμό στην δυνατότητα της τεχνολογίας να "καταλαβαίνει" και να ικανοποιεί την ασυνείδητη επιθυμία του χρήστη για επιβεβαίωση και υποστήριξη των πεποιθήσεων του. Έτσι, λοιπόν, γίνεται ευκόλως αντιληπτό ότι η τεχνολογία από μόνη της δεν είναι ικανή να οδηγήσει στο φαινόμενο της παραπληροφόρησης. Είναι ευρέως γνωστό ότι ένα κοινωνικό φαινόμενο δεν είναι αναφύεται εκ του μηδενός. Απεναντίας, γεννιέται από την ίδια την κοινωνία και τους ανθρώπους που την αποτελούν, οι οποίοι με τη σειρά τους υποθάλπουν το εκάστοτε φαινόμενο. Το ίδιο φαίνεται να συμβαίνει και με το φαινόμενο της παραπληροφόρησης. Σύμφωνα με αυτό, οι μελετητές θέλοντας να διερευνήσουν το γιατί η παραπληροφόρηση βρίσκει τέτοια απήχηση και συγκεκριμένα το γιατί οι χρήστες αναζητούν και εμπιστεύονται μερικές πηγές πληροφοριών ενώ απορρίπτουν άλλες, εστίασαν την προσοχή τους στην στάση του κοινού. Με αυτόν τον τρόπο, ανακάλυψαν ότι η έννοια της παραπληροφόρησης είναι στενά συνυφασμένη με την ανθρώπινη ψυχολογία (Wooley and Joseff, 2020). Το γεγονός αυτό οφείλεται στην ψυχολογία της πρόσληψης των πληροφοριών και του σχηματισμού γνώμης.

Ερευνώντας, λοιπόν, το πεδίο της ζήτησης των πληροφοριών κρίθηκε σκόπιμο να διαχωριστεί σε δύο κατηγορίες ψυχολογικών κινητήριων δυνάμεων: 1^{ον} τις παθητικές και 2^{ον} τις ενεργητικές. Αυτές οι κινητήριες δυνάμεις ενεργοποιούνται περισσότερο σε βαθιά πολωμένες κοινωνίες που εμφανίζουν χαμηλή εμπιστοσύνη στα Μέσα σε σχέση με άλλου τύπου κοινωνίες. Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί ότι γίνεται λόγος κυρίως για την ψηφιακή παραπληροφόρηση που εξαπλώνεται με τη χρήση σύγχρονων επικοινωνιακών δικτύων πληροφόρησης. Ο σημερινός ψηφιακός κόσμος, λοιπόν, σαφέστατα επιδεινώνει την κατάσταση. Ωστόσο, αυτό που διαδραματίζει τον κρισιμότερο ρόλο δεν είναι η τεχνολογία καθαυτή αλλά ο τρόπος που αλληλοεπιδρά με τους ανθρώπους και ιδιαίτερα λόγω της δεκτικότητας που οι τελευταίοι παρουσιάζουν.

Όσον αφορά στις παθητικές κινητήριες δυνάμεις, αποτελούν μία ασυνείδητη διαδικασία στοχασμού, αιτιολογίας και εξήγησης από την πλευρά του ατόμου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του είδους των δυνάμεων είναι η τάση των ανθρώπων να μοιραστούν πληροφορίες (sharing disinformation) που προκαλούν

συναισθηματική φόρτιση προκειμένου να δημιουργήσουν στους άλλους συγκινήσεις. Ταυτόχρονα, έχει διαπιστωθεί ότι τείνουν να θυμούνται πληροφορίες ή πώς νιώθουν γι'αυτές και ξεχνούν το πλαίσιο μέσα στο οποίο τις συνάντησαν. Άλλοι παράγοντες που ανήκουν στην ίδια κατηγορία δυνάμεων είναι η ασυνείδητη δεκτικότητα που εμφανίζουν τα άτομα σε πληροφορίες που ενθαρρύνουν προ υπάρχουσες προκαταλήψεις τους (π.χ. ρατσιστικές προδιαθέσεις) μέσω της ανάκλησης αναμνήσεων ή καλύπτουν ψυχολογικές ανάγκες τους όπως είναι η βελτίωση της διάθεσης τους (evaluation of disinformation). Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η επαναλαμβανόμενη έκθεση του κοινού σε συγκεκριμένες παραπλανητικές πληροφορίες. Συγκεκριμένα, η επανάληψη της προβολής μίας ψευδούς είδησης οδηγεί στην οικειοποίηση του αποδέκτη με αυτή με αποτέλεσμα να νομίζει ότι είναι αξιόπιστη (familiarity effect). Ένα ακόμα ασυνείδητο ψυχολογικό φαινόμενο των παθητικών κινητήριων δυνάμεων αποτελεί η «επίμονη πεποίθηση», σύμφωνα με το οποίο οι άνθρωποι τείνουν να διατηρούν την πίστη τους σε μία πληροφορία ακόμα κι αν αποδεικνύεται ότι είναι λανθασμένη (belief perseverance effect). Αυτή η τάση εμφανίζεται ακόμα πιο έντονα σε περιπτώσεις που νέες πληροφορίες έρχονται να αντικρούσουν και να αμφισβητήσουν τις βαθιά εδραιωμένες πεποιθήσεις (backfire effect).

Την πίστη στην παραπληροφόρηση μπορεί, επίσης, να ενισχύσει και η λήθη (εξασθένηση πρωτότυπης μνήμης) στις περιπτώσεις που έχει μεσολαβήσει ένα χρονικό διάστημα μεταξύ της πραγματοποίησης ενός συμβάντος και της διάδοσής του με αποτέλεσμα στο διάστημα αυτό το άτομο να έχει ξεχάσει το πώς ακριβώς διαδραματίστηκε το γεγονός ακόμα κι αν ήταν μάρτυρας σε αυτό (misinformation effect). Ωστόσο, όπως προαναφέρθηκε, η τεχνολογία συμβάλλει στην επιδείνωση της παραπληροφόρησης αφενός μέσω των ομάδων ομοφιλίας -«echo-chambers: αυτό-επιλεγμένα περιβάλλοντα πληροφοριών που έχουν δημιουργηθεί με τον σχηματισμό ομάδων ή με την παρακολούθηση ορισμένων τύπων ειδήσεων» (Garrett)- όπου τα άτομα αλληλοεπιδρούν με ομοϊδεάτες τους και αφετέρου μέσω της δημιουργίας ιδεολογικών «filter bubbles» που ισχυροποιούν τις υπάρχουσες αντιλήψεις τους (Wooley and Joseff, 2020).

Όσον αφορά στις ενεργητικές κινητήριες δυνάμεις, τίθενται σε ισχύ όταν το άτομο επιδιώκει να προβεί σε εξαγωγή συμπερασμάτων μέσα από συνειδητή

επεξεργασία των δεδομένων. Σε αυτήν την κατηγορία εντάσσονται ο κομματισμός και οι προ υπάρχουσες γνώμες καθώς, επίσης, και το «in-group favoritism» που σχετίζεται με την ευνοϊκή στάση για την ίδια ομάδα απέναντι σε άλλες συμπεριλαμβανομένης και της προτίμησης του ίδιου πολιτικού κόμματος με αποτέλεσμα να ενισχύονται οι διαφορές των ατόμων αντίπαλων ομάδων επιδεινώνοντας έτσι την πόλωση. Σχετικά με την επιβεβαιωτική πληροφορία, κάποιοι θεωρούν ότι καταλήγουν να προσφεύγουν σε αυτή τα άτομα που θέλουν να αποφύγουν την αναλυτική, μη κομματικοποιημένη εξήγηση, ενώ άλλοι θεωρούν ότι τα άτομα αναζητούν τέτοιου είδους πληροφορίες και ενεργά επιχειρηματολογούν εναντίον πληροφοριών που αντίκεινται στις απόψεις τους (Wooley and Joseff, 2020). Στις ενεργές κινητήριες δυνάμεις ανήκει ακόμα και η τάση των ανθρώπων να αποκρύπτουν τις πραγματικές τους απόψεις υιοθετώντας μία εν γνώση τους λανθασμένη πληροφορία λόγω για παράδειγμα πολιτικών ή κοινωνικών πιέσεων (σοφία του πλήθους). Με άλλα λόγια, πρόκειται για τη φαλκίδευση των προτιμήσεων του ατόμου με σκοπό την αποφυγή κατηγοριών ή περιθωριοποίησης του (κοινωνικός καταναγκασμός).

Λαμβάνοντας υπόψιν την σημασία που έχει το ψυχολογικό υπόβαθρο στον τρόπο πρόσληψης των πληροφοριών, αξίζει να αναφερθεί η ανάγκη των ανθρώπων για βελτίωση της διάθεσης τους που ικανοποιείται μέσα από την έκθεσή τους σε πληροφορίες που επιβεβαιώνουν τις προϋπάρχουσες απόψεις τους. Συγκεκριμένα, έχει παρατηρηθεί από έρευνα του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης ότι όσοι έρχονται σε επαφή με περιεχόμενο αντίθετης ιδεολογίας, αισθάνονται μια ψυχολογική δυσφορία, με αποτέλεσμα να εφαρμόζουν πρακτικές μείωσης αυτής της δυσφορίας. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει και ο Μάθιου Μπάουμ, καθηγητής Παγκόσμιας Επικοινωνίας Kalb στη Σχολή Κένεντι, λέγοντας ότι «Στους ανθρώπους αρέσει να ψυχαγωγούνται. Τους αρέσουν οι πληροφορίες που τους κάνουν να νιώθουν καλά, δεν τους αρέσουν οι πληροφορίες που τους κάνουν να νιώθουν άσχημα». Αν οι άνθρωποι δεν έχουν επιτακτικό λόγο να ανατρέψουν τις πεποιθήσεις τους, δεν είναι διατεθειμένοι να το κάνουν (Donovan, 2021).

Ο Kahan περιγράφει το ασυνείδητο κίνητρο των ατόμων να αντιστέκονται στα στοιχεία ως μια μορφή «αυτοάμυνας ταυτότητας», όταν αυτά τα στοιχεία έρχονται σε αντίθεση με τις πεποιθήσεις που κυριαρχούν στη συνδεδεμένη πολιτική ή πολιτιστική ομάδα τους και είναι μάλλον απειλητική για την ταυτότητα παρά για την ταυτότητα. -

επιβεβαίωση. Η ερμηνεία των πραγματικών πληροφοριών από τους ανθρώπους εξαρτάται από το αν οι πληροφορίες ενισχύουν ή έρχονται σε αντίθεση με τις κατευθυντικές προτιμήσεις των ατόμων (προκατάληψη επιβεβαίωσης). Τα άτομα δεν λαμβάνουν υπόψη πράγματα που δεν θέλουν να ακούσουν ή ιδέες που δεν θέλουν να καταλάβουν, εφόσον δεν ταιριάζουν με την αντίληψή τους για τον κόσμο (Zeri, 2021).

Ακόμα, έχει διαπιστωθεί ότι η παραπληροφόρηση συνδέεται με εγγενείς ψυχολογικούς μηχανισμούς, που οδηγούν σε ετοιμότητα για εξαπάτηση και ενδογενή ανικανότητα αντίληψης της αλήθειας (Zeri, 2021). Άλλωστε, σύμφωνα με τη Χάνα Άρεντ «ο Πλάτωνας δεν δίνει καμία εξήγηση για τη διεστραμμένη αγάπη των αλυσοδομένων κρατουμένων για την εξαπάτηση και το ψέμα». Επίσης, χαρακτηριστική είναι η τάση των ανθρώπων να έλκονται από πληροφορίες που προκαλούν συναισθηματική φόρτιση καθώς και να τις μοιράζονται με άλλους προκειμένου να δημιουργούν συγκίνηση και σε εκείνους. Επομένως, η συναισθηματική κατάσταση του ανθρώπου τον κάνει ευεπίφορο στην παραπληροφόρηση. Ωστόσο, υπάρχουν κάποια στεγανά όσον αφορά την διάδοση της πληροφορίας (κανονιστικές πεποιθήσεις). Για παράδειγμα, οι άνθρωποι που αποφεύγουν τις εντάσεις και τις συγκρούσεις, θα αποφύγουν να μοιραστούν μία είδηση με αμφιλεγόμενο περιεχόμενο. Πολλοί άνθρωποι επιθυμούν να μοιράζονται πληροφορίες που θα αντιμετωπίζονται ευνοϊκά από τους άλλους και δεν θα αποδοκιμάζονται (κοινωνική αποδοχή)(Zeri, 2021).

Σύμφωνα με μία νέα μελέτη στην Ψηφιακή Δημοσιογραφία ένας σημαντικός παράγοντας για τον διαμοιρασμό (sharing) μίας πληροφορίας ή είδησης στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης είναι το ενδιαφέρον που προκαλεί στον αναγνώστη, το οποίο αυξάνεται αν αυτή είναι αληθής (Coddington & Lewis 2020). Ωστόσο, οι συγγραφείς της έρευνας διαπίστωσαν ότι το ενδιαφέρον του αν μία είδηση ή πληροφορία είναι αληθής είναι ένας ξεχωριστός παράγοντας από το "γενικό ενδιαφέρον" (Coddington & Lewis 2020). Με άλλα λόγια, ακόμα κι αν ο αναγνώστης δεν είναι σίγουρος για την ακρίβεια μίας πληροφορίας ή είδησης, σημαντικός παράγοντας για το αν θα τη μοιραστεί με άλλους αποτελεί και το ενδιαφέρον που θα είχε αν αυτή ήταν αληθής, γεγονός που συμβάλει καθοριστικά στο φαινόμενο της παραπληροφόρησης. Παρόλο, λοιπόν, που οι άνθρωποι είναι πιο πρόθυμοι να μοιραστούν πληροφορίες που πιστεύουν ότι είναι ακριβείς, είναι επίσης σαφώς πρόθυμοι να μοιραστούν ιστορίες που θα ήταν ενδιαφέρουσες αν ήταν αληθινές (interesting if true). Μπορεί έτσι να

αποφασίσουν ότι το επίπεδο ενδιαφέροντος μιας ιστορίας-αν-αληθεύει- υπερτερεί των όποιων ανησυχιών τους σχετικά με την ακρίβεια πριν πατήσουν το κουμπί "κοινή χρήση".

Εφόσον αναφέρεται ότι υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της παραπληροφόρησης και της ανθρώπινης ψυχοσύνθεσης κρίθηκε σκόπιμο να τεθούν στην παρούσα έρευνα κάποιες ερωτήσεις που να εξετάζουν το πώς αντιδρούν οι ερωτώμενοι όταν έρχονται αντιμέτωποι με διάφορα είδη πληροφοριών. Συγκεκριμένα, λαμβάνοντας υπόψιν τα παραπάνω σχετικά με το ενδιαφέρον μίας πληροφορίας ή είδησης και την κοινή χρήση τους, εξετάστηκε το αν οι ερωτώμενοι μοιράζονται με άλλους διαδικτυακά πληροφορίες που τους εξάπτουν την περιέργεια ή το ενδιαφέρον τόσο αναφορικά με την πανδημία όσο και γενικότερα. Οι περισσότεροι ερωτώμενοι απάντησαν πως μοιράζονται πληροφορίες/ειδήσεις που τους κεντρίζουν το ενδιαφέρον αλλά με τα κοντινά τους πρόσωπα (φίλους και συγγενείς) ενώ ταυτόχρονα αποφεύγουν να τις κοινοποιήσουν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. *"Ναι...μπορεί να τη στείλω ξέρω 'γω σε προσωπικό μήνυμα αν είναι κάτι που μου φαίνεται πολύ σημαντικό. Δεν το ανεβάζω στον τοίχο μου...", " συνήθως δεν κοινοποιώ τις πληροφορίες που παίρνω", "κάτι καινούριο και ενδιαφέρον που αξίζει να το αναφέρω θα το αναφέρω στα κοντινά μου άτομα. Δεν νομίζω να βγω έτσι και να μιλήσω..."*.

Σε αντίστοιχη ερώτηση που τέθηκε για το αν θα μοιράζονταν μία θέση που είναι αμφιλεγόμενη, οι μισοί απάντησαν πως θα το απέφευγαν, προτιμώντας να το κρατήσουν για τον εαυτό τους ενώ οι άλλοι μισοί θα την μοιράζονταν με άλλους που έχουν το ίδιο ενδιαφέρον για να ανταλλάξουν απόψεις, από περιέργεια να δουν τι πιστεύουν κλπ. Μάλιστα, ένας ερωτώμενος δήλωσε πως θα έστελνε μία πληροφορία μόνο εφόσον την διασταύρωνε με άλλες πληροφορίες και την επεξεργαζόταν με βάση τη δική του κρίση *"Δεν θα μοιραστώ κάποια πληροφορία για την οποία δεν είμαι όσο πιο σίγουρος μπορώ. Δεν μοιράζομαι γενικότερα απόψεις, δεν γίνομαι φερέφωνο μιας άποψης."*. Από τις απαντήσεις, όμως, φάνηκε για ακόμα μία φορά πως οι αρκετοί ερωτώμενοι θα απέφευγαν να αναρτήσουν μία άποψη δημόσια *"να το στείλω μπορεί μόνο για να το σχολιάσω, να το συζητήσω με φίλους όχι να το κοινοποιήσω, να το κάνω κτήμα δηλαδή ότι είναι η άποψή μου", "δεν θα το στείλω στον οποιοδήποτε, μόνο στα φιλικά και κοντινά μου πρόσωπα που πιστεύω ότι ο,τι και να τους στείλω δεν θα το αποδοκιμάσουν. Αυτοί που το στέλνουν σε όλους είναι απόλυτοι και θέλουν να*

επηρεάσουν τους άλλους πιστεύοντας ότι έχουν δίκιο αδιαφορώντας για την γνώμη που μπορεί να διαμορφώσουν οι άλλοι για εκείνους". Από το γεγονός αυτό προκύπτει εύλογα το συμπέρασμα ότι οι περισσότεροι ερωτώμενοι πράγματι αποφεύγουν να μοιραστούν πληροφορίες που μπορεί να προκαλέσουν την αποδοκιμασία ή δυσαρέσκεια των άλλων γιατί τους ενδιαφέρει να είναι κοινωνικά αποδεκτοί.

Όσον αφορά την στάση των ερωτώμενων όταν έρχονται αντιμέτωποι με μία αντίθετη σε εκείνους θέση, φαίνεται πως οι περισσότεροι ισχυρίζονται ότι δεν θα την αγνοούσαν ούτε ότι θα την απέρριπταν κατευθείαν αλλά είναι πολύ πιθανό να αναζητούσαν περισσότερες πληροφορίες. Αρκετοί μάλιστα αναφέρουν πως αν πρόκειται για ένα θέμα το οποίο δεν έχουν γνώση ή κατασταλαγμένη άποψη, είναι πρόθυμοι να το διαβάσουν και αν τους πείσει μπορεί να αλλάξουν και γνώμη. Ωστόσο, αρκετοί αναφέρουν πως αν συναντούσαν ακραίες απόψεις όπως για παράδειγμα θεωρίες συνωμοσίας σχετικά με το εμβόλιο και την πανδημία, θα τις αγνοούσαν "αν λένε ότι μας ψεκάζουν, κάτι πολύ ακραίο και δεν στέκει επιστημονικά δεν θα ασχοληθώ" "αν είναι ο αντιεμβολιαστής που λέει διάφορα όχι" "Έχει τύχει να πετύχω άρθρο στο οποίο λένε γιατί το εμβόλιο είναι κακό ή 10 λόγοι να μην κάνεις το εμβόλιο...δεν θα μποω στον κόπο να το διαβάσω. Γιατί όταν θα δω ας πούμε πράγματα τα οποία θα είναι τύπου κατά του εμβολίου δεν μου έχει τύχει να είναι από επιστημονικά άρθρα οπότε αυτόματα επειδή σκέφτεσαι το μυαλό μου ότι όλοι αυτοί πιστεύουν σε θεωρίες συνωμοσίας κλπ ".

Κεφάλαιο 3: Εμπιστοσύνη-υπευθυνότητα-τήρηση μέτρων

3.1 Αξία κοινωνικοϊστορικού υποβάθρου.

Είναι γεγονός ότι η κουλτούρα ενός λαού είναι καθοριστικής σημασίας για τον τρόπο πρόσληψης της πραγματικότητας και τον καθορισμό των αξιών (Illouz, 2003). Άλλωστε, σύμφωνα με τον Καστοριάδη “Αυτό που μας υποχρεώνει να λάβουμε υπόψιν το κοινωνικοϊστορικό είναι ότι συνιστά την ουσιαστική συνθήκη της ύπαρξης της σκέψης και του στοχασμού” (Καστοριάδης, 2019). Συνεπώς, υπάρχουν πάντοτε "ιστορικοί περιορισμοί", πάντοτε υπάρχουν ένα παρελθόν και μία παράδοση, γεγονός που σημαίνει ότι καμία σημασία για την οποία θα μπορούσαμε να μιλήσουμε δεν αναδύεται "in vacuo" (Καστοριάδης, 2019). Ο Clifford Geertz επισημαίνει την πολιτισμική πλαισίωση των γεγονότων που ερμηνεύονται πάντα με βάση πολιτικές, αισθητικές, ιστορικές και κοινωνιολογικές πτυχές. Αυτό σημαίνει ότι τα γεγονότα κατασκευάζονται στην κουλτούρα μιας κοινωνίας στην οποία εκφράζονται οι υποθέσεις της για τον εαυτό της και την ανθρώπινη φύση. Κάθε κοινωνία δημιουργεί τον δικό της κόσμο και του δίνει νόημα μέσα από τη γλώσσα, την ανθρώπινη δημιουργία μιας ανθρώπινης συλλογικότητας. Η γλώσσα δίνει τη δυνατότητα και εκφράζει σε κάθε κοινωνία τα κοινωνικά φανταστικά νοήματα που καθορίζουν τις αξίες της, τι είναι καλό, κακό, αληθινό ή ψέμα και δίνουν νόημα στη ζωή των ανθρώπων. Τα άτομα σε κάθε κοινωνία ενσωματώνουν ακριβώς αυτές τις κοινωνικές έννοιες, το ίδιο συμβαίνει και με τους κοινωνικούς θεσμούς (γλώσσα, νόρμες, οικογένεια, τρόπος παραγωγής κ.λπ.) στην αντίστοιχη κοινωνικοϊστορική μορφή (Castoriadis, 1997). Υπάρχει σίγουρα σε κάθε κοινωνία ένα έστω κατακερματισμένο παρελθόν και μια παράδοση που με τους τρόπους και το περιεχόμενό τους αποτελούν μέρος της ιδρυτικής δύναμης κάθε κοινωνίας και ερμηνεύονται ξανά κάθε φορά σύμφωνα με τα φανταστικά νοήματα του παρόντος (Castoriadis, 1997).

Στην Ελλάδα, λοιπόν, που δεν έχουμε ούτε την κληρονομιά της Κομφουκιανής πειθαρχίας ούτε μπορούμε να ανατρέξουμε σε μια κληρονομιά της νεωτερικότητας, εκλείπει το αίσθημα της προσωπικής ευθύνης και αυτο-πειθαρχίας (Ζέρη & Τσέκερης,

2020). Παράλληλα, παρατηρείται έλλειψη εμπιστοσύνης απέναντι στο κράτος και τους πολιτικούς θεσμούς. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και απο τις έρευνες της Διανέοσις του 2017, 2018 και 2019 στις οποίες διαπιστώνεται ότι η στάση των Ελλήνων απέναντι στους πολιτικούς θεσμούς ήταν περισσότερο αρνητική. Εντούτοις, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι η στάση αυτή δεν προκύπτει τυχαία. Αντίθετα, είναι απόρροια των κοινωνικοϊστορικών συνθηκών της Ελλάδας. Ο πολίτης-άτομο αποτελεί “κοινωνική δημιουργία ως τέτοιο και συγχρόνως στην εκάστοτε δεδομένη κοινωνικοϊστορική του μορφή” (Καστοριάδης, 2019).

Παρ' όλα αυτά, τα μέτρα περιορισμού και κοινωνικής αποστασιοποίησης που λήφθηκαν κατά τη διάρκεια της πανδημίας δείχνουν μία μεταβολή από την κουλτούρα ελευθερίας και αυτο-καθορισμού σε μία κουλτούρα του ευάλωτου της προστασίας και της συλλογικής πειθαρχίας (Ζέρη & Τσέκερης, 2020). Επίσης, η άμεση ανταπόκριση των δυτικοευρωπαϊκών χωρών στην κρίση αλλά και η μεγάλη αποδοχή από τους πολίτες των δραστικών μέτρων δείχνει ότι υπάρχει μία συνειδητοποίηση της αξίας της ανθρώπινης ζωής σε συλλογικό επίπεδο (Ζέρη & Τσέκερης, 2020).

Σε σύγκριση με τις παλιές έρευνες η έρευνα της Διανέοσις του Απριλίου 2020 για την κρίση του κορωνοϊού έδειξε ένα αισθητά υψηλότερο επίπεδο εμπιστοσύνης των Ελλήνων προς τους κρατικούς θεσμούς σε σύνδεση με την ενδυνάμωση των αισθημάτων αισιοδοξίας, ασφάλειας και βεβαιότητας σε ιδιωτικό επίπεδο. Τα κρατικά μέτρα για τη βελτίωση του δημόσιου συστήματος υγείας που λήφθηκαν στη διάρκεια της πανδημίας βελτίωσαν την εμπιστοσύνη του κόσμου προς αυτό (Ζέρη & Τσέκερης, 2020). Ωστόσο, όσοι νέοι απαντούν στην έρευνα της Διανέοσις του Οκτωβρίου «πολύ συχνά» για τα τρία μέτρα προφύλαξης από τον κορονοϊό (απόσταση, πλύσιμο χεριών, μάσκα), στην έρευνα του Απριλίου παρατηρείται ότι η εμπιστοσύνη περιορίζεται στο 37% και στις νεότερες ηλικίες 17-24 ετών στο 21%, ενώ το 42 % δηλώνει πως δεν θα εμβολιαζόταν.

Αυτές οι μεταβολές επιβεβαιώνουν ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχει σταθερότητα στην εμπιστοσύνη που εκδηλώνει ο πολίτης προς το κράτος και συνεπώς δεν θα προβεί εύκολα στην τήρηση των μέτρων. Μόνο όταν υπάρχει εμπιστοσύνη στο κράτος είναι λογικό επόμενο τα κρατικά μέτρα να αντιμετωπίζονται ευνοϊκά από τους πολίτες και έτσι να τηρούνται απρόσκοπτα από αυτούς (αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του πολίτη προς το κράτος). Ωστόσο, όπως προαναφέρθηκε η συμπεριφορά του πολίτη

δεν αναφέρεται εκ του μηδενός αλλά είναι η αντανάκλαση των θεσμών που τον γαλούχησαν. Εξάλλου “τα εκκοινωνισμένα άτομα ενσαρκώνουν εν μέρει πράγματι, εν μέρει δυνητικά, τον ουσιώδη πυρήνα των θεσμών και των σημασιών της κοινωνίας τους (Καστοριάδης, 2019). Επίσης, δεν αρκεί να προβάλλονται ηθικές νόρμες από τις αρχές που να υποχρεώνουν τους ανθρώπους να τις ασπάζονται αναντίρρητα. Για να υπάρξει ουσιαστική υπακοή καθίσταται σημαντικό να υπάρχει μία συναισθηματική ταύτιση των πολιτών με τις αρχές του κράτους. Διαφορετικά, το μόνο που θα υπάρχει είναι μία τυπική υπακοή που υποκινείται από τον φόβο για την τιμωρία. Η κατάρρευση της "αίσθησης της παράβασης" που έχει επέλθει σε πολλές περιπτώσεις σήμερα, δεν οφείλεται μόνο στην αποτυχία των διοικητικών αρχών να εμμένουν σε στέρεες καθοδηγητικές γραμμές, αλλά και στην αδυναμία τους να παρέχουν την απαραίτητη ασφάλεια και προστασία που εμπνέουν εμπιστοσύνη, σεβασμό και θαυμασμό. (Lasch, 2006 σελ. 173)

3.2 Στάση του κράτους και συμπεριφορά των πολιτών κατά την διάρκεια της πανδημίας.

Στην παρούσα έρευνα κρίθηκε σημαντικό να εξεταστεί ο συσχετισμός μεταξύ της εμπιστοσύνης στο κράτος και της τήρησης των μέτρων κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Αρχικά, τέθηκε η ερώτηση στους συνεντευξιζόμενους για το αν θεώρησαν ότι το κράτος και η κυβέρνηση λειτούργησαν σωστά ως προς τη διαχείριση της πανδημίας. Η πλειοψηφία των ερωτώμενων θεώρησε ότι δεν έγινε σωστή διαχείριση. Αρκετοί (5/12) αναφέρουν πως ενώ υπήρχε μία καλή διαχείριση στην αρχή, από ένα σημείο και μετά ξεκίνησε μία καθοδική πορεία. *"εντάξει στην αρχή υπήρχε ο φόβος και προσπάθεια από την κυβέρνηση να χειριστεί την κατάσταση...στην πορεία τα πράγματα έγιναν μαντάρα τελείως με το να κλείνουν όλα και να μην λειτουργεί τίποτα", "Μέχρι ένα σημείο πήγαν καλά...ήταν αυστηροί κλπ Μετά από ένα σημείο δεν ξέρω τι συνέβη...θεωρώ ότι έγιναν και κάποια λάθη...έπρεπε να έχουν κρατήσει μία πιο σταθερή πορεία", "Στην αρχή θεωρώ ότι το είχαμε πάει καλά, στην πορεία κάπου στράβωσε το πράγμα", "Μπορώ να πω πως ήταν σωστό τότε που κλείσαμε τόσο νωρίς, αυτό μπορεί να το αναγνωρίσω...πιστεύω ότι από ένα σημείο και μετά χάσαμε τον μπούσουλα "*. Συγκεκριμένα, αποδίδουν την κακή διαχείριση στην λήψη υπερβολικών και παράλογων μέτρων από μέρους της κυβέρνησης. *"Οπότε καλό ήταν γενικά που κάναμε*

το πρώτο λοκντάουν αλλά κάποια μέτρα ήτανε πολύ υπερβολικά χωρίς κανένα νόημα", "υπήρχαν κάτι υπερβολικά μέτρα ας πούμε του στυλ κόβουμε τη μουσική ή η απαγόρευση της κυκλοφορίας ήταν ένα ακραίο μέτρο το οποίο θεωρώ ότι δεν βοήθησε πουθενά και κανένα και μόνο μιζέρια έφερε και εκμετάλλευση", "θεωρούσα και κάποια μέτρα παράλογα...του τύπου να γυρνάμε σπίτι στις 9", "Επειδή τα μέτρα ήταν ακραία από ένα σημείο και μετά ο κόσμος δεν τα τηρούσε οπότε μήπως θα έπρεπε να τεθούν πιο ελαφρά μέτρα για να τα τηρεί και ο κόσμος (;)".

Επίσης, τρεις ερωτώμενοι θεωρούν ότι η κυβέρνηση επέδειξε μία ανειλικρινή στάση απέναντι στους πολίτες της "Ψυχολογική κατάπτωση του λαού λόγω όλων των παράλογων μέτρων, δεν ακολουθούν μία ειλικρινή στάση" διότι, αφενός δεν έδινε εξήγηση για την λήψη τόσο αυστηρών μέτρων "Ένα πράγμα το οποίο θεωρώ ότι χρειάζεται να πω είναι ότι δεν είναι αιτιολογημένες αποφάσεις και εκεί έχασα λίγο την εμπιστοσύνη μου.", αφετέρου παρουσίαζε αντιφάσεις σχετικά με τις ενέργειές της "από τη μία πλευρά καθολικά μέτρα, εγκλεισμός, απαγόρευση εκδηλώσεων, διαδηλώσεων και συγχρωτισμού, διασκέδασης κλπ ακραία μέτρα και από την άλλη πλευρά αρνούνταν να δώσουν λεφτά για δημόσια έρευνα για τον κοβιντ ή έδιναν σε περιορισμένο βαθμό". Ωστόσο, δίνουν ένα ελαφρυντικό για το γεγονός ότι η πανδημία ήταν ένα πρωτοφανές φαινόμενο με το οποίο δεν είχε έρθει ξανά αντιμέτωπη η χώρα μας και έτσι δεν θα μπορούσε να γίνει λόγος για ένα ιδανικό μοντέλο διαχείρισης "ίσως να υπερέχουν τα λάθη και τα οποία ως ένα βαθμό μπορώ να τα δικαιολογήσω, γιατί είναι κάτι πρωτόγνωρο που δεν μπορούσε κανείς να προβλέψει", "βέβαια η αλήθεια είναι ότι επειδή ήτανε πειραματικό όλο αυτό δίνω και ένα ελαφρυντικό", "η πανδημία είναι και κάτι πρωτοφανές και δεν ξέρει κανείς κιόλας πώς να το αντιμετωπίσει". Τέλος, τρεις ερωτώμενοι κάνουν λόγο για ελλιπή ενημέρωση "Θα μπορούσε ξέρω γω να γίνεται μία προσεκτική ενημέρωση", "θα έπρεπε να έχουνε προσπαθήσει περισσότερο για την καμπάνια πληροφόρησης και να επιστρατεύσουν όλους τους φορείς και όλα τα μέσα που μπορούσαν για να πληροφορήσουν σωστά τον κόσμο", "από ένα σημείο και μετά χάσαμε τον μπούσουλα και κυρίως γιατί δεν υπήρχε ενημέρωση ως προς το ποτέ πραγματικά ανοίγει η εστίαση η καραντίνα και λοιπά."

Λαμβάνοντας υπόψιν ότι καθήκον της πολιτικής δεδομένης της γενικευμένης ανασφάλειας για το εμβόλιο και τα φάρμακα κατά του κορονοϊού, ήταν να προωθήσει στους πολίτες την αξία της συλλογικής δράσης και να δημιουργήσει την πεποίθηση ότι

η κρίση ξεπερνιέται συλλογικά, κρίθηκε σημαντικό να εξεταστεί το πώς κρίνουν οι ερωτώμενοι τη στάση της κατά τη διάρκεια της πανδημίας (Ζέρη & Τσέκερης, 2020). Συγκεκριμένα, τέθηκε ερώτηση στους συνεντευξιαζόμενους σχετικά με το αν θεωρούν ότι το κράτος και ο τρόπος διαχείρισης της πανδημίας από αυτό τους ενθάρρυνε να τηρήσουν τα μέτρα και κατ' επέκταση να κάνουν το εμβόλιο. Σε αυτήν την ερώτηση, λοιπόν, αρκετοί ερωτώμενοι (5/12) απάντησαν πως δεν ήταν το κράτος που τους ώθησε να τηρήσουν τα μέτρα και να προβούν στη διαδικασία του εμβολιασμού αλλά η προσωπική τους στάση ευθύνης *"Εγώ επειδή είναι ο χαρακτήρας μου έτσι, υπακούω πάντα και προσέχω αλλά γενικά παρατηρώντας τους άλλους θεωρώ αντικειμενικά ότι το κράτος δεν ενθάρρυνε", "Το να με ωθήσει να κάνω το εμβόλιο σε καμία περίπτωση, το να με πείσει να ακολουθήσω κάποια άλλη οδηγία όπως να με πείσει να φοράω μάσκα σε εξωτερικούς χώρους ή σε χώρους με πολύ συνωστισμό είναι κάτι που ενδεχομένως να το σκεφτόμουν και από μόνος μου να το κάνω για την προστασία του δικού μου εαυτού και του οικογενειακού μου περιγύρου.", "Πιο πολύ με ώθησε να τηρήσω τα μέτρα το γεγονός ότι φοβόμουν μην κολλήσουν οι δικοί μου, όχι τα μέτρα της κυβέρνησης γιατί είναι περισσότερο πιστεύω η συνείδηση του καθενός και η προσωπική του ευθύνη να μην κολλήσει τους γύρω του", "Όχι, τηρούσα τα μέτρα γιατί γενικά έχω μία άποψη περί στάσης του πολίτη αλλά δεν με ενθάρρυνε καθόλου η κυβέρνηση...ήταν προσωπική μου στάση", "Όχι δεν είναι ότι ο τρόπος διαχείρισης που με ενέπνευσε για να τηρήσω τα μέτρα, με ενέπνευσε ο τρόπος σκέψης μου...ήταν προσωπική μου επιλογή", "Επειδή προσπάθησαν να το επιβάλλουν με καλό τρόπο και μετά μέσω φόβου, γιατί υπήρξε δραματοποίηση πολλών πραγμάτων, όχι δεν το βοήθησαν καθόλου...". Μόνο δύο ερωτώμενοι θεώρησαν ότι το κράτος στην αρχή λειτούργησε ενθαρρυντικά ως προς την στάση τους σχετικά με την τήρηση των μέτρων αλλά μετά την επιβολή ασφυκτικών και κατά τα λεγόμενά τους παράλογων μέτρων λειτούργησε αποθαρρυντικά *"Στην αρχή ναι γιατί δεν ξέραμε τί γίνεται...μετά που τα μέτρα ήταν τόσο σκληρά όχι", "Στην αρχή της πρώτης καραντίνας ναι σίγουρα...αλλά όταν τα μέτρα δεν άρχιζαν να βγάζουν λογική σταμάτησαν να με ενθαρρύνουν."**

Αρκετοί (6/12) έθιξαν το γεγονός της αντιδραστικής συμπεριφοράς των πολιτών που μπορεί να επιφέρει ο λανθασμένος σύμφωνα με τους ισχυρισμούς τους τρόπος διαχείρισης της πανδημίας από το κράτος. Ειδικότερα, οι ερωτώμενοι κάνουν λόγο για μία πολιτική αποκλεισμού των ανεμβολίαστων πολιτών από μέρους της κυβέρνησης, λήψης ακραίων και παράλογων (και άρα αποθαρρυντικών) μέτρων ενώ

ταυτόχρονα, συνοδεύτηκε από τακτικές εκβιασμού και δωροδοκίας "για παράδειγμα αυτό με τα λεφτά με τα 150ευρώ από την κυβέρνηση αποτρέπει τον κόσμο γιατί είναι σα να σε δωροδοκεί ο άλλος και έτσι σου βγαίνει αντίδραση και το ίδιο με τα μηνύματα που έπρεπε να στείλουμε", "Όσον αφορά επιπλέον μέτρα τουτέστιν σε αποκλείω από τον τάδε χώρο επειδή δεν είσαι εμβολιασμένος ή κάτι άλλο όχι. Ο τρόπος γενικά διαχείρισης προκαλούσε αντίδραση και αρνητική στάση...", "Ίσα ίσα που η στάση της κυβέρνησης με ενθάρρυνε πολλές φορές να μην τηρώ τα μέτρα.", "Μετά που έβγαине η κυβέρνηση με έναν πιο επιθετικό τόνο και έλεγε ότι αν δεν κάνετε το εμβόλιο θα έχετε τον εκάστοτε περιορισμό, μου δημιουργούσε μία αντίδραση και έναν αρνητισμό. Ένιωσα ότι δεν έκαναν αυτά που έπρεπε να κάνουν και έστρεφαν το βάρος της ευθύνης σε εμάς.", "Στην αρχή ναι γιατί δεν ξέραμε τί γίνεται...μετά που τα μέτρα ήταν τόσο σκληρά όχι, δηλαδή δεν θα έμπαινα στη διαδικασία να υπακούσω τα μέτρα όπως το να προχωράς μόνος σου το βράδυ και να έρχεται ο αστυνομικός να σου λέει βάλε μάσκα ή να σου κόβει πρόστιμο 6:15 επειδή 6 είναι η απαγόρευση κυκλοφορίας...και αυτό είναι χαζό.". "η κυβέρνηση πέτυχε ακριβώς το αντίθετο από αυτό που προσπαθούσε να πετύχει, ιδίως σε άτομα της ηλικίας μας που τους έβγαине να κάνουν αντιδραστικά το αντίθετο"

Όπως προαναφέρθηκε, στην παρούσα έρευνα παρατηρείται από τα λεγόμενα των ερωτώμενων ένα υψηλό αίσθημα υπευθυνότητας το οποίο πηγάζει σύμφωνα με τους ίδιους από τον εαυτό τους και συνιστά μία προσωπική επιλογή. Επομένως, αφού γίνεται λόγος για μία "προσωπική αίσθηση ευθύνης" γίνεται αυτομάτως αντιληπτό ότι πρόκειται για μία τάση τόσο για αυτοπροστασία όσο και για προστασία των γύρω ατόμων. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται από τις απαντήσεις τους σε ερώτηση σχετικά με το αν θεωρούν ότι έχουν χρέος απέναντι στους άλλους για την μη εξάπλωση του κορωνοϊού. "Θεωρώ ότι έχω μία κοινωνική υποχρέωση, θέλω να είμαι τυπική με το κράτος και τους νόμους, φοβόμουν και με τα πρόστιμα...έχω μία κοινωνική συναίσθηση.", "το αισθάνομαι σαν άνθρωπος αυτό το χρέος και ως προς την οικογένειά μου που είναι η άμεση επαφή μου με ανθρώπους και ως προς τους υπόλοιπους πολίτες", "κυρίως για τους δικούς μου ανθρώπους αλλά ακόμα κι αν δεν ερχόμουν σε επαφή με τους δικούς μου, πάλι θα πρόσεχα".

3.3 Κοινωνική συμμόρφωση.

Αντίστοιχα σε ερώτηση που τέθηκε για το αν τηρούν πιστά τα μέσα προστασίας, οι περισσότεροι παρουσίασαν κοινωνική συμμόρφωση (με τα μέτρα προστασίας). Ωστόσο, ένας σημαντικός αριθμός ερωτώμενων (4/12) δήλωσε πως δεν τα τηρεί πιστά αλλά στο μέτρο του δυνατού και με βάση πάντα τη λογική. Θεωρώντας όπως προαναφέρθηκε ότι τα μέτρα ήταν υπερβολικά σε σημείο που άγγιζαν τα όρια του παραλογισμού, ήταν λογικό επόμενο οι ερωτώμενοι να χρησιμοποιούν την δική τους κρίση για το ποιά μέτρα θα τηρήσουν *"Τηρώ τα μέτρα που θεωρώ εγώ φυσιολογικά που δεν βλέπουν και κανέναν, δεν τηρώ τα μέτρα που θέλω εγώ μόνο και για τον ίδιο λόγο έκανα και το εμβόλιο...για να προστατέψω τον εαυτό μου και τους άλλους", "Δεν θα το έλεγα ότι τα ακολουθώ πιστά γιατί δεν γίνεται εκ των πραγμάτων...όσο μπορώ ναί. Όταν βγαίνεις έξω μόνος σου στον δρόμο είναι περίεργο να φοράς μάσκα και όταν είσαι έξω σε ένα μπαρ ή μια καφετέρια που είσαι δίπλα στον άλλο να μην χρειάζεται να τη φοράς...εντάξει από εκεί και πέρα είναι θέμα τύχης.", "Όχι, καθόλου. Μόνο τα βασικά που θεωρώ ότι όντως έχουν αποτέλεσμα στην προστασία."* Μάλιστα, ένας ερωτώμενος εκφράζει τη δυσαρέσκειά του για το γεγονός ότι ο πρωθυπουργός δεν κράτησε την δέουσα στάση απέναντι στα μέτρα που ο ίδιος είχε θέσει *"Την πρώτη περίοδο θεωρώ ότι το χειρίστηκαν καλά γιατί τα τηρούσαμε όλοι, το δεύτερο διάστημα ένιωθα λίγο βλάκας που εγώ τα τηρώ και άλλοι όχι...ή ας πούμε τα τηρεί ο λαός και ο πρωθυπουργός πάει και κάνει motorcycling στα βουνά. Άρα τον πρώτο καιρό με ενθάρρυνε να τα τηρώ αλλά στη συνέχεια ήταν από προσωπική μου επιλογή."*

Είναι γεγονός ότι κατά τους πρώτους δύο μήνες της καραντίνας ο κόσμος έμαθε να συμμορφώνεται με τους υποχρεωτικούς κανόνες. Ωστόσο, τον Μάιο παρατηρήθηκε μία χαλάρωση που συνδεόταν με αυστηρές προϋποθέσεις που υποχρέωνε τους ανθρώπους να τα τηρούν αυστηρά. Ενώ στους δημόσιους θεσμούς και τον ιδιωτικό τομέα τηρήθηκαν όλες οι αυστηρές κρατικές οδηγίες υγιεινής, όσον αφορά τους νέους παρατηρήθηκαν ξαφνικά μαζικές συγκεντρώσεις σε πάρκα, σε πλατείες και στη θάλασσα, με την μαζική παραβίαση των κανόνων κοινωνικής αποστασιοποίησης (Ζέρη & Τσέκερης, 2020). Μάλιστα, σύμφωνα με μία έρευνα του Stanford University το 52,4% των νέων ηλικίας μεταξύ 18 και 31 ετών δεν συμμορφώνονταν με τους κανόνες κοινωνικής αποστασιοποίησης. Εκείνη την περίοδο φάνηκε να κλονίστηκε το αίσθημα

συλλογικής πειθαρχίας και τη θέση του να πήρε ένα αίσθημα απερισκεψίας ως προς το κοινό συμφέρον.

Λαμβάνοντας υπόψιν τα παραπάνω και για να γίνει μία ακριβέστερη επισκόπηση της στάσης των νέων απέναντι στα κρατικά μέτρα κατά τη διάρκεια της πανδημίας, τέθηκε στην παρούσα έρευνα ερώτηση σχετικά με την κοινωνική τους ζωή. Συγκεκριμένα, η ερώτηση αφορούσε το πώς ήταν η κοινωνική τους ζωή μετά το ξέσπασμα της πανδημίας, αν υπήρχε κάποια διαφορά ή αν είχε διατηρηθεί όπως ήταν, αν παρευρίσκονταν σε συναθροίσεις κλπ. Από την συγκεκριμένη ερώτηση φάνηκε ότι οι περισσότεροι ερωτώμενοι ακολούθησαν μία προσεκτική στάση κατά τη διάρκεια της πανδημίας αφού απέφευγαν τις συγκεντρώσεις πολλών ατόμων. Η στάση τους αυτή οφειλόταν σύμφωνα με τους ισχυρισμούς τους στον φόβο για την ασθένεια και όχι στον φόβο μην τυχόν τιμωρηθούν. *"είδα ότι ελαχιστοποιήθηκαν κάποια πράγματα, συναθροίσεις λιγότερων ατόμων που δεν τις λες πάρτυ ειδικά στην αρχή...ακόμα και κάποιες ολιγομελείς συναθροίσεις άρχισα να τις βλέπω με λίγο δυσπυστία και φόβο κλπ.", "Προσπαθούσα να διατηρήσω επαφές με φίλους που με ένοιαζε μέσω βιντεοκλήσεων κλπ. Πολλές φορές σε εμένα που επικρατούσε ο φόβος αποτράπηκα από το να κανονίσω κάτι κατά τη διάρκεια της πανδημίας", "Δεν συνέχισα να βγαίνω κανονικά...γενικά επειδή είχα φοβηθεί όχι τόσο πολύ για μένα, κυρίως για τους γονείς μου δεν έβγαίνα τόσο, προσπαθούσα να προστατεύομαι και τα λοιπά", "Πλέον βγαίνω λιγότερο και με μικρότερες παρέες. Όσον αφορά με το πώς θα βγούμε και τα λοιπά προσπαθώ όσο μπορώ να κρατάω τις αποστάσεις...".* Το γεγονός αυτό είναι σημαντικό για μία σχέση εμπιστοσύνης του πολίτη με το κράτος. Άλλωστε, για να υπάρχει ουσιαστική κοινωνική συμμόρφωση καθίσταται αναγκαίο να υπάρχει συναισθηματική ταύτιση του πολίτη με τις αρχές. Διαφορετικά, δεν θα υπάρχει παρά μία τυπική υπακοή που υποκινείται από τον φόβο για την τιμωρία. (Lasch, 2006 σελ. 173)

Κεφάλαιο 4: Στάση των νέων απέναντι στο εμβόλιο

4.1 Βαθμός εμπιστοσύνης στο εμβόλιο.

Στην έρευνα που πραγματοποίησε ο ερευνητικός οργανισμός Διανέοσις τον Οκτώβριο του 2020, μόνο το 21% των ηλικιών 17-24 δηλώνει ότι έχει εμπιστοσύνη στους επιστήμονες ειδικούς ενώ το 42% δηλώνει ότι δεν θα εμβολιαζόταν. Σε αυτή την έρευνα επιβεβαιώνεται η άμεση συνάρτηση της εμπιστοσύνης του πολίτη στην επιστήμη και της προθυμίας του να κάνει το εμβόλιο. Σε επόμενη έρευνα του Διανέοσις τον Δεκέμβριο του 2020 μόνο το 27,4% στις ηλικίες 17-24 και το 24,2% στις ηλικίες 25-39 δήλωσαν ότι έχουν απόλυτη εμπιστοσύνη στο εμβόλιο. Στην ίδια έρευνα που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2021, ο βαθμός εμπιστοσύνης στο εμβόλιο παρουσιάζεται μειωμένος, με το 17,3% να εμπιστεύεται απόλυτα το εμβόλιο στις ηλικίες 17-24 και το 21,7% στις ηλικίες 25-39. Παρά το γεγονός ότι ο βαθμός εμπιστοσύνης στα εμβόλια ήταν χαμηλός, οι νέοι εξέφρασαν πως η άφιξη των εμβολίων στην Ελλάδα αποτελεί ένα θετικό παράγοντα για την ανάσχεση για την πορεία της πανδημίας, σε ποσοστό 71,1% για τις ηλικίες 17-24 και 74,2% για τις ηλικίες 25-39 (αντίφαση). Επιπλέον, αντίφαση προκαλεί το πόρισμα της έρευνας πως ενώ ένα σχετικά μικρό ποσοστό των νέων δήλωσε ότι εμπιστεύεται απόλυτα το εμβόλιο, ένα μεγαλύτερο ποσοστό αυτών δηλώνει ότι σκοπεύει να κάνει το εμβόλιο. Το ποσοστό αυτό στις ηλικίες 17-24 ανέρχεται σε 37,9% και στις ηλικίες 25-39 σε 33%. Στο σημείο αυτό, εγείρονται προβληματισμοί γύρω από το ποιός είναι ο βασικότερος λόγος για τον οποίο θα προβεί κανείς στη διαδικασία εμβολιασμού. Ωστόσο, παρατηρείται μεταβολή στη στάση των νέων απέναντι στο εμβόλιο από τον Οκτώβριο του 2020 μέχρι τον Μάρτιο του 2021, αφού σε έρευνα του Μαρτίου 2021 της Διανέοσις πλέον το 68% των ερωτηθέντων δηλώνουν ότι θα κάνουν το εμβόλιο και

το 60% των νέων δηλώνει ότι έχει εμβολιασθεί. Παρ'όλα αυτά, το ποσοστό των εμβολιασμένων νέων παραμένει χαμηλό σε σχέση με το 100% σε Ισπανία και Πορτογαλία εκείνης της περιόδου.

Λαμβάνοντας υπόψιν τα προαναφερθέντα, στην παρούσα έρευνα έγινε απόπειρα να μελετηθεί η στάση των νέων απέναντι στο εμβόλιο. Από σχετική ερώτηση που τέθηκε προέκυψε ότι από τους δώδεκα ερωτώμενους οι έξι δηλώνουν ότι έχουν εμπιστοσύνη στο εμβόλιο και στην αποτελεσματικότητά του. Αν και κάποιοι από αυτούς (τους έξι) εκφράζουν την επιφυλακτικότητά τους απέναντι στο εμβόλιο, φαίνεται πως στάθμισαν τα υπέρ και τα κατά και υπέρσχυσε η επιθυμία τους να το κάνουν *"Ναι γενικά έχω εμπιστοσύνη στο εμβόλιο...όχι 100%, δηλαδή υπάρχει φόβος αλλά δεν υπερισχύει, υπερισχύει η ανάγκη μου για να ζήσω...δηλαδή εμένα η λογική μου λέει από το να φοβάμαι και να είμαι ανεμβολίαστη προτιμώ να φοβάμαι και να είμαι εμβολιασμένη...θεωρώ έτσι ότι θα το περάσω πιο ήπια και δεν νομίζω ότι θα μου αφήσει κάτι το εμβόλιο, ενώ ο κορονοϊός είναι πολύ πιθανό ότι θα μου αφήσει..."*.

Οι υπόλοιποι ερωτώμενοι φαίνεται να εκφράζουν πιο έντονα τις αμφιβολίες τους ιδιαίτερα για την αποτελεσματικότητα του εμβολίου *"Το εμβόλιο ήταν μία γρήγορη απάντηση στον κορονοϊό για να μπορεί να ανοίξει η οικονομία και για να επωφεληθούν οι φαρμακευτικές εταιρείες. Θεωρώ ότι για έναν τόσο εξελιγμένο ιό θα έπρεπε να γίνουν πολύ μεγαλύτερες έρευνες και πειράματα..."*, *"Βασικά έχω χάσει λίγο την εμπιστοσύνη μου γιατί έχουν βγει πολλές παραλλαγές οπότε αντικειμενικά δηλαδή δεν προστατεύει γιατί αυτό που φτιάχτηκε τότε δεν είναι για τις παραλλαγές που έχουμε τώρα οπότε γενικά είναι κάτι που δεν προστατεύει όσο θα έπρεπε"*, *"Στην αρχή είχα τις αμφιβολίες μου, δεν πιστεύω τόσο στην αποτελεσματικότητά του"*. Παρ'όλα αυτά, φαίνεται πως για ακόμα μία φορά οι προβληματισμοί τους δεν στάθηκαν εμπόδιο στο να εμβολιστούν *"Εγώ συγκεκριμένα επειδή είμαι αρκετά έτσι νέα και χωρίς υποκείμενα νοσήματα νομίζω ότι εάν δεν το έκανα δεν θα πάθαινα και κάτι αλλά προσπάθησα ας πούμε να βάλω και εγώ το λιθαράκι μου έτσι ώστε να θωρακιστεί η κοινωνία..."*.

4.2 Συνωμοσιολογία γύρω από το εμβόλιο.

Χαρακτηριστική κατά τη διάρκεια της πανδημίας ήταν η έξαρση των παραπλανητικών πληροφοριών και συνωμοσιολογιών θεωριών γύρω από το εμβόλιο. Για παράδειγμα,

υπήρχε η φημολογία ότι τα εμβόλια είναι μη αποτελεσματικά και καθοδηγούνται από οικονομικά συμφέροντα και ότι τα οικονομικά συμφέροντα προηγήθηκαν της κυκλοφορίας των εμβολίων (vaccine misinformation). Κάποιοι άλλοι αβάσιμοι ισχυρισμοί ήταν ότι τα εμβόλια είναι επικίνδυνα και άχρηστα για τα παιδιά και τους εφήβους, ενώ, ταυτόχρονα, πολλές αναρτήσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ανέφεραν ότι είναι ανήθικο να βάζουμε παιδιά σε «κίνδυνο» με εμβόλια μόνο για την προστασία των ηλικιωμένων, δεδομένου ότι τα παιδιά έχουν μόνο μία μικρή πιθανότητα θανάτου από τον Covid-19 (Vaccine misinformation, 2021) ή ότι η φυσική ανοσία είναι καλύτερη από την ανοσία που αποκτήθηκε από το εμβόλιο (vaccine misinformation, 2021). Τα παιδιά συχνά χρησιμοποιήθηκαν από αντιεμβολιαστικές ομάδες που δημιούργησαν υλικό για να χαρακτηρίσουν τα εμβόλια ως επικίνδυνα, κάνοντας επίκληση στο συναίσθημα του κοινού (Smith et al. 2020). Αυτά τα βίντεο μεγάλης διάρκειας ήταν μεταξύ των κορυφαίων αναρτήσεων με τις περισσότερες αλληλεπιδράσεις στο Facebook και στο Instagram. Για παράδειγμα, πάνω από το 15% των γαλλόφωνων αναρτήσεων στο Facebook περιλάμβαναν αυτά τα παραπλανητικά αντιεμβολιαστικά βίντεο και αφηγήσεις συνομοσίας. Εξίσου διαδεδομένος υπήρξε και ο ψευδής φόβος ότι γενικά τα εμβόλια αυξάνουν την πιθανότητα αυτισμού (Vaccine misinformation, 2021).

Ακόμα, πολύ διαδεδομένο είναι και κύμα παραπλανητικών ισχυρισμών σχετικά με την "μη αποτελεσματικότητα" του εμβολίου Covid-19 κατά της μετάλλαξης Delta καθώς, επίσης και η σύνδεση του εμβολίου με προβλήματα στον εμμηνορροϊκό κύκλο των γυναικών (Vaccine misinformation. 2021). Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί, ότι δεν έχει αποδειχθεί ότι υπάρχει κάποια συνάφεια μεταξύ του εμβολίου και των εμμηνορροϊκών αλλαγών. Επομένως, παραπλανητική δεν θεωρείται μόνο η πληροφορία που αναφέρει ένα γεγονός το οποίο είναι αναληθές ή έχει αποδειχθεί επιστημονικά ότι δεν ισχύει αλλά και όταν παρουσιάζει κάτι ως θέσφατο ενώ στην πραγματικότητα είναι υπό διερεύνηση. Η διάδοση, λοιπόν, παραπλανητικών πληροφοριών μπορεί να αποβεί πολύ επικίνδυνη για την δημόσια υγεία, καθώς οι θεωρίες συνωμοσίας έχουν τη δυνατότητα να διαβρώσουν περαιτέρω την εμπιστοσύνη στους θεσμούς και τελικά να καταστείλουν την πρόσληψη του εμβολίου (Vaccine misinformation, 2021).

Όσον αφορά στις παρενέργειες, φαίνεται ότι τρεις από τους ερωτώμενους εκφράζουν τις σκέψεις τους σχετικά τόσο με τις βραχυπρόθεσμες συνέπειες που μπορεί να έχει το εμβόλιο όσο και με τις μακροπρόθεσμες "θεωρώ ότι έχει παρενέργειες οι οποίες θα φανούν στο μέλλον...Αν μου λες αυτή τη στιγμή αν είναι σημαντικές μπορεί και να είναι... το σκέφτομαι όμως λίγο ξέρεις... να σκοτώσω κάποιον τώρα την οικογένειά μου ή απλά να κάνω το εμβόλιο και να έχω κάποια παρενέργεια..." "εγώ δεν ανησυχούσα ποτέ για το short term...αλλά μετά από χρόνια μην βγει κάτι πχ στα γυναικολογικά...αλλά γενικά όχι εγώ είμαι υπερ του εμβολίου και γι' αυτό το έκανα.", "Πιο πολύ φοβόμουν για τις άμεσες συνέπειες παρά για τις μακροπρόθεσμες. Νομίζω ότι εάν υπάρχουν μακροπρόθεσμες συνέπειες θα φανούν σε όλους μας. Δεν έχουν περάσει 20 30 χρόνια για να ξέρω πως είναι αυτός που είχε κάνει το εμβόλιο τότε.". Σε κάθε περίπτωση, όμως, φαίνεται πως οι ερωτώμενοι θεώρησαν ότι είναι πιο σημαντικό να εμβολιαστούν.

4.3 Λόγοι εμβολιασμού.

Για την εξακρίβωση των λόγων για των οποίων οι ερωτώμενοι προέβησαν στη διαδικασία εμβολιασμού παρά τους (αρχικούς) ενδοιασμούς τους σχετικά με αυτόν, τέθηκε ερώτηση σχετικά με το αν θεωρούν ότι κάνοντας το εμβόλιο θα μειώσουν το κίνδυνο του να γίνουν φορείς του ιού και να τον μεταδώσουν σε κοντινά πρόσωπα και στους γύρω τους. Σε αυτήν, λοιπόν, την ερώτηση οι περισσότεροι απάντησαν ότι το εμβόλιο δεν προφυλλάσει από τη νόσηση αλλά από τη βαριά νόσηση "τα δεδομένα δείχνουν ότι μια χαρά κολλάς και το μεταδίδεις...οπότε κυρίως για να μην το περάσω βαριά.", "Πιστεύω ότι ακόμα κι αν το κάνεις θα τον μεταδώσεις, το θέμα είναι αν θα το περάσεις βαριά δηλαδή.". Επίσης, θεωρούν ότι αν είναι κανείς εμβολιασμένος μπορεί ακόμα κι αν κολλήσει τον ιό, να έχει χαμηλό υλικό φορτίο οπότε με αυτόν τον τρόπο μειώνει και τον κίνδυνο του να τον μεταδώσει στους γύρω του "Να γίνω φορέας μπορεί...θεωρώ ότι μειώνω τον κίνδυνο να μεταδώσω...δηλαδή μπορεί να είμαι φορέας με πολύ χαμηλό υλικό φορτίο", "Με το εμβόλιο δεν σταματάς να γίνεσαι φορέας, μπορείς να κολλήσεις κορωνοϊό και αφού έχεις κάνει το εμβόλιο. Αυτό που κάνει το εμβόλιο είναι να σε κάνει να περνάς τον κορωνοϊό εφόσον κολλήσεις πιο ελαφριά και ενδεχομένως να μην έχεις τόσο μεγάλο υλικό φορτίο".

Από τις απαντήσεις αρκετών ερωτώμενων φάνηκε ότι για την στάση που επέδειξαν σχετικά με την τήρηση των μέτρων και το εμβόλιο σημαντικό ρόλο έπαιξε η προστασία του οικογενειακού τους περιβάλλοντος *"δεν έκανα το εμβόλιο από φόβο γιατί θεωρούσα ότι αν εγώ κολλήσω κορονοϊό θα πεθάνω. Το έκανα περισσότερο για την οικογένεια...Το ένιωσα πολύ υποχρεωτικό να κάνω το εμβόλιο."*, *"Πιο πολύ με ώθησε να τηρήσω τα μέτρα και να κάνω το εμβόλιο το γεγονός ότι φοβόμουν μην κολλήσουν οι δικοί μου"*, *"Έχω εμπιστοσύνη στο εμβόλιο...ήταν κάτι πολύ δύσκολο μέσα σε τόσους λίγους μήνες δηλαδή όντως θεωρώ ότι ήταν ακραίο αυτό που έγινε... θεωρώ ότι έχει παρενέργειες οι οποίες θα φανούν στο μέλλον...Αν μου λες αυτή τη στιγμή αν είναι σημαντικές μπορεί και να είναι... το σκέφτομαι όμως λίγο ξέρεις... να σκοτώσω κάποιον τώρα την οικογένειά μου ή απλά να κάνω το εμβόλιο και να έχω κάποια παρενέργεια..."*, *"θεωρώ ότι έχω χρέος για την μη εξάπλωση του κορονοϊού κυρίως για τους δικούς μου ανθρώπους αλλά ακόμα κι αν δεν ερχόμουν σε επαφή με τους δικούς μου, πάλι θα πρόσεχα."*, *"Αν ας πούμε εμένα μόνη μου πιθανότατα δεν θα είχε αλλάξει καθόλου η κοινωνική μου ζωή γιατί δεν θα είχα τον φόβο μην κολλήσω κάποιον."* Δεδομένου ότι είναι γνωστό ότι αυτή η φοβερή πανδημία είναι πιο επικίνδυνη για τους ηλικιωμένους και το γεγονός ότι η Ελληνική οικογένεια είναι πυρηνική αποτελούμενη από πολλά μέλη διαφόρων και μεγάλων ηλικιών ήταν κατανοητό γιατί τηρούνταν τα περιοριστικά μέτρα (Ζέρη & Τσέκερης, 2020).

Στην έρευνα που πραγματοποίησε ο οργανισμός Διανέοσις τον Μάρτιο του 2021 αντίφαση αποτελεί το ότι ενώ ένα σχετικά μικρό ποσοστό των νέων δήλωσε ότι εμπιστεύεται απόλυτα το εμβόλιο, ένα μεγαλύτερο ποσοστό αυτών δηλώνει ότι σκοπεύει να κάνει το εμβόλιο. Το ποσοστό αυτό στις ηλικίες 17-24 ανέρχεται σε 37,9% και στις ηλικίες 25-39 σε 33%. Στο σημείο αυτό, εγείρονται προβληματισμοί γύρω από το ποιός είναι ο βασικότερος λόγος για τον οποίο θα προβεί κανείς στη διαδικασία εμβολιασμού. Εξετάζεται, λοιπόν, σοβαρά το ενδεχόμενο οι νέοι να μην έχουν ως πρωταρχικό στόχο την προστασία της υγείας τους, των κοντινών τους προσώπων και των συμπολιτών τους αλλά την επιθυμία τους να επιστρέψουν στην κανονικότητα με ο,τι αυτό συνεπάγεται (διασκέδαση, κοινωνικές συναθροίσεις κλπ). Γίνεται λόγος για τα κίνητρα των νέων να εμβολιασθούν, όχι για να επικριθεί η κατά τα άλλα εύλογη επιθυμία επιστροφής στην κανονικότητα, αλλά για να διερευνηθεί το αν τίθεται αυτή η επιθυμία ως ένας από τους σημαντικότερους ή ακόμη και ο σημαντικότερος λόγος για τον οποίο θα έκανε ένας νέος το εμβόλιο. Αυτή η διαπίστωση κρίνεται σημαντική

καθώς έτσι μπορεί, να εξηγηθεί αφενός το κενό που υπάρχει μεταξύ του μικρού ποσοστού των νέων που εμπιστεύονται το εμβόλιο (και άρα την επιστήμη) και του μεγαλύτερου ποσοστού αυτών που είναι πρόθυμοι να εμβολιασθούν, αφετέρου ο βαθμός της υπευθυνότητας που παρουσιάζουν οι νέοι στην Ελλάδα.

Για να διερευνηθεί η παραπάνω προκειμένη, τέθηκε στην παρούσα έρευνα ερώτηση για το αν τα "προνόμια" που τους δίνει το εμβόλιο (είσοδος σε καφετέριες, νυχτερινά κέντρα κλπ.) αποτέλεσαν έναν από τους βασικότερους ή και τον βασικότερο λόγο για τον οποίο θα αποφάσιζαν να εμβολιαστούν. Τρεις από τους ερωτώμενους δήλωσαν πως η έξοδος, η διασκέδαση και γενικότερα η κοινωνική συναναστροφή αποτέλεσαν τον σημαντικότερο λόγο για τον οποίο έκαναν ή θα έκαναν το εμβόλιο, *"Ναι είναι ο κυριότερος λόγος για τον οποίο θα έκανα το εμβόλιο", "θεωρώ ότι είναι ο κυριότερος λόγος γιατί θεωρητικά εγώ δεν θα χρειαζόταν να το κάνω αφού το έκαναν οι γονείς μου...αλλά το έκανα γιατί ήξερα ότι μπορεί να τους κολλήσω επειδή ήθελα να βγω.", "Ναι στην περίπτωση μου ξεκάθαρα ο βασικός λόγος ήταν αυτός, για να μπορώ να ταξιδεύω γιατί ήξερα ότι θα χρειαστεί και το καλοκαίρι να μπορώ να βγω να πάω κάπου...για να έχω ελευθερία κινήσεων",*. Από τις απαντήσεις είναι εμφανής η επιθυμία επιστροφής στην πολυπόθητη κανονικότητα. Ωστόσο, άλλοι τρεις ερωτώμενοι δεν θέτουν αυτήν την επιθυμία ως το πρώτιστο λόγο για τον οποίο έκαναν το εμβόλιο. *"Αρχικά, ήτανε λόγος υγείας δικός μου και των γύρω μου. Δηλαδή με το που βγήκε το εμβόλιο ήθελα να το κάνω για να είμαι καλά. Μετά φυσικά και επακολούθησε το να μπορούσα να κινηθώ", "Θα το έκανα και να μην είχα προνόμια. Αλλά για να έχω ήσυχο το κεφάλι μου, βοήθησε πολύ.", "Είναι από τους κυριότερους. Ο κυριότερος δεν θα έλεγα αλλά τον θεωρούσα κύριο λόγο θεωρώντας ότι έτσι θα είμαι πιο ελεύθερη και δεν θα κολλήσω αλλά διαψεύστηκα...ο βασικός λόγος που το έκανα ήταν για να προστατέψω τον εαυτό μου και την οικογένειά μου."*

Σε κάθε περίπτωση, όμως, για τους περισσότερους ερωτώμενους η ελεύθερη κυκλοφορία και η δυνατότητα εισόδου σε χώρους εστίασης αποτέλεσαν έναν σημαντικό παράγοντα στην απόφασή τους σχετικά με τη διαδικασία εμβολιασμού *"Σίγουρα έπαιξε ρόλο γιατί τόσο καιρό ήμασταν σε καραντίνα και λέγαμε άντε να βγει το εμβόλιο και εντάξει δεν έμεινα τσάμπα τόσο καιρό μέσα στο σπίτι κλεισμένη μακριά από όλους και από όλα και εντάξει η αλήθεια είναι ότι κάνοντας το εμβόλιο νιώθω και πιο άνετα να συναναστραφώ με κόσμο οπότε ναι σίγουρα έπαιξε ρόλο", "Ναι το να*

μπορώ ας πούμε να πάω να πιώ ένα καφέ ή να πάω σινεμά και να μπορώ να ταξιδέψω σίγουρα ήταν ένας από τους βασικούς λόγους.". Λαμβάνοντας υπόψιν ότι για την πλειονότητα των νέων της παρούσας έρευνας η επιθυμία επιστροφής στην κανονικότητα δεν ήταν ο κυριότερος λόγος για τον οποίο θα προέβαιναν σε διαδικασία εμβολιασμού, δεν τίθεται ζήτημα σχετικά με την υπευθυνότητα που επιδεικνύουν. Απεναντίας, φαίνεται να έχουν συνειδητοποιήσει την κρισιμότητα της κατάστασης και την σημασία του εμβολιασμού.

Συμπεράσματα

Σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες στην σύγχρονη εποχή και δη στην σύγχρονη Ελλάδα παρατηρείται έλλειμμα εμπιστοσύνης στα Μέσα ενημέρωσης -ιδιαίτερα από το νεανικό κοινό-, γεγονός που συνήθως συνεπάγεται και χαμηλό βαθμό ενημέρωσης. Ωστόσο, σε περιόδους κρίσης αλλάζουν οι συσχετισμοί, γίνεται μία αναδιαμόρφωση του κοινωνικού πλαισίου με αποτέλεσμα την επανιεράρχηση των προτεραιοτήτων. Μπορεί επομένως να αλλάζει τόσο ο τρόπος όσο και η συχνότητα ενημέρωσης των πολιτών. Στην παρούσα έρευνα, λοιπόν, έγινε απόπειρα να μελετηθεί αν κατά την διάρκεια της πανδημίας υπήρχαν τέτοιου είδους μεταβολές ή αν μία κρίση σαν κι αυτή έφερε στην επιφάνεια προϋπάρχουσες παθογένειες.

Σε μία περίοδο γενικευμένης ανασφάλειας η σημασία των μέσων μπορεί να επανεκτιμηθεί από τους πολίτες. Τα ψηφιακά μέσα και κυρίως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης βρίσκονται στην πρωτοκαθεδρία του τρόπου ενημέρωσης ιδιαίτερα των νέων λόγω της χρηστικότητάς τους αλλά και των πολλαπλών λειτουργιών τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η δυνατότητα για επικοινωνία που παρέχουν, γεγονός που διαδραματίζει σημαντικό ρόλο την περίοδο της πανδημίας. Ο χρήστης έχει την δυνατότητα πραγματοποίησης βιντεοκλήσεων με τα κοντινά του πρόσωπα, πράγμα που ωφέλησε και διευκόλυνε πολύ την διατήρηση της επικοινωνίας και των διαπροσωπικών επαφών σε μία περίοδο αναγκαστικής απομάκρυνσης των ατόμων.

Στην παρούσα έρευνα επιβεβαιώνεται ότι το Διαδίκτυο είναι ο κυρίαρχος τρόπος ενημέρωσης των νέων όχι μόνο λόγω της εύκολης πρόσβασης σε αυτό αλλά και λόγω του πεδίου ελευθερίας (αίσθηση) που δίνει στον χρήστη να επιλέξει ο ίδιος

την πηγή πληροφόρησής του σε αντίθεση με την τηλεόραση και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Αυτό όμως, που προκαλεί ενδιαφέρον είναι ότι η τηλεόραση που ως μέσο έχει παραγκωνιστεί (από το σύνολο της κοινωνίας), αποτέλεσε ένα σημαντικό μέσο ενημέρωσης ακόμα και κάποιων νέων πολιτών κατά τη διάρκεια του πρώτου διαστήματος της πανδημίας. Το γεγονός αυτό οφείλεται αφενός στην ασφάλεια που εμπνέει ένα παραδοσιακό μέσο σε καιρούς ανασφάλειας αφετέρου στην καθημερινή ενημέρωση που παρείχε. Αντίθετα, παρότι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης σε προηγούμενες έρευνες έχουν επιλεγεί ως το βασικό μέσο ενημέρωσης των νέων, στην παρούσα έρευνα δεν φάνηκε να συγκεντρώνουν την συντριπτική πλειοψηφία των ερωτώμενων. Παρ' όλα αυτά, ακόμα και στην παρούσα έρευνα τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης παραμένουν ως ένα από τα πιο σημαντικά μέσα ενημέρωσης και κυρίως επικοινωνίας των νέων.

Όπως προαναφέρθηκε έχει παρατηρηθεί η μειωμένη εμπιστοσύνη ιδιαίτερα των νέων απέναντι στα Μέσα Ενημέρωσης, πράγμα που αποτελεί μάλιστα ένα παγκόσμιο φαινόμενο. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται στην παρούσα έρευνα με τους ερωτώμενους να δηλώνουν ότι δεν εμπιστεύονται τόσο την τηλεόραση όσο και το διαδίκτυο για διαφορετικούς λόγους το καθένα. Οι περισσότεροι ερωτώμενοι βλέπουν την τηλεόραση ως ένα μεροληπτικό μέσο που κινδυνολογεί και κατευθύνει τον δέκτη προς μία ορισμένη κατεύθυνση κάνοντας επίκληση στο συναίσθημα, ενώ, ταυτόχρονα θεωρούν το διαδίκτυο ως το μέσο που συγκεντρώνει την περισσότερη παραπληροφόρηση. Συγκεκριμένα, ανέφεραν ότι τα Μέσα και κυρίως η τηλεόραση εστιάζουν στην προβολή ορισμένων μόνο γεγονότων σχετικά με την πανδημία με αποτέλεσμα να τρομοκρατείται το κοινό και τελικά να μην ευαισθητοποιείται σχετικά με την τήρηση των μέτρων προστασίας. Αξιοσημείωτο είναι, επίσης, το γεγονός ότι σύμφωνα με τους ερωτώμενους τα Μέσα συνήθιζαν να παρουσιάζουν ένα νέο για την πανδημία ως θέσφατο ενώ για την επιστημονική κοινότητα ήταν ακόμα υπό διερεύνηση. Το γεγονός αυτό φανερώνει μία σκόπιμα παραπλανητική πληροφόρηση από τα Μέσα καθώς παραπληροφόρηση δεν συνιστά μόνο την παρουσίαση ψευδών ειδήσεων αλλά και την προβολή βεβαιωμένων συμπερασμάτων.

Λαμβάνοντας υπόψιν ότι τα συναισθήματα παίζουν καθοριστικό ρόλο στον τρόπο σκέψης και δράσης των πολιτών, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι στην παρούσα έρευνα το αίσθημα του φόβου οδήγησε τους ερωτώμενους προς την τήρηση

των μέτρων και όχι στον εναντιωματισμό. Ωστόσο, οι ερωτώμενοι ισχυρίζονται ότι ήταν κατά κύριο λόγο “το προσωπικό αίσθημα ευθύνης” σε συνδυασμό με τον φόβο για τον ιό, αυτό που τους οδήγησε στην τήρηση των μέτρων. Ακόμα, παρότι θεώρησαν ότι η επιστημονική κοινότητα στην Ελλάδα δεν συνέβαλε στον κατευνασμό του φόβου τους ούτε ήταν αμερόληπτη στο σύνολό της, δεν έχασαν την εμπιστοσύνη τους σε αυτή. Γνωρίζοντας πως τα συναισθήματα μπορούν να οδηγήσουν τους πολίτες προς αντίθετες κατευθύνσεις, παρατηρήθηκε στην παρούσα έρευνα πως το αίσθημα του φόβου οδήγησε σε μία συχνότερη ενημέρωση των ερωτώμενων την πρώτη περίοδο της πανδημίας ενώ το αίσθημα της κόπωσης στη συνέχεια τους απομάκρυνε από αυτή.

Σύμφωνα με προηγούμενες έρευνες τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο αριθμό παραπλανητικών πληροφοριών. Στην παρούσα έρευνα, η πλειοψηφία των ερωτώμενων δηλώνει ότι χρησιμοποιεί πλατφόρμες όπως το facebook και το instagram για να ενημερωθεί αλλά ένας σημαντικός αριθμός από αυτούς δίνει έμφαση στις πηγές ενημέρωσής του. Βέβαια, αυτό δεν σημαίνει ότι μπορούν να ξεφύγουν εντελώς από την παγίδα των αλγορίθμων και κατ’ επέκταση την παραπληροφόρηση που ενυπάρχει σε αυτά αλλά φανερώνει ότι υπάρχει μία επίγνωση των κινδύνων και συνεπώς μία σχετική (προσπάθεια) προφύλαξη από αυτούς.

Συνεπώς, στην παρούσα έρευνα παρ’ότι οι ερωτώμενοι δηλώνουν ότι κάνουν χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, δεν φαίνεται να παρουσιάζουν άγνοια του κινδύνου σχετικά με τον κορονοϊό ούτε ανυπακοή που σύμφωνα με άλλες έρευνες είναι συχνά απόρροια των παραπλανητικών πληροφοριών που κυκλοφορούν σε πλατφόρμες όπως το facebook, το twitter, το instagram. Απεναντίας, οι ερωτώμενοι παρουσίασαν συμμόρφωση με τα μέτρα προστασίας, ενώ οι περισσότεροι εξ ‘αυτών εμβολιάστηκαν. Το γεγονός αυτό ίσως να οφείλεται στο ότι η ενημέρωσή τους δεν περιορίζεται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αλλά και στο ότι (αρκετοί από αυτούς) ακόμα και όταν επιλέγουν να πληροφορηθούν από αυτά, δίνουν έμφαση στην πηγή και δεν διαβάζουν οποιαδήποτε είδηση τους εμφανίζεται στην αρχική σελίδα της εκάστοτε πλατφόρμας.

Η παραπληροφόρηση δεν είναι ένας κίνδυνος που αναφύεται εκ του μηδενός ούτε οφείλεται αποκλειστικά στην δομή των Μέσων Ενημέρωσης. Καθοριστικό παράγοντα για την γέννηση και την τροφοδότηση του φαινομένου αποτελεί η ανθρώπινη ψυχολογία. Από την παρούσα έρευνα προέκυψε ότι οι περισσότεροι ερωτώμενοι θα μοιραστούν με κοντινά τους πρόσωπα πληροφορίες που τους εξάπτουν

την περιέργεια ή το ενδιαφέρον καθώς, επίσης, και ειδήσεις με αμφιλεγόμενο περιεχόμενο χωρίς όμως να τις κοινοποιήσουν, γεγονός που επιβεβαιώνει τον φόβο της αποδοκιμασίας που έχει παρατηρηθεί από άλλες έρευνες ότι αποτελεί εγγενή ψυχολογικό μηχανισμό των ανθρώπων. Επίσης, σύμφωνα με τα λεγόμενά τους δεν θα έμπαιναν στη διαδικασία να διαβάσουν ή να λάβουν σοβαρά υπόψιν τους μία ακραία θέση χωρίς επιστημονική βάση όπως για παράδειγμα θεωρίες συνωμοσίας γύρω από την πανδημία και το εμβόλιο. Το γεγονός αυτό δεν επιβεβαιώνει την θεωρία περί ενδογενή τάση των ανθρώπων για εξαπάτηση.

Ωστόσο, αυτές οι εκτιμήσεις δεν μπορούν να διερευνηθούν επαρκώς γιατί ένα σημαντικό μέρος των διεργασιών του ανθρώπινου εγκεφάλου εδράζεται στο υποσυνείδητο. Σε αυτό ακριβώς στηρίζονται τέτοιου είδους πληροφορίες, οι οποίες πολλές φορές έχουν ένα πολύ καλά μελετημένο μανδύα ακόμα και ψευδοεπιστημονικό τον οποίο οι άνθρωποι δεν είναι πολλές φορές σε θέση να διακρίνουν. Ακόμα, είναι πολύ σημαντικό να αναφερθεί ότι υπάρχει δυσκολία παραδοχής ακραίων θέσεων από την πλευρά των ερωτώμενων στο πλαίσιο μία συνέντευξης.

Έχοντας κατά νου ότι η εμπιστοσύνη του πολίτη προς το κράτος παίζει σημαντικό ρόλο για την στάση που θα τηρήσει απέναντι σε αυτό, κρίθηκε σκόπιμο να μελετηθεί στην παρούσα έρευνα αυτή η συσχέτιση στο πλαίσιο της πανδημίας. Σχεδόν όλοι οι ερωτώμενοι θεωρούν ότι το κράτος δεν λειτούργησε σωστά ως προς τον τρόπο διαχείρισης της πανδημίας κρίνοντας ως υπερβολικά και παράλογα τα μέτρα που λήφθηκαν και σε κάποιες περιπτώσεις ανειλικρινή την στάση της κυβέρνησης. Παρ' όλα αυτά φάνηκε να παρουσιάζουν συμμόρφωση με τα μέτρα προστασίας, γεγονός που προκύπτει σύμφωνα με τους ισχυρισμούς τους από μία "προσωπική αίσθηση ευθύνης" και όχι από την στάση που επέδειξε το κράτος. Επομένως, οι ερωτώμενοι δεν επιβεβαιώνουν τον προαναφερθέντα συσχετισμό μεταξύ εμπιστοσύνης στο κράτος και συμπεριφοράς του πολίτη απέναντι σε αυτό. Αναγνωρίζουν όμως, ότι ακόμα κι αν το λανθασμένο, κατά τα λεγόμενά τους, μοντέλο διαχείρισης της πανδημίας από το κράτος δεν οδήγησε τους ίδιους στην ανυπακοή, είναι εύλογο να οδήγησε πολλούς πολίτες σε μία αντιδραστική συμπεριφορά.

Όσον αναφορά στο ζήτημα του εμβολιασμού, από την παρούσα έρευνα φάνηκε ότι η πλειονότητα των ερωτώμενων προέβη στη διαδικασία του εμβολιασμού. Παρά τους αρχικούς ενδοιασμούς τους, θεώρησαν πως είναι σημαντικό να εμβολιαστούν

αφενός γιατί έτσι εξασφαλίζουν προστασία από την βαριά νόσηση, αφετέρου γιατί θα έχουν χαμηλότερο υλικό φορτίο και έτσι δεν θα είναι τόσο μεταδοτικοί στους γύρω τους.

Παράρτημα

Ερωτήσεις συνέντευξης

Από ποιο μέσο επιλέγετε να ενημερώνεστε γενικά και γιατί;

θα λέγατε ότι εμπιστεύεστε τις πληροφορίες που λαμβάνετε από τα μέσα; (γενικά και σχετικά με την πανδημία)

Πιστεύετε ότι τα μέσα γενικά παρουσιάζουν με ακρίβεια την κατάσταση με την Πανδημία;

Πιστεύετε ότι κάποια από τα μέσα εστιάζουν στην προβολή ορισμένων γεγονότων σχετικά με τον κορονοϊό δηλαδή να αναφέρουν μόνο τον αριθμό των κρουσμάτων για παράδειγμα;

Ενημερώνεστε από επιστημονικές πηγές σχετικά με την πανδημία;

Έχετε παρατηρήσει διαφορά μεταξύ των πληροφοριών που λαμβάνετε από τα μέσα και αυτών που δημοσιεύονται σε επιστημονικά άρθρα/περιοδικά κλπ;

Ποια συναισθήματα έχετε παρατηρήσει ότι επικρατούν μέσα σας (τα κυρίαρχα) από το ξέσπασμα της πανδημίας μέχρι και σήμερα;

Αν διαπιστωθεί ότι επικρατεί φόβος: Πιστεύετε ότι το αίσθημα αυτό του φόβου σας οδήγησε/ ενθάρρυνε να κάνεις το εμβόλιο;

Πιστεύετε ότι η επιστήμη μπορεί να κατευνάσει τον φόβο που αισθάνεστε;

Έχετε εμπιστοσύνη στην επιστήμη;

Τα αρνητικά συναισθήματα έχουν επηρεάσει μέχρι τώρα τη συχνότητα με την οποία ενημερώνεστε; Αν ναι προς ποιά κατεύθυνση; (συχνότερη ενημέρωση/ πιο αραιή)

Στα social media συνδέεστε σε σελίδες εφημερίδων ή σαιτ ή διαβάζετε περισσότερο τα νέα που βρίσκετε στην "αρχική σελίδα" ή τα νέα που κοινοποιούν οι φίλοι σας σε διάφορες πλατφόρμες;

Όταν διαβάζετε μία είδηση (σχετικά με την πανδημία ή και γενικά) που σας εξάπτει την περιέργεια ή το ενδιαφέρον επιθυμείτε να τη μοιραστείτε με άλλους;

Αν διαβάσετε μία θέση που θεωρείτε ότι είναι αμφιλεγόμενη επιθυμείτε να την μοιραστείτε με άλλους;

Όταν συναντάτε κάποιο άρθρο που είναι αντίθετο με τις απόψεις σας πώς αντιδράς; Αναζητάτε περισσότερες πληροφορίες για αυτό ή απλά το προσπερνάτε;

Θεωρείτε ότι το κράτος και η κυβέρνηση λειτουργούν σωστά ως προς τη διαχείριση της πανδημίας;

Θα λέγατε ότι η στάση του κράτους ως προς τη διαχείριση της πανδημίας σας ενθάρρυνε να τηρήσετε τα μέτρα και κατ'επέκταση να κάνετε το εμβόλιο;

Θεωρείτε ότι έχετε χρέος απέναντι στους άλλους για την μη εξάπλωση του κορονοϊού; πιστεύετε ότι πρέπει να τους προστατεύσετε με έναν τρόπο;

Τηρείτε πιστά τα μέτρα προστασίας;

Έχετε εμπιστοσύνη στο εμβόλιο και στην αποτελεσματικότητά του; Ποιές είναι οι σκέψεις σας σχετικά με αυτό;

Θεωρείτε γενικά ότι εκδηλώσεις όπως και γενικότερα κοινωνική συναναστροφή αποτελούσαν κάποιους από τους κυριότερους λόγους ή και τον κυριότερο λόγο που κάνατε ή θα κάνατε το εμβόλιο;

Πώς ήταν η κοινωνική σας ζωή μετά το ξέσπασμα της πανδημίας; παρατηρήσατε αλλαγές;

Σας βοήθησαν τα μέσα να αντιληφθείτε ότι με τον περιορισμό ορισμένων ελευθεριών βοηθάτε στο να περιοριστεί η διασπορά του κορονοϊού;

Παρατηρήσατε αλλαγή στις αρχικές σας απόψεις σχετικά με την πανδημία έπειτα από την ενημέρωσή σας από τα μέσα;

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Γεωργακόπουλος, Θ. (επιμ). (2021). *Οι ιδέες της πανδημίας*. Διανέοσις

Γεωργιάδου, Β. (2021, Νοέμβριος 27). Εναντιωματισμός και Αρνητισμός. *Ανανεωτική*

Διανέοσις. (Απρίλιος 2020). *Πώς ζουν οι Έλληνες στην πανδημία*

Διανέοσις, Οκτώβριος 2020, *Στην Εποχή της Πανδημίας*

Διανέοσις (Δεκέμβριος 2020). *Πανελλαδική Έρευνα Κοινής Γνώμης για την Πανδημία του Κορωνοϊού- 3ο κύμα*

Διανέοσις, (Μάρτιος 2021), *Ένας Χρόνος Πανδημία: Πώς Ζουν οι Έλληνες*,

Ζέρη Π. & Τσέκερης Χ. (2020) *Κράτος, Κοινωνία και Μέσα Επικοινωνίας την εποχή του Κορονοϊού*, The Greek Review of Social Research, 154

Ζέρη Π, Τσέκερης Χ. (2020). *Fake news, πραγματικότητα και δημοκρατία*, Εισήγηση σε Συνέδριο της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας, Σεπτέμβριος 2020

Θεοχάρης Γ. (2021, Ιανουάριος 18). Νόμισμα με δύο όψεις. *Η Καθημερινή*

Καλογερόπουλος, Α. (2020). *Οι ψηφιακές ειδήσεις στην Ελλάδα*. Διανέοσις

Καστοριάδης, Κ. (2019). Φαντασία, φαντασιακό, αναστοχασμός. Στο Η. Καφάογλου (επιμ.), *Πεπραγμένα και Πρακτέα* (σ.408-435). Αθήνα: Ύψιλον

Λακασάς, Α. (2021, Ιούλιος 28). "Ανοχύρωτη" στα fake news η Ελλάδα. *Η Καθημερινή*, σ. 1-5

Lasch, C. (2006). *Ο ελάχιστος εαυτός* (επιμ. μτφρ. Β. Τομανάς). Θεσσαλονίκη: Νησίδες. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1984)

Νικολαΐδης, Η. (2021, Ιανουάριος 18). Τα τρολ που έκαναν την κρίση ευκαιρία. *Η Καθημερινή*

Τζανάκη, Δ. (2016). *Ιστορία της [μη] κανονικότητας*. Αθήνα: Ασίνη

Ξενόγλωσση

Benkler, Y., Faris, R. & Roberts, H. (2018). "Network Propaganda", New York: *Oxford University Press*

Benkler, Y., Casey, T., Etling, B., Roberts, H., Clark, J., Faris, R., Kaiser, J., Schmitt, C. (2020). *Mail-In Voter Fraud: Anatomy of a Disinformation Campaign*, Berkman Klein Center: Harvard University

Bridgman, A. , Merkley E., Loewen, P.J. Owen, T. Ruths, D. Teichmann, L. Zhilin, O . (2020). The causes and the consequences of Covid-19 misperceptions, *Covid-19 and Misinformation*

Bright, J., Marchal, N., Ganesh, B., Rudinah, S. (2020). *Echo Chambers Exist! (But They' re Full of Opposing Views)*, Cornell University

Castoriadis, C. (1997), *Fait et à Faire, Les Carrefours de Labyrinthe*. Paris: Seuil.

Coddington, M. & Lewis, S. (2020). "Interesting if true": A factor that helps explain why people share misinformation

DiResta, R. (2020, October 13). It's not Misinformation, It's Amplified Propaganda. *The Atlantic*

Donovan, J. (2021, May 30). The Biggest Problem Facing America: Misinformation-At-Scale. *Antitrust and competitiondigital platformsnews*

Donovan, J. (2021, July-August), Can Disinformation be Stopped?

- Hidman, M., Lubin, N. & Davis, T. (2022, October 10). Facebook Has a SuperuserSupremacy Problem. *The Atlantic*
- Illouz E. (2003). Oprah Winfrey and the Glamour of Misery, New York, *Columbia University Press*
- Illouz E. (2015). *Mehr Emotion Wagen*, διάλεξη στο Βερολίνο, σε συνεργασία με το ίδρυμα Heinrich Böll, Απρίλιος 2015
- Mercieca, J. (2021, July 2). We are all propagandists now. *The conversation*
- Pew Research Center (2020)c. 53% of Americans Say the Internet has Been Essential During the COVID-19 Outbreak, 30.04.2020
- Pew Research Center (2021), Reuters Institute Digital News Report 2021
- Siwakoti, S., Yadav, K., Bariletto, N., Zanotti, L., Erdoğan, U., Shapiro, J.N. (2021) *How COVID drove the evolution of fact-checking*, Harvard Kennedy School Misinformation Review
- Schünemann, W., Steiger, S. & Kliche, F. (2018). Echo chambers and polarisation in the German federal election 2018, ECPR General Conference, 22-25 August 2018, Αμβούργο
- Smith, R., Cubbon, S. & Wardle, C. (2020). Under the surface: Covid-19 vaccine narratives, misinformation and data deficits on social media. Ανάκτηση από <https://first-draftnews.org>
- Vaccine Misinformation Insights Report (2021). Ανάκτηση από <https://firstdraft-news.org>
- Wooley, S. & Josse, K. (2020). *Demand for deceit*, National Endowment for Democracy, International forum for Democratic Studies
- Zeri, P. (2021). *Fake News, Reality and Information Perception in the Digital Era*. Standing Group on Political Psychology. ECPR General Conference. 30 August – 3 September

